МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

УДК 343.985.7:343.352.4

ШМІТЬКО ВАЛЕНТИН ВІКТОРОВИЧ

ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ НЕМАТЕРІАЛЬНОГО ЧИ НЕГРОШОВОГО ХАРАКТЕРУ

08 – Право
081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ **В. В. Шмітько**

Науковий керівник **Чорноус Юлія Миколаївна,**
доктор юридичних наук, професор

Київ–2025

АНОТАЦІЯ

Шмітько В. В. Розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2025.

У дисертації сформовано теоретичні положення та надано практичні рекомендації щодо розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Констатовано недостатню ефективність системи протидії корупції, необхідність наукового розроблення та практичного забезпечення діяльності правоохоронних органів щодо розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, зокрема найбільш латентною та складною для доказування формою – неправомірною вигодою нематеріального чи негрошового характеру.

Акцентовано на актуальності системного дослідження проблем розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Визначено правові засади тлумачення поняття «неправомірна вигода» як предмета корупційного кримінального правопорушення. Комплексний аналіз змісту нормативно-правових актів міжнародного (Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією 1999 року, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року, Конвенція ООН проти корупції 2003 року тощо) і національного рівнів (Кримінальний кодекс України, Закон України «Про запобігання корупції» 2014 року, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» 2015 року тощо) надав можливість підсумувати, що неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи,

будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав. Поняття «без законних на те підстав» означає, що в особи, яка пропонує, обіцяє, надає зазначені вигоди, так само як і в особи, яка приймає пропозицію, обіцянку їх надати чи одержує їх, немає визначених безпосередньо в законі підстав для цього у формі прямого дозволу.

Зазначено, що криміналістична характеристика ґрунтується на положеннях Кримінального кодексу України, визначає склад кримінального правопорушення (ст. 368), а саме прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, висвітлюючи подію з позиції суспільно небезпечного діяння та відповідальності за вчинене. Однак під час побудови криміналістичної характеристики в контексті власного дослідження виокремлено підвид кримінального правопорушення, визначеного ст. 368 Кримінального кодексу України, а саме – отримання службовою особою неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру

Криміналістичну характеристику розглянуто відповідно до структури: спосіб вчинення кримінального правопорушення, що охоплює підготовку, вчинення та приховування; предмет неправомірної вигоди; обстановка вчинення; слідова картина кримінального правопорушення; особа правопорушника.

Зауважено, що спосіб як ключовий структурний елемент досліджуваного виду кримінальних правопорушень полягає в одержанні службовою особою без законних на те підстав переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру, до яких належать усі інші вигоди, які не мають матеріального чи грошового вираження, але їх отримання поліпшує стан службової особи чи інших осіб за її сприяння.

Висвітлено нормативно-правовий, психологічний, функціональний та криміналістичний аспекти особи правопорушника – службової особи, що одержує неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру.

Виокремлено основні ознаки особи правопорушника: наявність в особи правового статусу службової особи; встановлення на рівні нормативно-правових

актів системи прав й обов'язків такої особи у відповідній сфері службової діяльності, її компетенції та повноважень; закріплення в законодавстві відповідальності за корупційні дії. Мотиви корупціонера є корисливими, метою є незаконне збагачення, зокрема шляхом одержання неправомірної вигоди, у тому числі нематеріального чи негрошового характеру. Мету одержання неправомірної вигоди розподілено на такі види: 1) особисту, коли правопорушник за допомогою неправомірної вигоди намагається одержати певні блага для себе; 2) для задоволення інтересів третіх осіб, зокрема членів сім'ї, близьких родичів, у добробуті яких зацікавлена особа; 3) корпоративна, коли завдяки неправомірній вигоді набувають блага для групи осіб чи організації. Аргументовано, що криміналістичне дослідження особи корупціонера має бути комплексним, охоплювати всі групи ознак з огляду на їх взаємозв'язок.

Проаналізовано досвід іноземних держав щодо розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Зазначене пов'язано з тим, що фактично брак національної судової практики (яка ґрунтувалася б на вироках суду, які набрали законної сили) у кримінальних провадженнях, де предметом неправомірної вигоди є переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, призводить до серйозних складнощів, оскільки без такої практики стороні обвинувачення складно забезпечити доказування факту одержання неправомірної вигоди, яка не виражена в матеріальній формі. Саме тому без належного правозастосування та відсутності судових прецедентів як в Україні, так і в юрисдикціях різних країн питання оцінки наявності в діях осіб складу корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, залишається на суб'єктивний розсуд суб'єктів правозастосування.

На підставі аналізу положень міжнародних нормативно-правових актів, законодавства іноземних держав підсумовано, що як у теорії кваліфікації, так і в правозастосовній діяльності поняття неправомірної вигоди охоплює як її матеріальні, так і нематеріальні форми.

Розглянуто судову практику іноземних держав з метою її залучення до національного правозастосування. Досліджено позитивний досвід таких країн, як Сінгапур, Сполучені Штати Америки, Китайська Народна Республіка, Французька Республіка, Велика Британія, Південна Корея, Індонезія, що демонструє складність розмежування між морально осудною поведінкою (зокрема надання сексуальних послуг) і кримінально караними діями, передусім коли йдеться про неправомірні вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Аргументовано, що під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру епіцентром є обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України), ключові з позицій науки кримінального процесу, а з погляду науки криміналістики йдеться про обставини, що підлягають встановленню, які в юридичній літературі не тотожні. З'ясування обставин, які підлягають доказуванню згідно зі ст. 91 КПК України, є обов'язковим у кримінальному провадженні. Окреслено перелік обставини, які підлягають встановленню, розширюють зміст обставин, що підлягають доказуванню, адже враховують специфіку механізму одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, розширюють змістове наповнення таких обставин.

Під час визначення обставин, які підлягають встановленню в межах розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, увагу зосереджено на: кримінально-правовій складовій (ст. 368 Кримінального кодексу України); кримінально-процесуальній складовій (ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України); криміналістичній складовій (з огляду на дані криміналістичної характеристики кримінального правопорушення та особливості розслідування); юридико-психологічній складовій (у контексті встановлення винуватості особи, форми вини, мотиву, мети вчинення).

Класифіковано типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру початкового етапу відповідно до таких критеріїв:

1) залежно від своєчасності отримання правоохоронними органами інформації про одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, реалізації протиправного умислу: одержання предмета неправомірної вигоди вже відбулося та нових епізодів вчинення не планують; між причетними до вчинення кримінального правопорушення особами триває комунікація щодо умов одержання предмета неправомірної вигоди, протиправна діяльність триває;

2) залежно від джерела та змісту інформації, що надійшла до правоохоронних органів про факт одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру: заява (повідомлення) про кримінальне правопорушення надійшла від особи, якій про нього стало відомо ще на етапі підготовки; заява (повідомлення) про кримінальне правопорушення надійшла від особи за фактом отримання службовою особою неправомірної вигоди; інформація про підготовку чи факт одержання неправомірної вигоди службовою особою надійшла за результатами оперативно-розшукової діяльності;

3) залежно від безпосереднього способу одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру: неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру одержала безпосередньо службова особа; неправомірну вигоду одержано з використанням допомоги посередника; неправомірну вигоду одержано опосередковано, службова особа надалі розпоряджалася одержаними благами; зафіксовано неодноразові випадки отримання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

За даними емпіричних досліджень встановлено, що під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру поширеними й складними з позицій тактики проведення слідчими (розшуковими) діями є огляд та обшук. Окреслено процесуальні й організаційно-тактичні засади проведення цих слідчих (розшукових) дій, зокрема в межах реалізації тактичної операції, пов’язаної із затриманням підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення.

Висвітлено особливості проведення окремих видів негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема: аудіо-, відеоконтроль особи; обстеження публічно

недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; спостереження за особою, річчю або місцем; зняття інформації з електронних комунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; контроль за вчиненням злочину.

З’ясовано особливості використання спеціальних знань під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Виокремлено три форми використання спеціальних знань під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру: процесуальна, непроцесуальна та змішана. Процесуальна форма: залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій; надання письмових пояснень спеціалістом, який брав участь у проведенні слідчих (розшукових) дій; надання довідок з питань, що належать до сфери його знань, у випадках, передбачених ч. 3 ст. 245-1 КПК України; призначення та проведення експертизи.

Непроцесуальна форма: надання слідчому, прокурору усних консультацій спеціалістом, який володіє відповідними спеціальними знаннями та навичками; за зверненням сторін кримінального провадження відшукання та правильне копіювання спеціалістом інформації з інформаційних, довідкових баз, державних реєстрів, відкритих джерел, зокрема OSINT тощо.

Змішана форма: надання висновків ревізій та актів перевірок.

У дисертації детально проаналізовано питання призначення та проведення судових експертиз (комп’ютерно-технічної, експертизи звуко-, відеозапису (фоноскопічної), семантико-текстуальної експертизи, судово-хімічної експертизи тощо). Висновок експерта допомагає повно, усебічно й об’єктивно дослідити та встановити фактичні обставини вчинення одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, корупційні кримінальні правопорушення, криміналістична характеристика, одержання неправомірної вигоди, неправомірна вигода нематеріального чи негрошового характеру, збирання доказів, слідчі (розшукові) дії, допит, обшук, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові дії, службова діяльність, слідчий, зразки для експертизи, спеціальні знання, підроблення документів.

ANNOTATION

Shmitko V.V. Investigation of obtaining an improper benefit of an intangible or non-monetary nature. – ***Qualification Scientific Work as Manuscript.***

Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in Specialty 081 – Law. National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2025.

The dissertation formulates theoretical provisions and provides practical recommendations concerning the investigation of obtaining an improper benefit of an intangible or non-monetary nature.

The insufficient effectiveness of the anti-corruption system has been stated, as well as the necessity for scientific development and practical support of law enforcement agencies' activities concerning the investigation of corruption-related criminal offenses involving the receipt of improper benefits, particularly the most latent and difficult-to-prove form – an improper benefit of an intangible or non-monetary nature.

The relevance of a systematic study of problems related to the investigation of obtaining an improper benefit of an intangible or non-monetary nature is emphasized.

The legal foundations for interpreting the concept of “improper benefit” as the subject of a corruption-related criminal offense are defined. A comprehensive analysis of the content of international normative-legal acts (Criminal Convention against Corruption, 1999; UN Convention against Transnational Organized Crime, 2000; UN Convention against Corruption, 2003; and others) and national legislation (Criminal Code of Ukraine; Law of Ukraine “On Preventing Corruption,” 2014; Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Ensure the Activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the National Agency on Corruption Prevention,” 2015; and others) allowed the conclusion that “improper benefit” means money or other property, advantages, privileges, services, intangible assets, or any other benefits of an intangible or non-monetary nature that are promised, offered, provided, or received without legal grounds. The notion “without legal grounds” means that neither the person who offers, promises, or provides such benefits nor the person who accepts the

offer, promise, or receives them has grounds directly established by law in the form of explicit permission.

It is emphasized that the forensic characterization is based on the provisions of the Criminal Code of Ukraine and determines the composition of a criminal offense (Article 368), namely, the acceptance of an offer, promise or receipt of an illegal benefit by an official, highlighting the event from the point of view of socially dangerous behavior and responsibility for the act. However, in constructing the criminalistic characteristic within the context of the author's own research, a subtype of the criminal offense defined in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine was singled out, namely the receipt by an official of an improper benefit of an intangible or non-monetary nature.

The criminalistic characteristic is considered according to the structure: method of committing the criminal offense, consisting of preparation, commission and concealment; subject of the improper benefit; circumstances of commission; trace pattern of the criminal offense; and the offender's personality.

It is emphasized that the method, as a key structural element of the studied type of criminal offenses, involves the receipt by an official, without legal grounds, of advantages, privileges, services, intangible assets, or any other benefits of an intangible or non-monetary nature. These benefits include all others that do not have a material or monetary form but whose receipt, directly or indirectly, improves the status of the official or other persons with their assistance.

The normative-legal, psychological, functional, and criminalistic aspects of the offender's personality – the official receiving improper benefits of an intangible or non-monetary nature – are analyzed.

The main characteristics of the offender were identified: the presence of the legal status of an official; the establishment at the level of normative legal acts of the system of rights and duties of such a person in the relevant sphere of official activity, their competence, and powers; the enshrinement in legislation of liability for corrupt actions. The motives of the corrupt individual are mercenary, with the goal being unlawful enrichment, in particular through obtaining undue benefits, including those of an intangible or non-monetary nature. The purposes of obtaining undue benefits are: 1)

personal, when the offender attempts to gain certain advantages for themselves through improper benefits; 2) to satisfy the interests of third parties, including family members, close relatives, whose welfare the person is interested in; 3) corporate, when advantages are obtained for a group of persons or an organization through improper benefits. The forensic investigation of the corrupt individual must be comprehensive, covering all groups of characteristics while considering their interconnection.

The experience of foreign countries in investigating the obtaining of improper benefits of an intangible or non-monetary nature is highlighted. This is related to the actual absence of national judicial practice-based on court verdicts that have entered into legal force-in criminal proceedings where the object of improper benefit includes advantages, privileges, services, intangible assets, or any other benefits of an intangible or non-monetary nature. This absence leads to serious difficulties. Consequently, due to the lack of effective law enforcement measures and the absence of analogous judicial precedents both within Ukraine and across various international jurisdictions, the evaluation of the existence of corruption-related criminal offenses in cases involving the acquisition of improper benefits of an intangible or non-monetary nature predominantly remains subject to the discretionary judgment of law enforcement authorities.

Based on the analysis of international normative legal acts and foreign legislation, it is concluded that both in the theory of qualification and in law enforcement practice, the concept of improper benefit includes both its material and non-material forms.

Foreign judicial practice was reviewed with the aim of its involvement in domestic law enforcement. Positive experiences from countries such as Singapore, the United States of America, the People’s Republic of China, the French Republic, the United Kingdom, South Korea, Indonesia, Jordan, and others were analyzed. This demonstrates the complexity of distinguishing between morally reprehensible behavior (including providing sexual services) and criminally punishable actions, especially when it comes to improper benefits of an intangible or non-monetary nature.

It is emphasized that during the investigation of obtaining an improper benefit of an intangible or non-monetary nature, the focus is on the circumstances subject to proof in criminal proceedings (Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). These

circumstances are key from the perspective of criminal process science. From the standpoint of forensic science, however, there are circumstances subject to establishment, which differ from those subject to proof in legal literature. Clarification of the circumstances subject to proof under Article 91 is mandatory in criminal proceedings. Circumstances subject to establishment expand the scope of circumstances subject to proof by considering the specifics of the mechanism of obtaining improper benefits of an intangible or non-monetary nature, thereby broadening their substantive content. A list of these circumstances is provided.

When determining the circumstances to be established during the investigation of obtaining an improper benefit of an intangible or non-monetary nature, attention is paid to: the criminal-legal component (Article 368 of the Criminal Code); the criminal-procedural component (Article 91 of the Criminal Procedure Code); the forensic component (based on the forensic characteristics of the criminal offense and the specifics of the investigation); the legal-psychological component (in the context of establishing the person's guilt, the form of culpability, the motive, and the purpose of the act).

Typical investigative situations at the initial stage of investigating the receipt of undue benefits of a non-material or non-monetary nature are classified at the initial stage according to the following criteria:

1. depending on the timeliness of law enforcement agencies receiving information about obtaining an improper benefit of an intangible or non-monetary nature, and the realization of unlawful intent: the receipt of the object of improper benefit has already occurred and no new episodes are planned; communication between persons involved in committing the criminal offense continues regarding the conditions for providing and receiving the object of improper benefit, unlawful activity continues;

2. depending on the source and substance of the information received by law enforcement agencies concerning the obtaining of an improper benefit of an intangible or non-monetary nature: a statement (report) of a criminal offense was received from a person who became aware of it at the preparation stage; a report of a criminal offense was submitted by a person upon the actual receipt of an improper benefit by an official;

information about the preparation or fact of obtaining of an improper benefit by an official was received as a result of operational-investigative activities;

3. depending on the direct method of obtaining an improper benefit of an intangible or non-monetary nature, the following forms may be identified: an improper benefit of an intangible or non-monetary nature was received directly by the official; the benefit was received with the assistance of an intermediary; the benefit was received indirectly, with the official subsequently exercising control over or disposing of it; repeated instances of receiving improper benefits of an intangible or non-monetary nature were recorded.

According to empirical research, it has been established that during the investigation of obtaining an improper benefit of an intangible or non-monetary nature, the most common and tactically complex investigative (search) actions are inspection and search. The procedural and organizational-tactical principles of conducting these investigative (search) actions are disclosed, including within the framework of a tactical operation related to the detention of a suspect in committing a criminal offense in accordance with Article 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The specifics of conducting certain types of covert investigative (search) actions that are most frequently carried out during the investigation of obtaining an improper benefit of an intangible or non-monetary nature are disclosed, in particular: audio- and video surveillance of a person; inspection of publicly inaccessible places, housing, or other possessions of a person; surveillance of a person, object, or location; extraction of information from electronic communication networks; extraction of information from electronic information systems; control over the commission of a crime; use of confidential cooperation.

The peculiarities of using specialized knowledge during the investigation of obtaining an improper benefit of an intangible or non-monetary nature have been clarified.

Three forms of the use of specialized knowledge during the investigation of the obtaining of an improper benefit of an intangible or non-monetary nature are distinguished: procedural, non-procedural, and mixed.

Procedural form: involving a specialist in conducting investigative (search) actions; providing written explanations by a specialist who participated in the investigative (search) actions; providing certificates on issues within the scope of their expertise, in cases provided for by part 3 of article 245-1 of the Criminal Procedure Code; appointment and conduct of expert examinations.

Non-procedural form: providing oral consultations to the investigator or prosecutor by a specialist who possesses the relevant specialized knowledge and skills; upon request of the parties to the criminal proceedings, searching for and accurately copying information by a specialist from informational, reference databases, state registers, open sources, including OSINT, etc.

Mixed form: providing conclusions of audits and inspection reports.

The dissertation provides a detailed analysis of the issues related to the appointment and conduct of judicial expert examinations (such as computer-technical, audio and video recording (phonoscopy), semantic-textual examination, forensic chemical examination, etc.), as the expert's report is one of the primary procedural means of utilizing specialized knowledge and a reliable source of evidence. The expert's conclusion helps to thoroughly, comprehensively, and objectively investigate and establish the factual circumstances surrounding the obtaining of an improper benefit of an intangible or non-monetary nature.

Keywords: criminal proceedings, pre-trial investigation, corruption criminal offenses, forensic characteristics, obtaining improper benefits, improper benefit of an intangible or non-monetary nature, evidence collection, investigative (search) actions, interrogation, covert investigative (detective) actions, operational and investigative actions, official activity, investigator, samples for examination, expertise, forgery of documents.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Шмітько В. В. Криміналістичні та психологічні ознаки особи правопорушника – державного службовця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди. *Юридична психологія*. 2022. № 2 (31). С. 94–105. doi: https://doi.org/10.33270/03223102.94

2. Шмітько В. В. Винуватість обвинуваченого у вчиненні корупційного кримінального правопорушення, пов'язаного з одержанням неправомірної вигоди, форма вини, мотив і мета як визначальні обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 151–162. doi: https://doi.org/10.33270/03233302.151

3. Чорноус Ю. М., Шмітько В. В. Теоретико-методологічні засади дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 2 (26). С. 61–72. doi: https://doi.org/10.33270/02232602.61

4. Шмітько В. В. Організаційно-правові та психологічні основи взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 100–111. doi: https://doi.org/10.33270/03243502.100

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Шмітько В. В. Окремі криміналістично значущі ознаки особи правопорушника – державного службовця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. С. 231–236. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/22942

6. Шмітько В. В., Томма Р. П. Особливості використання спеціальних хімічних речовин та інших засобів оперативно-розшукової діяльності під час

документування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2023 р.). Київ, 2023. С. 147–152. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/24036

7. Шмітько В. В. Встановлення винуватості особи, форми вини, мотиву й мети як визначальних обставин, які підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2023 р.). Київ, 2023. С. 415–419. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/0f098bb7-aa24-43b5-a249-a8df35e7c661

8. Шмітько В. В., Чорноус Ю. М. Окремі питання методології дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Проблеми формування правової держави в Україні* : матеріали круглого столу (Черкаси, 7 груд. 2023 р.). Черкаси, 2023. С. 145–147. URL: https://nuczu.edu.ua/ukr/nutszu/arkhiv-novyn/predstavnik-nutszu-vzyav-uchast-u-kruglomu-stoli-problemi-formuvannya-pravovoji-derzhavi-v-ukrajini

які засвідчують впровадження результатів дисертації:

9. Доказування у кримінальних провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : кримінальний, кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти : метод. рек. / [В. Г. Дрозд, Ю. М. Чорноус, В. В. Шмітько та ін.]. Київ : 7БЦ, 2023. 222 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4396763f-9542-48b8-bde5-4522107505f5/content ; https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/23139

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ……...……..…18
ВСТУП……...……...….19

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ НЕМАТЕРІАЛЬНОГО ЧИ НЕГРОШОВОГО ХАРАКТЕРУ

1.1. Генеза та стан наукової розробленості проблем розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.…….……..…29

1.2. Теоретико-правові засади тлумачення неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру як предмета корупційного кримінального правопорушення …….....44

1.3. Криміналістична характеристика розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру..……68

1.4. Міжнародний досвід розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру та його впровадження в національну правозастосовну практику……..…….....84

Висновки до розділу 1……96

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАННЯ ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ НЕМАТЕРІАЛЬНОГО ЧИ НЕГРОШОВОГО ХАРАКТЕРУ

2.1. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру..……...…..102

2.2. Типові слідчі ситуації розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.....119

Висновки до розділу 2…….….146

РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ

ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ НЕМАТЕРІАЛЬНОГО ЧИ НЕГРОШОВОГО ХАРАКТЕРУ

3.1. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру…149

3.2. Проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.....177

3.3. Використання спеціальних знань під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру……..….193

Висновки до розділу 3……...……...…216

ВИСНОВКИ……220

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...…....244

ДОДАТКИ……..……..277

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄС – Європейський Союз

КК – Кримінальний кодекс України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НДЕКЦ – Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр

НПУ – Національна поліція України

НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії

ООН – Організація Об’єднаних Націй

США – Сполучені Штати Америки

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах формування України як правової держави європейського зразка протидія корупції є одним із пріоритетних завдань як для органів державної влади та правоохоронних органів, так і кожного члена громадянського суспільства.

Проблеми протидії корупції в Україні, зокрема системність вчинення корупційних кримінальних правопорушень, залишаються глобальними, адже становлять загрозу національній безпеці та демократичним перетворенням у державі. Виняткової актуальності їх дослідження набуває в умовах інтеграції України до Європейського Союзу. Нині, за складних умов подолання збройної агресії російської федерації, розпочинається нова сторінка в історії нашої держави на шляху цілеспрямованого руху до повноправного членства в ЄС, що передбачає обов'язкове проведення системи докорінних і послідовних реформ. Визначальними серед них є ефективна протидія будь-яким корупційним виявам, швидке, повне й об'єктивне розслідування корупційних кримінальних правопорушень, невідворотність покарання за їх учинення для винуватих осіб.

Поширеним виявом корупції є вчинення корупційних кримінальних правопорушень у формі одержання неправомірної вигоди, у більшості випадків саме в її класичному вигляді, тобто грошових коштів або іншого майна, а суттєво менша кількість припадає *на інші форми неправомірної вигоди – переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру*, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав. І якщо питання розслідування одержання неправомірної вигоди в матеріальному вираженні досліджено в низці наукових робіт, то питання розслідування неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, попри закріплення цього поняття на законодавчому рівні (примітки до ст. 159-1, ст. 354, ст. 364-1 КК України), не висвітлено в науці, є неоднозначним для практиків унаслідок високого рівня латентності цього кримінального правопорушення та обумовлює складнощі доказування обставин кримінального провадження.

Теоретичне підґрунтя дослідження становлять фундаментальні роботи, що висвітлюють концептуальні засади криміналістичної методики в контексті розслідування корупційних кримінальних правопорушень. Це праці А. О. Антощука, В. П. Бахіна, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, В. О. Гусєвої, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, В. В. Кікінчука, В. О. Коновалової, М. В. Корнієнка, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. Г. Лукашевича, А. В. Мировської, Н. С. Моргун, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, О. А. Самойленко, Д. Б. Сергєєвої, Р. Л. Степанюка, О. В. Таран, О. С. Тарасенка, В. В. Тіщенка, Г. К. Тетерятник, С. О. Павленка, І. В. Пирога, О. В. Пчеліної, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, Д. М. Цехана, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура, В. В. Юсупова та ін.

Сучасні проблеми методики розслідування одержання службовою особою неправомірної вигоди окреслювали у своїх дисертаційних дослідженнях такі автори: Гончарук Б. Л. «Методика розслідування пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі» (Харків, 2021); Таркан О. М. «Методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції» (Харків, 2021); Шевчишен А. В. «Доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг» (2019); Шумейко Д. О. «Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2019) та ін.

Попри значну кількість наукових праць щодо розслідування корупційних кримінальних правопорушень, проблеми розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру не досліджено на монографічному рівні, немає наукових і навчально-методичних праць за цим напрямом.

Аналіз статистичних даних щодо ефективності розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою засвідчує невтішну ситуацію [42]. Згідно зі статистичними даними Офісу

Генерального прокурора, за ст. 368 Кримінального кодексу (КК) України «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі» протягом 2021/2022/2023/2024/І півріччя 2025 року зареєстровано 1566/988/1403/1640/952 кримінальні правопорушення. Вручено 456/242/422/590/305 повідомлень про підозру, до суду з обвинувальним актом направлено 255/121/237/365/154 кримінальні провадження [42].

Комплексний аналіз статистичних даних засвідчує доволі високі показники вчинених корупційних кримінальних правопорушень за ст. 368 КК України й недостатньо ефективну діяльність правоохоронних органів з протидії корупційним виявам. Показовим є те, що проведений системний аналіз у Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2011–2024 роки та І півріччя 2025 року дає підстави стверджувати, що є лише одиничні приклади вироків або ухвал суду щодо підозрюваних, обвинувачених, яким інкриміновано вчинення корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди у вигляді переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів чи будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру.

З огляду на зазначене, вбачається необхідність комплексного висвітлення проблем розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, формування теоретичних засад і дієвих практичних рекомендацій з метою реалізації завдань кримінального судочинства.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки, затвердженої Законом України «Про засади державної антикорупційної політики та 2021–2025 роки» від 20 червня 2022 року № 2322-IX, Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року № 220), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022–2026 роки (наказ МОН України від 3 лютого 2022 року № 109).

Тема дисертації затверджена Вченою радою НАВС 26 жовтня 2021 року (протокол № 20), зареєстрована Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№ 822, 2021 рік).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у формуванні теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі *завдання:*

– висвітлити генезу й стан наукової розробленості проблем розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру;

– розглянути теоретико-правові засади тлумачення неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру як предмета корупційного кримінального правопорушення;

– сформувати криміналістичну характеристику розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру;

– проаналізувати міжнародний досвід розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру та запропонувати шляхи його впровадження до національної правозастосовної практики;

– визначити обставини, що підлягають встановленню під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру;

– окреслити типові слідчі ситуації розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру;

– визначити особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру;

– з’ясувати специфіку проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру;

– розглянути засади використання спеціальних знань під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері діяльності органів досудового розслідування під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Предмет дослідження – розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: *методи формальної логіки* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) надали можливість дослідити стан наукових досліджень щодо генези та проблем розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (підрозділ 1.1); виокремити організаційно-тактичні засади розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (розділ 2). У дослідженні використано *спеціально-правові* методи*: порівняльно-правовий* – під час аналізу норм національного й іноземного законодавства, міжнародних договорів, наукових категорій, визначень і підходів (у всіх розділах дисертації); *догматичний (формально-логічний)* – для висвітлення змісту основних понять дисертації: «неправомірна вигода нематеріального чи негрошового характеру», «початковий етап розслідування», «наступний етап розслідування» (розділи 1, 2); *системно-структурний* – для формування алгоритмів виконання типових слідчих ситуацій і тактики проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2); *метод системного аналізу* – для комплексного узагальнення елементів криміналістичної характеристики досліджуваного кримінального правопорушення (підрозділ 1.3); *статистичний* – з метою підтвердження теоретичних висновків даними державної та відомчої статистики, узагальнення результатів вивчення емпіричних джерел (у всіх розділах дисертації); *соціологічний* – у межах обґрунтування наукових висновків даними анкетування практичних працівників правоохоронних органів (у всіх розділах дисертації).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні й аналітичні матеріали МВС України, НПУ, Офісу Генерального прокурора, НАБУ, Державної судової

адміністрації України за 2021–2024 роки та І півріччя 2025 року; вироки Єдиного державного реєстру судових рішень за 2011–2024 роки та І півріччя 2025 року; дані, отримані внаслідок вивчення 47 кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких за ст. 368 КК України здійснювали протягом 2020–2024 років; результати анкетування 136 слідчих НПУ та 42 детективів НАБУ, 56 прокурорів, зокрема прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Емпіричні дослідження проводили в усіх регіонах України. Використано власний практичний досвід автора на різних посадах НАБУ.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим монографічним дослідженням, у якому сформовано теоретичні положення та практичні рекомендації щодо розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, визначено низку положень, висновків і рекомендацій, які становлять наукову новизну, зокрема:

вперше:

– визначено поняття неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру як предмета корупційного кримінального правопорушення відповідно до таких складових: переваги; пільги; послуги; нематеріальні активи; будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, до яких належать усі інші вигоди, які не мають матеріального чи грошового вираження, але їх отримання поліпшує стан особи чи інших осіб за її сприяння, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав;

– сформовано систему обставин, які підлягають встановленню під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які мають комплексний характер відповідно до таких складових: кримінально-правової (ст. 368 КК України); кримінально-процесуальної (ст. 91 КПК України); криміналістичної (з огляду на дані криміналістичної характеристики кримінального правопорушення та особливостей розслідування); юридико-психологічної (у контексті з’ясування винуватості особи, форми вини, мотиву, мети вчинення);

– запропоновано впровадження міжнародного досвіду розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (за результатами вивчення законодавства і практики Великої Британії, Китайської Народної Республіки, Сполучених Штатів Америки, Сінгапуру тощо) і підсумовано, що як у теорії кваліфікації, так і в правозастосовній діяльності іноземних держав поняття неправомірної вигоди охоплює як матеріальні, так і нематеріальні форми. Продемонстровано складність розмежування морально осудної поведінки та кримінально караних діянь за умови надання неправомірної вигоди нематеріального характеру. Обґрунтовано необхідність обчислення в грошовому вираженні й визнання предметом неправомірної вигоди надання низки нематеріальних вигод (організація подорожей, надання квитків на заходи, частування в ресторанах). Обґрунтовано необхідність формування національної судової практики щодо розгляду справ про одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, з цією метою вивчено судові рішення іноземних держав і надано рекомендації для національної правозастосовної практики;

удосконалено:

– систему міжнародних і національних нормативно-правових актів, які становлять зміст сучасного антикорупційного законодавства України і якими було закріплено криміналізацію та засади розслідування корупційних кримінальних правопорушень, предметом яких є неправомірна вигода, зокрема нематеріального чи негрошового характеру;

– класифікацію типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру відповідно до таких критеріїв: 1) залежно від своєчасності отримання правоохоронними органами інформації про одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, реалізації протиправного умислу; 2) залежно від джерела та змісту інформації, що надійшла до правоохоронних органів про факт одержання неправомірної вигоди нематеріального чи

негрошового характеру; 3) залежно від безпосереднього способу одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру;

– наукові положення та практичні рекомендації щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, а саме: огляду (огляду місця події, огляду комп'ютерних даних, огляду документів), обшуку й обшуку особи, зокрема в межах реалізації тактичної операції, пов'язаної із затриманням підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення в порядку ст. 208 КПК України;

– наукові положення та практичні рекомендації щодо проведення окремих НСРД під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, а саме: аудіо-, відеоконтролю особи; спостереження за особою, річчю або місцем; зняття інформації з електронних комунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; контролю за вчиненням злочину; використання конфіденційного співробітництва тощо;

дістали подальшого розвитку:

– наукові положення щодо генези й стану наукової розробленості проблем розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру з виокремленням питань для невідкладного дослідження;

– криміналістична характеристика одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру відповідно до таких основних елементів: спосіб вчинення кримінального правопорушення, що складається з підготовки, вчинення та приховування; предмет неправомірної вигоди; обстановка вчинення; слідова картина; особа правопорушника;

– наукові положення щодо використання спеціальних знань під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру відповідно до процесуальних, непроцесуальних і змішаних форм. Надано практичні рекомендації щодо залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій (огляду, обшуку); використання в доказуванні письмового пояснення спеціаліста, яке є додатком до протоколу як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні; призначення та проведення експертиз

(комп'ютерно-технічної, експертизи звуко-, відеозапису (фоноскопічної), семантико-текстуальної експертизи, судово-хімічної експертизи тощо).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані й викладені в роботі положення, висновки та пропозиції впроваджено у:

– *правозастосовну діяльність* – для вдосконалення процесу розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (акт впровадження Головного слідчого управління НПУ від 14 квітня 2025 року № 55148-2025);

– *освітній процес* – під час викладання навчальних дисциплін з криміналістики, підготовки навчально-методичних праць (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 29 травня 2025 року № 98-ОП);

– *науково-дослідну діяльність* – для подальших досліджень проблем розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (акт впровадження НАВС від 29 травня 2025 року № 99-НД).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно. Усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. Окремі положення дисертації викладено в статті «Теоретико-методологічні засади дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди», підготовленої у співавторстві. Особистий внесок В. В. Шмітька – 70 % (сформовані теоретико-методологічні засади, виокремлено методи пізнання стосовно дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди), особистий внесок Ю. М. Чорноус – 30 % (окреслено методологічне значення праксеологічного підходу для дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень). Деякі положення дисертації викладено в тезах доповіді «Особливості використання спеціальних хімічних речовин та інших засобів оперативно-розшукової діяльності під час документування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану» (особистий внесок В. В. Шмітька – 60 %, полягає у розкритті

алгоритму документування досліджуваних кримінальних правопорушень) і тезах доповіді «Окремі питання методології дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень» (особистий внесок В. В. Шмітька – 60 %, полягає у виокремленні методів пізнання стосовно розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень). Певні положення дисертації відображено в методичних рекомендаціях «Доказування у кримінальних провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: кримінальний, кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти» (особистий внесок В. В. Шмітька – 15 %, полягає у формуванні алгоритму слідчих (розшукових) дій під час розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднено в доповідях на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи» (м. Київ, 25 листопада 2022 року), «Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану» (м. Київ, 30 березня 2023 року), «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи» (м. Київ, 30 листопада 2023 року), «Проблеми формування правової держави в Україні» (м. Черкаси, 7 грудня 2023 року), «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи» (м. Київ, 21 листопада 2024 року).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено в 9 наукових працях, серед яких чотири статті, опубліковані у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, у чотирьох тезах доповідей, опублікованих у збірниках науково-практичних конференцій, одних методичних рекомендаціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що об’єднують дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (277 джерел на 33 сторінках) і чотирьох додатків (на 18 сторінках). Загальний обсяг дисертації – 294 сторінки, з них основного тексту – 225 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ НЕМАТЕРІАЛЬНОГО ЧИ НЕГРОШОВОГО ХАРАКТЕРУ

1.1. Генеза та стан наукової розробленості проблем розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру

Ще 1651 року Томас Гоббс у творі «Левіафан» дійшов висновку, що люди, які вихваляються своїм багатством, легко можуть учиняти злочинні дії, адже сподіваються уникнути покарання за допомогою корупції, шляхом підкупу державного правосуддя або отримання прощення за гроші чи інші форми винагороди; особи, які мають безліч могутніх родичів або завоювали собі славу та певну репутацію серед натовпу, насмілюються порушувати закони, сподіваючись, що їм вдасться вчинити вплив і ту владу, якій слід турбуватися про приведення законів до виконання [28, с. 278]. Корупція, на думку Т. Гоббса, є корінням, з якого виростає презирство до закону [92, с. 288].

Минуло вже понад три століття, однак такі історичні висловлювання Т. Гоббса залишаються актуальними і для реалій сьогодення.

В умовах розбудови України як правової держави європейського зразка протидія корупції є одним з пріоритетних завдань не лише для органів державної влади, зокрема правоохоронних органів, а й кожного члена громадянського суспільства.

Ми поділяємо думку В. І. Шакуна про те, що корупція в сучасній Україні внаслідок тотального поширення в суспільстві стала явищем, яке реально загрожує національній безпеці [223, с. 19].

Проблеми корупції в Україні, зокрема системність вчинення корупційних кримінальних правопорушень, залишаються глобальними для українського суспільства, адже становлять загрозу для демократичних перетворень у державі.

Виняткової актуальності дослідження їх набуває в умовах інтеграції України до Європейського Союзу (далі – ЄС), передусім після надання 2022 року нашій державі статусу кандидата на вступ до ЄС. Нині, за складних умов подолання збройної агресії рф, розпочинається нова сторінка в історії на шляху цілеспрямованого руху України до повноправного членства в ЄС, що передбачає обов'язкове проведення системи докорінних і послідовних реформ. Визначальними серед них є ефективне запобігання та реальна протидія будь-яким корупційним виявам, швидке й об'єктивне розслідування корупційних кримінальних правопорушень, невідворотність покарання за їх учинення для винних осіб [222, с. 62].

У цьому контексті невтішними є дані міжнародних антикорупційних рейтингів і національних звітів протидії корупції в Україні. Зокрема, індекси сприйняття корупції Міжнародної організації Transparency International (Corruption Perceptions Index) протягом останніх двох десятиліть засвідчують стабільно високий рівень корупції в нашій державі. Зокрема, у рейтингу CPI 2024 Україна з-поміж 180 країн посіла 105-те місце (на одному рівні з такими державами, як Сербія, Алжир, Нігер, Непал тощо), набравши лише 35 балів зі 100 можливих [251]. Це є підтвердженням прірви між Україною та країнами з низьким рівнем корупції, необхідності здійснення копіткої зосередженої роботи на шляху до одужання нашої держави від цієї «важкої недуги».

Така вкрай незадовільна ситуація для України щодо рівня корупції впродовж тривалого проміжку часу, її небезпечність для суспільства й держави загалом зумовлюють активізацію наукового інтересу з боку як учених, так і практиків з метою протидії цьому негативному явищу. Саме тому нагальною є потреба наукового супроводження діяльності суб'єктів боротьби з корупцією, зокрема щодо розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, які займають серед них найбільшу частку. Така проблематика має комплексний характер й охоплює техніко-криміналістичний, тактико-організаційний і методико-криміналістичний напрями та може бути

розв’язана шляхом розроблення теоретичних основ і науково-практичних рекомендацій розслідування злочинів корупційної спрямованості [227, с. 3].

Важливою складовою наукового пошуку є дослідження криміналістичного забезпечення розслідування злочинів корупційної спрямованості та розв’язання багатогранної проблеми з формування теоретичних основ і науково-практичних рекомендацій для практичного застосування відповідних методик розслідування. Ця проблема також актуалізує необхідність розроблення комплексної криміналістичної методики – методики розслідування злочинів корупційної спрямованості (корупційних злочинів і злочинів, пов’язаних з корупцією), системи ускладнених (родових, міжродових) і простих (видових, підвидових) методик розслідування [44, с. 92–94].

Украй складними є саме ті науково-прикладні проблеми, формулювання та фактичне розв’язання яких можливе на перетині декількох галузей науки або різних наук. Серед ключових проблем у юриспруденції слід виокремити недостатню ефективність системи запобігання та протидії корупції, зокрема необхідність науково-практичного забезпечення максимальної функціональності та результативності уповноважених державних органів щодо попередження, виявлення, припинення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди (хабарництва), усіх її форм, з обов’язковим досягненням завдань кримінального провадження, зокрема задля притягнення всіх винуватих осіб до кримінальної відповідальності.

Розв’язання зазначених проблем протидії корупції, безперечно, потребує синергії в наукових розвідках, насамперед у доктринах кримінального права, криміналістики, теорії кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, кримінології, соціології та навіть юридичної психології з метою подальшого формування якісної методики розслідування таких корупційних кримінальних правопорушень, маючи за підґрунтя систему фундаментальних, теоретико-методологічних та правових засад [222, с. 64].

Водночас на шляху розбудови України як правової європейської держави протидія корупції всередині країни, передусім у період довготривалого військового

вторгнення російських окупаційних військ, залишається одним з пріоритетних завдань не лише правоохоронних, контролюючих та інших органів держави, а й наукової спільноти, без фундаментальних теоретичних, науково-прикладних напрацювань яких неможливо обійтися під час правозастосовної практичної діяльності, зокрема коли йдеться про ефективне попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, а також запобігання вчиненню нових.

Для подальшого логічного викладення основного матеріалу в дисертаційному дослідженні слід передусім окреслити поняття корупції та основні причини її виникнення, а також нормативно визначені законодавцем терміни, такі як корупція, корупційні правопорушення, правопорушення, пов’язане з корупцією, неправомірна вигода, неправомірна вигода нематеріального чи негрошового характеру, подарунок тощо.

М. І. Мельник слушно зауважує, що, визначаючи поняття корупції, важливо враховувати, що, по-перше, це соціальне явище, а не конкретне суспільно небезпечне діяння; по-друге, що в правовому значенні корупція не може бути зведена до одного виду правопорушення, вона становить сукупність різних за характером і ступенем суспільної небезпечності, але єдиних за сутністю корупційних правопорушень; по-третє, його законодавче визначення не дає правоохоронним органам жодних додаткових правових засобів, що стосуються підстав юридичної відповідальності за корупційні діяння. Водночас його прикладний характер може полягати в тому, щоб надати антикорупційній діяльності цілеспрямованості [101, с. 118].

Також поділяємо думку С. М. Клімової, яка в науковій праці, присвяченій протидії корупції, підсумувала, що корупція – це складне соціальне явище, яке полягає у використанні службового становища для отримання особистої вигоди, негативно впливає на всі аспекти політичного та соціально-економічного життя й розвитку суспільства й держави [56, с. 13].

Водночас тривають активні дискусії серед учених щодо універсального визначення корупції та притаманних їй ознак, проте ми не будемо заглиблюватися, а обмежимося предметом дослідження.

Внесок українських науковців у формування теоретичних уявлень про корупцію, ефективні засоби запобігання та протидії цьому негативному явищу, а так само в розроблення відповідних нормативно-правових актів є колосальним. Як загальнотеоретичні, так і прикладні проблеми запобігання та протидії корупції представлено в наукових здобутках таких учених, як П. П. Андрушко, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, А. М. Бойко, О. Ю. Бусол, В. В. Василевич, О. М. Джужа, Е. О. Дідоренко, В. М. Дрьомін, З. А. Загиней-Заболотенко, О. О. Кваша, В. М. Киричко, С. М. Клімова, І. В. Кушнарьов, О. М. Литвак, Є. К. Марчук, М. І. Мельник, Д. Г. Михайленко, А. А. Музика, Є. В. Невмержицький, В. О. Навроцький, М. А. Погорецький, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк та ін.

Слід зазначити, що причинами існування корупції в системі органів державної влади визначають: зрощування державного апарату з підприємницькими та комерційними структурами, формування ділових стосунків поза межами правового поля; толерантне ставлення громадськості до існування корупції та сприяння її розвитку; бюрократичний характер процедур в органах державної влади й місцевого самоврядування; брак належного механізму здійснення ротації кадрів; низький рівень оплати праці та надання соціальних послуг [120, с. 4].

Цей перелік не є вичерпним, а тому для дослідження та вивчення впливу одного фактора на інший непоодинокими є спроби їх групування. Задля наочності зосередимо увагу на такому прикладі їх об’єднання: політичні фактори (пов’язані з можливістю використовувати надані повноваження для задоволення приватних інтересів); економічні фактори (можливість використання державними службовцями їхніх повноважень у сфері управління економікою); правові фактори (неефективна система антикорупційних засобів і недосконале законодавство у сфері протидії корупції); організаційно-управлінські фактори (пов’язані з можливістю посадових осіб приймати рішення на власний розсуд, масовим

заміщенням посад державних службовців шляхом використання особистих зв'язків); соціально-психологічні фактори (низький рівень громадянської свідомості, менталітет, що деформується внаслідок усвідомлення можливості без зайвих зусиль і втрати часу вирішити будь-яке питання, тощо); економічні фактори (складна економічна ситуація в країні, низький рівень заробітної плати) [106].

Проблеми протидії корупції в Україні потребують подальшого системного вивчення та привернення уваги науковців і практиків, зокрема з метою пошуків дієвих «протоколів лікування», «рецептів» від корупції шляхом упровадження системи ефективного виявлення, попередження, припинення, документування та розслідування корупційних кримінальних правопорушень, зокрема у сфері службової діяльності, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди в усіх її формах.

Очевидно, що серед усіх виявів корупції найвищу небезпеку становлять корупційні кримінальні правопорушення як кримінально карані діяння, а тому проаналізуємо пов'язані з цим сучасні законодавчі терміни.

Ключовими термінами у сфері протидії корупції є, безперечно, власне «корупція», «корупційне правопорушення», «неправомірна вигода» тощо.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII, законодавець так визначає терміни:

– корупція – використання особою, зазначеною в ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей;

– корупційне правопорушення – діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною в ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність;

– правопорушення, пов’язане з корупцією, – діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони й обмеження, вчинене особою, зазначеною в ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність;

– неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав;

– подарунок – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають/одержують безоплатно або за ціною, нижчою від мінімальної ринкової [144].

Розглянуті вище поняття є базовими в термінології антикорупційного законодавства України серед інших, прописаних у Законі України «Про запобігання корупції». Однак КК України, ухвалений Законом України від 5 квітня 2001 року № 2341-III, наприклад, у примітках до ст. 354, 364-1 цього Кодексу, також оперує поняттям «неправомірна вигода», яке абсолютно аналогічне за змістом з поняттям, закріпленим у Законі України «Про запобігання корупції» [85].

Водночас КК України встановлює, які саме кримінальні правопорушення є корупційними, а які пов’язані з корупцією, однак не містить власне дефініцій.

У примітці до ст. 45 КК України регламентовано, що корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу є кримінальні правопорушення, передбачені ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 цього Кодексу. Кримінальними правопорушеннями, пов’язаними з корупцією, відповідно до цього Кодексу, є кримінальні правопорушення, передбачені ст. 366-2, 366-3 цього Кодексу [85].

У КК України досі немає визначення поняття «корупційне кримінальне правопорушення», на відміну від проєкту нового КК України 2020 року, у якому

надано дефініцію корупційного злочину. Зокрема, корупційним визнано злочин, який має дві обов'язкові ознаки: неправомірна вигода як мета, предмет або засіб учинення злочину; спосіб учинення злочину, що полягає в незаконному використанні влади, службового становища чи певних повноважень або впливі на прийняття рішення особою, наділеною владою, службовим становищем чи певними повноваженнями (п. 18 ч. 2 ст. 1.3.1 проєкту КК 2020 року) [168].

Однак, з огляду на те, що корупційні кримінальні правопорушення є різновидом кримінальних правопорушень, їм властиві такі ознаки: 1) суспільна небезпечність діяння (дії або бездіяльності); 2) регламентованість у КК; 3) винність діяння; 4) вчиняє суб'єкт кримінального правопорушення.

Проблематика, порушена в дисертаційному дослідженні, має комплексний характер і потребує розвідок у царині наук кримінально-правового циклу, зокрема аналізу й узагальнення досліджень не тільки українських, а й іноземних учених.

Серед зарубіжних наукових праць про протидію корупційним злочинам увагу привертають роботи, підготовлені такими авторами: М. Хванг і К. Лім «Корупція в арбітражі – закон і реальність» (2011) [262], Д. Хол «Корупція та публічні послуги» (2012) [261], Л. Йоганнсен, К. Хільмер Педерсен, М. Ваді, Е. Рейно, М. Шод «Корупція в приватному секторі» (2016) [270], Ф. Гууєв і В. Руджеро «Корупція і організована злочинність у Європі: нелегальні партнери» (2012) [250]. В останньому дослідженні розглянуто проблемні питання запобігання одержанню неправомірної вигоди, підкупу осіб,які надають публічні послуги тощо.

Опрацювання іноземних наукових джерел засвідчує, що окреслені питання протидії корупції активно вивчали інші зарубіжні колеги (Moore, 2009 [265]; Fišar et al., 2020 [254]; Dávid-Barrett, & Fazekas, 2020 [253]; Fisman, & Golden, 2017 [255]; Rouz-Akkerman, 2004 [177]; Bálint, & Bálint, 2020 [244]).

Поміж найпоширеніших виявів корупції слід виокремити вчинення таких корупційних кримінальних правопорушень, які історично іменують як «хабарництво», а в сучасній юридичній літературі – як одержання неправомірної вигоди, у більшості випадків – саме в її класичному вигляді, тобто грошових коштів або іншого майна, а суттєво менша кількість припадає на інші форми неправомірної

вигоди – *переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру*, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав.

Нині саме таку юридичну конструкцію законодавець використовує, висвітлюючи зміст сучасного поняття «неправомірна вигода» в чинних нормативно-правових актах України, зокрема в КК, а саме в примітках до ст. 354, 364-1 КК [85], а також у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [144].

Водночас питання дієвого розслідування виявів корупційної злочинності, зокрема хабарництва, уже протягом тривалого часу є об'єктом постійних наукових пошуків у різних галузях знань на стику юридичних наук кримінально-правового циклу й інших суспільних наук, а її мінливість обумовлює необхідність подальших наукових досліджень у напрямі відшукання ефективних засобів протидії їй, а також присвячених виявленню, попередженню та розслідуванню найпоширеніших корупційних кримінальних правопорушень, якими, на жаль, залишаються (навіть з огляду на високий ступінь латентності та відповідно відсутність реальних статичних показників) надання/одержання неправомірної вигоди як у її класичному вигляді (грошові кошти або інше майно), так і неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Останнє є ще більше прихованим за слідовою картиною різновидом «білокомірцевої злочинності», а отже, значно складніше відбуваються процеси виявлення, документування та розслідування.

Актуальність системного дослідження проблем розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, кореспондується з недостатністю наукової розробленості цієї проблематики й необхідністю подальших наукових розвідок.

Передусім важливе значення для актуалізації проблем протидії цьому виду корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, є залучення вчених і науковців-практиків для визначення дієвих напрямів їх розв'язання, що є

неможливим без проведення наукового дискурсу щодо основних наукових здобутків, присвячених окресленій проблематиці.

Ми поділяємо позицію С. О. Павленка, який зазначає, що головною умовою будь-якого наукового дослідження є ґрунтовний аналіз наукового доробку українських та іноземних учених різних історичних періодів. Такий аналіз дасть змогу з'ясувати найвагоміші з-поміж них, що стали теоретичним підґрунтям предмета дослідження, з одного боку, й акцентувати на проблемних аспектах, що залишилися поза межами дослідження попередників, у контексті соціально-економічних, політичних, нормативно-правових, криміногенних та інших чинників – з іншого. Загалом аналіз стану наукової розробленості дає змогу окреслити перспективні напрями й обґрунтувати необхідність комплексного дослідження [114, с. 107].

З огляду на те, що питання поширення корупційної злочинності в Україні є доволі актуальним, вони були предметом дослідження різних галузей права, водночас безпосередньо проблематику корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, у певних аспектах фундаментально досліджували вчені з теорії кримінального права і кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, кримінології, однак досі не здійснено оцінку стану науково-теоретичної розробленості таких досліджень.

Тож проаналізуємо наукові доробки українських учених, присвячені криміналістичним і процесуальним аспектам окресленої проблематики.

Належною основою для розв'язання науково-прикладних проблем криміналістичного забезпечення розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, формування відповідних методик їх розслідування є наукові праці А. Ф. Волобуєва, О. О. Дудорова, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, М. Й. Коржанського, О. С. Тарасенка, М. І. Хавронюка, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, А. В. Шевчишена, В. Ю. Шепітька, Р. М. Шехавцова та ін.

Однак наукові здобутки в окресленій сфері не було спрямовано на предмет наукового забезпечення процесу доказування, криміналістичних аспектів розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Ефективність розслідування корупційних злочинів, влучно зазначив В. А. Журавель, зумовлена рівнем криміналістичного забезпечення цього процесу, основне завдання якого полягає в оптимізації діяльності органів кримінальної юстиції в протидії злочинності за рахунок упровадження досягнень науково-технічного прогресу [46, с. 14].

Водночас підходи до криміналістичного розуміння кримінальних правопорушень корупційної спрямованості й методик їх розслідування дотепер не позбавлені дискусійності, що в контексті постійних змін антикорупційного законодавства України посилює актуальність їх комплексного наукового пізнання. Водночас основні положення методики розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру закономірно мають ґрунтуватися на наукових працях, присвячених розслідуванню корупційних кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, передусім тих, які пов’язані з наданням/одержанням неправомірної вигоди, оскільки для більшості з них характерний спільний предмет кримінального правопорушення – неправомірна вигода, а також через схожість сформованих оперативно-розшуковою, слідчою практикою алгоритмів документування та розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 354, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 369-3, 370 КК України.

Аналіз стану наукової розробленості кримінальних процесуальних і криміналістичних аспектів окреслених питань розпочнемо з того, що проблеми методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, зокрема прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди (у класичному її вигляді), тобто хабарництва, в Україні ґрунтовно досліджено на монографічному рівні в працях процесуалістів і криміналістів,

зокрема О. Ю. Абакумова [1], Ю. О. Андрейка [4], О. В. Баганця [8], О. О. Буряка [20], Б. Л. Гончарука [30], В. А. Журавля [227], Ю. П. Заблоцького [47], О. А. Льозного [96], Н. В. Кимлик [54; 55], І. А. Козак [62], Я. Є. Мишкова [105], Д. Б. Сергєєвої [183], С. В. Олійника [112], М. А. Погорецького [128], А. В. Поплавської [123], О. В. Пчеліної [170], О. М. Таркана [192], Е. О. Ушканенка [210], С. С. Чернявського [113; 175], А. В. Шевчишена [224], В. Ю. Шепітька [227], А. І. Шила [229], О. М. Шрамка [239], Д. О. Шумейка [240].

У наукових працях учених сформовано криміналістичну характеристику корупційних кримінальних правопорушень як певну систему елементів, що визначають напрям розслідування, їх взаємозв'язок, обумовлюють встановлення особи правопорушника, спосіб учинення та приховування кримінальних правопорушень; визначено рекомендації з алгоритмів дій у певних типових слідчих ситуаціях на різних етапах досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень. Зокрема, ідеться про надання/одержання неправомірної вигоди (у переважній більшості на прикладах грошових коштів, майна); окреслено особливості встановлення низки обставин, що підлягають доказуванню, та інші процесуальні особливості доказування корупційних кримінальних правопорушень, зокрема у сфері службової діяльності, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди; деталізовано організаційно-тактичні засади розслідування, а саме процеси планування й організації розслідування, де увагу зосереджено на розв'язання проблем висунення слідчих версій, їх обумовленості типовими ситуаціями; проаналізовано тактику невідкладних слідчих (розшукових) дій, що сприяють одержанню максимально повної інформації про подію кримінального правопорушення, типові слідчі ситуації та особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) і процесуальних дій, негласних слідчих (розшукових) дій, їх алгоритмізацію, використання спеціальних знань під час розслідування тощо.

Крім того, для характеристики стану наукової розробленості окресленої проблематики надзвичайно важливе значення має монографія «Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування», підготовлена 2019

року за загальною редакцією М. І. Хавронюка, що є практичним посібником з питань кримінально-правової кваліфікації та досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, а також з питань методики їх розслідування. У роботі акцентовано на окремих типових слідчих ситуаціях і рекомендованих комплексах дій в разі їх виникнення, окремих обставинах, що підлягають доказуванню, тощо. Зокрема, у третьому розділі монографії «Давання й одержання неправомірної вигоди» (автори – О. Дудоров, Р. Шехавцов, В. Навроцький) [72, с. 112–186] здійснено кримінально-правову, криміналістичну характеристику й особливості розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368 КК України, з висвітленням на відповідних прикладах різновидів неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру (щодо останніх наведено лише їх приклади, на кшталт описання в науково-практичних коментарях, але без висвітлення методики їх розслідування).

Водночас з позиції доктрини оперативно-розшукової діяльності питання виявлення та документування одержання службовою особою неправомірної вигоди (хабарництва) досліджено в працях українських науковців – дисертаційних дослідженнях, монографіях, навчальних посібниках, методичних рекомендаціях, наукових статтях тощо.

Проблеми оперативно-технічного документування хабарництва мають багатоаспектний характер, оскільки перетинаються на межі юридичних наук. Вагомий внесок у наукову розробку окреслених питань здійснили українські вчені: С. В. Албул, К. В. Антонов, О. М. Бандурка, В. Д. Берназ, Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Л. Ортинський, В. Є. Тарасенко та ін.

Крім того, у наукових працях О. М. Суворова [191], В. М. Трепака [199; 200] на дисертаційному рівні проаналізовано особливості документування хабарництва й використання можливостей оперативно-розшукової діяльності в розкритті корупційних кримінальних правопорушень.

Також проаналізуємо наукові доробки з доктрини кримінального права, присвячені питанням кримінально-правової кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди.

Протягом останнього десятиліття в галузі українського кримінального права надбанням спільноти стали релевантні наукові роботи, які підготували такі автори: О. П. Бабіков [7], О. С. Бондаренко [15], М. Б. Желік [43], В. В. Комар [64], М. О. Комарницька [65], М. В. Михайлов [103], К. К. Овод [111], Я. В. Ризак [174], Д. А. Третьяков [201], Ю. О. Чернега [218], О. Д. Ярошенко [243]. Їх присвячено кримінально-правовій характеристиці прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, юридичному змісту неправомірної вигоди як предмета корупційного кримінального правопорушення або кримінального правопорушення у сфері службової діяльності, удосконалення відповідних положень кримінального законодавства України тощо.

Крім того, над розв'язанням кримінально-правових проблем корупційних кримінальних правопорушень, зокрема пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, серед сучасних вчених активно працювали на рівні монографій О. О. Дудоров, Д. Г. Михайленко, В. І. Осадчий, А. В. Савченко та ін.

Також на окремих питаннях кримінально-правової характеристики, елементах складу корупційних кримінальних правопорушень, зокрема передбачених ст. 354, 368 та іншими статтями КК України, у яких здійснено аналіз поняття неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру, акцентовано в науково-практичних коментарях. Насамперед слід виокремити коментарі за редакцією М. І. Мельника, М. І. Хавронюка; В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка; В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса; М. Й. Коржанського; Є. Л. Стрельцова; С. С. Яценка.

Отже, у теорії кримінального права визначено базові положення про суб'єкта та суб'єктивну сторону, об'єкт й об'єктивну сторону корупційних кримінальних правопорушень і таких кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Водночас прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК), а також таке корупційне кримінальне правопорушення, як пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди (ст. 369 КК) серед правопорушень цієї категорії є найдослідженішими в доктрині кримінального

права, однак суто в контексті широкого висвітлення проблемних питань кваліфікації, пов’язаних з такими класичними формами неправомірної вигоди, як гроші, майно та матеріальні цінності.

Проте в умовах сьогодення фрагментарно висвітлено проблемні питання кваліфікації, де предметом є неправомірна вигода нематеріального чи негрошового характеру.

Усі зазначені вчені зробили вагомий внесок у розв’язання проблем протидії корупції, однак здебільшого конкретно в ракурсі відповідної галузевої юридичної науки, створивши міцне підґрунтя для проведення майбутніх наукових досліджень на межі юридичних наук у частині розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Безумовно, система таких наукових положень і ґрунтованих на них рекомендацій, розроблених на синергетичному поєднанні доктрин криміналістики, кримінального процесу, кримінального права, оперативно-розшукової діяльності, щодо розкриття особливостей предмета нашого дисертаційного дослідження, мають важливе науково-прикладне значення для формування відповідних методик розслідування корупційних кримінальних правопорушень, що може забезпечити ефективне розслідування одержання неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру.

Проте за результатами опрацювання релевантної «бази даних» наукових здобутків, численних наукових праць українських учених встановлено, що на монографічному рівні не здійснено комплексних досліджень, присвячених проблемам розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з наданням/одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, що підвищує ступінь актуальності теми дослідження та відповідно потребує здійснення подальших наукових розвідок, комплексного ґрунтовного дисертаційного дослідження на межі наук криміналістики, кримінального права та кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, з огляду на постійні зміни в законодавстві, з урахуванням передової слідчої та судової практики.

1.2. Теоретико-правові засади тлумачення неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру як предмета корупційного кримінального правопорушення

Поряд із з'ясуванням методології дослідження та стану наукової розробленості проблем розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру, важливо висвітлити її теоретико-правове регулювання.

Загальновідомо, що наука криміналістика має керуватися концептуальними правовими засадами матеріального права, а власне методика розслідування кримінальних правопорушень (зокрема корупційних) має прикладне спрямування, і тому розроблення питань такої методики розслідування завжди знаходиться в безпосередньому взаємозв'язку з нормами кримінального права.

Доцільно провести ґрунтовний аналіз окреслених питань крізь призму генези міжнародного антикорупційного законодавства, яке стало частиною законодавства України шляхом ратифікації, а також власне національного законодавства, а так само результатом прийняття низки нових нормативно-правових актів, які стали основою антикорупційної політики держави, орієнтованої на європейський рівень з огляду на сучасний стан розвитку суспільства.

Тож спершу зосередимо увагу в цьому підрозділі дисертації на розгляді й аналізі міжнародних і релевантних національних нормативно-правових актів, які становлять зміст сучасного антикорупційного законодавства України, якими було впроваджено криміналізацію тих корупційних кримінальних правопорушень, предметом яких стала неправомірна вигода, зокрема нематеріального чи негрошового характеру.

Після здобуття Україною незалежності, прийняття Конституції України від 28 червня 1996 року [69] законодавець розпочав формування державної антикорупційної політики з прийняття таких важливих законів України, як «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 року [129], «Про Концепцію

Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 21 листопада 2002 року [157], «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року [143], у зв'язку з прийняттям яких в Україні започатковано поетапну законотворчу діяльність щодо прийняття нормативно-правових актів з протидії корупції, розроблених з урахуванням законодавства ЄС.

Зокрема, Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року № 1629-IV окреслює механізм досягнення Україною відповідності 3-му Копенгагенському й Мадридському критеріям набуття членства в ЄС, що було одним із перших антикорупційних кроків України на довготривалому шляху до вступу в ЄС.

Цей механізм, зауважив С. В. Олійник, передбачав адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування. Метою адаптації законодавства України до законодавства ЄС є досягнення відповідності правової системи України acquis communautaire, з огляду на критерії, що висувають ЄС до держав, які мають намір вступити до нього. Це мав бути дієвий крок на шляху до організації антикорупційної політики держави, оскільки в країнах Євросоюзу питання боротьби з корупцією не є настільки гострим, як в Україні. Однак процес реформування системи запобігання та протидії корупції розпочався значно пізніше, коли прийнято низку законодавчих актів; такі дії виявилися марними через брак реальних і дієвих інструментів протидії корупції, одним з яких вважають відповідальність за корупційні діяння. Через невдалий досвід було внесено певні зміни до КК України, якими чітко визначено склади злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а також адміністративних корупційних правопорушень. Недоліків у проведенні такої реформи було чимало, однак їх виправляли, вносили відповідні зміни до нормативно-правових актів [112, с. 32–33].

Реалізуючи антикорупційні законодавчі ініціативи, спрямовані на системну протидію корупції та узгодження національного антикорупційного законодавства з міжнародними стандартами, Верховна Рада України прийняла низку нормативно-правових актів: КК України від 5 квітня 2001 року [85]; КПК України від 13 квітня 2012 року [86]; закони України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11 червня 2009 року [148]; «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» від 11 червня 2009 року [131]; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 11 червня 2009 року [134]; «Про запобігання та протидію корупції» від 7 квітня 2011 року [145]; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 року [135], якими внесено відповідні зміни та доповнення до КУпАП, зокрема щодо впровадження неправомірної вигоди як предмета адміністративних правопорушень тощо; закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 квітня 2013 року [138]; «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18 квітня 2013 року [139]; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв’язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13 травня 2014 року [132]; «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 року [146]; «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року [144]; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» від 14 жовтня 2014 року [133]; «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року [160]; «Про державну службу» від 15 грудня 2015 року [142], якими, зокрема, врегульовано те, що на державних службовців поширюються обмеження, передбачені законами

України «Про запобігання корупції»; «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 листопада 2015 року [159], «Про Вищий антикорупційний суд» від 7 червня 2018 року [130], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції» від 2 жовтня 2019 року [136], «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» від 20 червня 2022 року [147] тощо.

Крім того, на виконання зазначених законів та у зв'язку з приведенням їх у відповідність приймали численні підзаконні нормативно-правові акти, зокрема укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України:

укази Президента України «Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998–2005 роки» від 24 квітня 1998 року № 367/98 [156]; «Про Концепцію подолання корупції в Україні "На шляху до доброчесності"» від 11 вересня 2006 року № 742/2006 [158]; «Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки» від 21 жовтня 2011 року № 1001/2011 [161]; «Про Порядок проведення спеціальної перевірки відомостей щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування» від 25 січня 2012 року № 33/2012 [164];

постанови Кабінету Міністрів України «Питання запобігання та протидії корупції в органах виконавчої влади» від 8 грудня 2009 року № 1422 [118]; «Питання запобігання та виявлення корупції в органах виконавчої влади» від 4 вересня 2013 року № 706 [117]; «Про затвердження Порядку проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад з підвищеним корупційним ризиком, і внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 25 березня 2015 року № 171 [154]; «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки» від 4 березня 2023 року № 220 [149];

розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади» від 5 жовтня 2016 року № 803-р [37]; «Про затвердження плану першочергових заходів з подолання корупції» від 2 липня 2014 року № 647-р [152] тощо.

Визначальне місце в національному законодавстві належить міжнародним договорам. Стаття 9 Конституції України регламентує, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [69].

Отже, частиною антикорупційного законодавства України також є і ті міжнародні акти, які були ратифіковані Україною: Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року, ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 року № 251-V) [165]; Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 4 листопада 1999 року, ратифікована Законом України від 16 березня 2005 року № 2476-IV [216]; Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27 січня 1999 року, ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 року № 252-V [83]; Додатковий протокол до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією (ETS-191) від 15 травня 2003 року, який ратифікований Законом України від 18 жовтня 2006 року № 253-V [38]; Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року (положення, закріплені в ст. 8 «Криміналізація корупції»), ратифікована із застереженнями й заявами на підставі Закону України від 4 лютого 2004 року № 1433-IV [67] тощо.

У контексті теми дослідження видається слушним висвітлити те, що в ст. 2 Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією 1999 року міститься визначення корупції, згідно з яким це прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дача або одержання хабаря чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабар, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи [216].

Своєю чергою в цій Конвенції ООН проти корупції 2003 року для визначення предмета корупційних кримінальних правопорушень використовують формулювання «будь-яка неправомірна перевага», тобто таким предметом визнають переваги матеріального й нематеріального характеру [165]. Аналогічне положення також міститься в Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією 1999 року [83].

Крім того, Директива ЄС № 2017/1371 від 5 липня 2017 року про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами послуговується поняттями активної та пасивної корупції та в обох випадках предметом корупційних кримінальних правопорушень також (як і в зазначених міжнародних актах) є «будь-яка вигода», що відображено й у національному законодавстві [137].

Отже, міжнародно-правовою основою формування в українському антикорупційному законодавстві поняття «неправомірна вигода» є віднесення до неї переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, а також будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру.

За результатами розгляду міжнародного й національного антикорупційного законодавства слід зазначити, що Україна вже зробила значні кроки для узгодження національних нормативно-правових актів зі світовими стандартами.

Водночас у дисертації не поставлено за мету дослідити всі положення кожного із зазначених нормативно-правових актів чи здійснити їх детальний порівняльно-правовий аналіз, оскільки це завдання ширше ніж предмет дослідження.

Попри складність реалізації антикорупційних заходів і наявні практичні проблеми, досягати результатів такої протидії з наявною нормативно-правовою базою цілком можливо шляхом спільних зусиль громадянського суспільства, наукової спільноти та кожного українця разом із системними активними діями правоохоронних й антикорупційних органів щодо ефективного виявлення, припинення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень, зокрема пов’язаних з наданням/одержанням неправомірної вигоди, як одних із

найпоширеніших видів, з обов'язковими наслідками у вигляді притягнення всіх винних осіб до юридичної відповідальності та забезпечення невідворотності покарання.

Насамперед для реалізації поставлених у дисертаційному дослідженні завдань слід спрямувати увагу на неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру, що є предметом корупційного кримінального правопорушення.

З початку третього тисячоліття українські парламентарі з метою узгодження національного антикорупційного законодавства з міжнародними стандартами було прийнято низку законів, серед яких знаковими стали закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 квітня 2013 року № 221-VII [138], «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18 квітня 2013 року № 222-VII [139]. Завдяки цим законам звичний термін «хабар» («хабарництво») не просто формально було перейменовано законодавцем на «неправомірну вигоду» в структурі Кримінального кодексу, а кардинально змінено його суть: неправомірна вигода набула нематеріального змісту, на відміну від попереднього виключно матеріального трактування, а також відбулася «криміналізація» прохання, обіцянки, пропозиції фактично на одному рівні за правовими наслідками з її одержанням тощо. Також у зв'язку з цими змінами в КК, зокрема в ст. 354, 364-1, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370 цього Кодексу, конкретизовано чіткі умови, за яких настає кримінальна відповідальність за вчинення відповідних кримінально караних діянь (пов'язаних з одержанням/наданням неправомірної вигоди).

У цьому Законі України від 18 квітня 2013 року № 221-VII, яким внесено зміни в ст. 364-1 КК, у примітці визначено поняття «неправомірна вигода», зокрема в ст. 364-1, 365-2, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2 та 370 цього Кодексу це поняття слід трактувати як *грошові кошти або інше майно, переваги, пільги,*

послуги, нематеріальні активи, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав (у редакції, чинній на момент прийняття).

У ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [144] визначено (розширено) зміст поняття «неправомірна вигода» *– грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи,* ***будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру****, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав*.

Крім того, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 року № 198-VIII [137] внесено зміни, зокрема до ст. 354, 364-1 КК щодо доповнення до змісту поняття «неправомірна вигода» додатково також слів «*будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру*», тобто аналогічно як у Законі України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII, тим самим узгодивши їх з абсолютно однаковою дефініцією.

Отже, поняття неправомірної вигоди згодом стали тлумачити доволі широко (згідно із Законом України від 12 лютого 2015 року, це поняття стало охоплювати поряд із грошовими коштами чи іншим майном, перевагами, пільгами, послугами, нематеріальними активами й інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру), зокрема й протегування [108, с. 825].

Визначення на законодавчому рівні окресленого юридичного змісту дефініції «неправомірна вигода» із зазначенням її немайнових складових, а так само запровадження юридичної відповідальності за згадані дії, упродовж 2014–2015 років для України були справді революційними та прогресивними антикорупційними кроками, передусім якщо порівняти з положеннями Закону України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 року [129] й іншими антикорупційними нормативно-правовими актами, якими врегульовано було до 2014 року окреслені правовідносини загально й абстрактно з прив’язкою кримінальної караності корупційних діянь як таких, які мали виключно матеріальну сутність.

З моменту набрання чинності положень законів України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [144], від 12 лютого 2015 року № 198-VIII [137] і донині поняття «неправомірна вигода» в законодавстві України більше не зазнавало жодних змін чи доповнень.

Нині повністю текстуально ідентичне визначення поняття «неправомірна вигода» (порівняно з редакцією Закону України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII) міститься як у примітці до чинної редакції ст. 354 КК України (для правової кваліфікації кримінально караних діянь, визначених у цій статті КК, тобто вчинених працівниками підприємств, які не мають статусу службової особи), так і в примітці до чинної редакції ст. 364-1 КК [85]. У правовій нормі, описаній у зазначеній статті КК, окрім дефініції «неправомірна вигода», також є бланкетна відсилка на необхідність правозастосування юридичної конструкції «неправомірна вигода» у ст. 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 та 370 цього Кодексу (під час надання відповідної правової кваліфікації).

Якщо звичайним пошуком відшукати в КК склади корупційних кримінальних правопорушень, у яких предметом є саме неправомірна вигода, то виявимо її пряме цитування в ст. 354, 364-1, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 та 370 КК. У зв’язку з цим, поняття «неправомірна вигода» є видовою дефініцією для низки кримінальних правопорушень, передусім у сфері службової та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг (розділ XVII КК України).

Зі змісту законодавчо закріпленого визначення «неправомірна вигода» вбачається, що до її предмета належать гроші, майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Це може бути предметом підкупу лише за умови, якщо були пропозиція, обіцянка, надання, а так само прийняття пропозиції, прийняття обіцянки, одержання такої вигоди та прохання її надати без законних на те підстав, тобто незаконно.

Отже, конструкція «без законних на те підстав» означає, що в особи, яка пропонує, обіцяє, надає зазначені вигоди, так само як і в особи, яка приймає

пропозицію, обіцянку їх надати чи одержує їх, немає визначених безпосередньо в законі підстав для цього у формі прямого дозволу [180, с. 102–107].

Водночас такі дії пов'язані з певними умовами, які закон зазначає в кожному окремому випадку в проєкції диспозиції певної статті Особливої частини КК. Наприклад, дії, про які йдеться в диспозиції ч. 1 ст. 368 КК, пов'язані з учиненням або невчиненням службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища.

Водночас гносеологічний процес дослідження правового інституту «неправомірна вигода» не обмежується виключно трактуванням регламентованого законодавством поняття. Науковці та практики зосереджують увагу на термінологічному апараті, що допомагає відобразити сутність терміна «неправомірна вигода», який об'єднує низку складових, які потребують детального й системного вивчення, оскільки законодавець чітко не розтлумачує такі її складові, як переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Попри те, що КК протягом останніх десяти років містить текстуально незмінне поняття «неправомірна вигода», однак критерії визначення немайнових чи негрошових вигод залишаються недостатньо конкретизованими не тільки в кримінальному законодавстві, а й не цілком дослідженими в науковій юридичній літературі.

У наукових колах тривають юридичні дискусії з приводу того, що ж слід відносити до переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру як складових поняття «неправомірна вигода».

Слушною є думка З. А. Загиней, що і в чинній, і в попередній редакціях дефініція поняття «неправомірна вигода» не бездоганна. Адже точно встановити його зміст складно через те, що законодавство України не визначає понять «переваги», «пільги», які є складовими дефініції поняття «неправомірна вигода». Тобто законодавець встановлює невідоме через невідоме [48, с. 41].

Тож проаналізуємо детально різні підходи до інтерпретації всіх складових предмета неправомірної вигоди на законодавчому й науковому рівнях, з огляду на правові засади та з позицій методики розслідування досліджуваних корупційних кримінальних правопорушень.

Почнемо з традиційних питань – аналізу поняття «*грошові кошти*» як предмета неправомірної вигоди.

Відповідно до положень ст. 192 Цивільного кодексу України, гроші (грошові кошти) є законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, а грошова одиниця України – гривня, а іноземну валюту можуть використовувати в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом [217].

Крім того, термін «грошові кошти (гроші)» визначають як готівка, кошти на рахунках у банках і депозити до запитання, про що йдеться в абзаці 8 п. 3 розділу I Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» 2013 року [151]. Це визначення поняття «гроші (грошові кошти)» в ст. 192 Цивільного кодексу України має загальний характер, водночас використане в цьому наказі вважають спеціальним з економічної позиції.

Зі змісту зазначеного підзаконного нормативно-правового акта також вбачається, що не обов'язково, щоб грошові кошти були в національній валюті, а отже, порушенням цього обмеження можуть бути грошові кошти в будь-якій валюті. Також згадується про рух грошових коштів (грошей), тобто надходження і вибуття грошей та їхніх еквівалентів, так званих електронних грошей, які проаналізуємо далі.

Зокрема, А. В. Савченко тлумачить грошові кошти (гроші) як форму неправомірної вигоди, називаючи особливим товаром, що є загальною еквівалентною формою вартості інших товарів. Грошові кошти виконують функції мірила вартості та засобу обігу, а також є засобами нагромадження та платежу. До грошових коштів (грошей) належить: а) національна валюта України – грошові знаки у вигляді випущених Національним банком України паперових грошових знаків (банкнот) і розмінної металевої монети, що знаходяться в обігу та є законним

платіжним засобом на території України; б) іноземна валюта – іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, металевої монети, що знаходяться в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави (іноземних держав). Гроші можуть мати як готівкову, так і безготівкову форми у вигляді коштів на рахунках в установах банку, в акредитивах, у підзвітних осіб і депозитах [179, с. 58].

Загальновідомо, що грошові кошти як в національній, так і в іноземній валютах є найпоширенішим предметом неправомірної вигоди під час вчинення корупційних кримінальних правопорушень, що характерно і для України, і для інших країн.

Гроші як предмет неправомірної вигоди (речовий доказ) є найтиповішими та відносно простими для документування в кримінальному провадженні під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, а так само і для доказування з точки зору побудови обвинувачення, доведення вини причетних осіб.

Водночас процес доказування під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, зокрема пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, з використанням електронних грошей, значно складніший.

Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року, електронні гроші – одиниці вартості, що зберігаються в електронному вигляді, випущені емітентом електронних грошей для виконання платіжних операцій (зокрема з використанням наперед оплачених платіжних карток багатоцільового використання), які приймають як засіб платежу іншими особами, ніж їх емітент, і є грошовим зобов'язанням такого емітента електронних грошей [163]. З метою вдосконалення нормативно-правового регулювання діяльності, пов'язаної з випуском електронних грошей, здійсненням платіжних операцій з ними прийнято постанову Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про випуск електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними» від 29 вересня 2022 року № 210 [153].

У широкому значенні сучасні науковці визначають «електронні гроші» як безстрокові грошові зобов'язання банківської чи іншої компанії, виражені в електронному вигляді, засвідчені електронним цифровим підписом і погашені в момент їх пред'явлення звичайними грошима [18, с. 133].

Це поняття, зазначають В. Кравчук, Д. Науменко та А. Глибовець, часто застосовують для позначення широкого спектру платіжних інструментів (цифрові гроші, цифрова готівка, електронна готівка, інтернет-гроші, кібергроші, інше), що ґрунтуються на інноваційних технологічних рішеннях [73, с. 6].

У третьому тисячолітті, крокуючи в ногу з часом, надзвичайно актуальними під час документування одержання неправомірної вигоди є випадки, наприклад, фіксування транзакцій з одного банківського рахунку на інший чи інших фінансових операцій, зокрема із застосуванням криптовалюти, що здійснюються миттєво одним кліком у смартфоні.

Наступною складовою інституту неправомірної вигоди законодавець визначив «*інше майно*», тим самим зауважуючи, що гроші є також видом майна.

Поняття майна закріплено в ст. 190 Цивільного кодексу України та використовується для позначення будь-яких речей матеріального світу, речових прав і майнових обов'язків. Передбачено, що майном як особливим об'єктом вважають окрему річ, сукупність речей, а також майнові права й обов'язки. Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнають речовими правами.

Відповідно до ст. 179 Цивільного кодексу України річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки. Згідно з положеннями ст. 179-1 Цивільного кодексу України, цифровою річчю є благо, що створюється та існує виключно в цифровому середовищі та має майнову цінність. Цифровою річчю є віртуальні активи, цифровий контент та інші блага, щодо яких застосовують положення частини першої цієї статті. Особливості правового режиму цифрових речей визначає закон. До цифрових речей застосовують положення цього Кодексу про речі, якщо інше не встановлено цим Кодексом, законом або не випливає із сутності цифрової речі [217].

Також поняття «майно» міститься в Господарському кодексі України. Зокрема, ст. 139 Кодексу передбачає, що майном визнають сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, розробляють чи використовують у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховують в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів [31].

Своєю чергою вчені-криміналісти мають власні погляди з цього питання.

На думку В. Ю. Шепітька, майно – це: а) будь-які інші, відмінні від коштів, матеріальні предмети та речі (матеріальні речі та предмети, рухомі й нерухомі, обіг яких не обмежено, а також обіг яких обмежено або заборонено: наркотичні засоби та прекурсори, психотропні речовини, сильнодіючі лікарські засоби, зброя, боєприпаси, вибухові речовини тощо); б) права на майно – документи, які надають право на одержання майна, володіння, користування та розпорядження майном, а також документи, що надають право вимагати виконання зобов'язань майнового характеру тощо, наприклад, свідоцтво на право власності, введення до співзасновників, дарування, різні путівки на відпочинок, лікування тощо; в) будь-які дії майнового характеру (наприклад, передача майнових вигод або відмова від них) [226, с. 420].

Наступним елементом поняття «неправомірна вигода», проте вже в контексті нематеріального чи негрошового характеру, є «*переваги*».

На рівні нормативно-правового регулювання не визначено поняття та сутність переваг, а отже, постає необхідність звернення до юридичної доктрини.

Позиція низки науковців зводиться до того, що під перевагами як предметом неправомірної вигоди вважають особливі привілеї, що створюють додаткові можливості для конкретних осіб, які вигідно вирізняють їх від інших (наприклад, зменшення обсягу трудових обов'язків зі збереженням повної оплати праці, отримання поза чергою житла тощо) [202, с. 276].

Причому слід відмежовувати переваги від інших видів неправомірної вигоди, зокрема грошових коштів, майна, пільг, послуг тощо. Отже, переваги як вид неправомірної вигоди уособлюють надання не грошових коштів, майна, чи послуг

як таких, а лише привілеїв на їх одержання. Тобто неправомірна вигода у вигляді переваг полягає в наданні особі без законних на те підстав певних привілеїв щодо інших осіб, натомість безпосередньо одержання грошових коштів, майна чи послуг може мати цілком законні підстави [175, с. 8].

М. І. Хавронюк акцентує, що переваги можуть полягати в праві на позачергове або першочергове одержання матеріальних благ, послуг чи пільг, які належать особі за законом, а незаконне одержання цих переваг наявне там, де це відбувається без законних підстав і з порушенням інтересів інших осіб [213, с. 35]. Надання незаконних переваг означає, що їх надають особі, яка не має на них права, водночас може бути порушено інтереси інших осіб [107, с. 36]. Учений прикладами переваг як форми неправомірної вигоди вважає значне зниження орендної плати за проживання в котеджі чи квартирі або плати за проживання в готелі; зниження процентних ставок за кредитами, або навпаки – безпідставно висока плата за офіційно дозволену роботу за сумісництвом [72, с. 125].

Інші науковці переконують, що перевага – це відступ від загального правила на користь окремих осіб або соціальних груп, що може полягати у звільненні певних осіб від відповідних обов’язків, достроковому присвоєнні звань, підвищенні в посаді під час конкурсу, наданні додаткових гарантій тощо [178, с. 198].

Щодо видів переваг поняття неправомірної вигоди об’єднує як переваги матеріальної природи (безпідставне надання чергової відпустки в літній період усупереч встановленому графіку або ж надання основної відпустки до моменту виникнення в особи права на неї; одержання квартири від держави особою, яка хоч і перебувала на обліку, але одержала житло поза чергою), так і нематеріальної (надання престижної роботи або сприяння призначенню особи на посаду, що не відповідає її кваліфікації, а також робочим умінням і навичкам; залишення на службі в поліції після реорганізації поліцейського з неналежними результатами службової діяльності; визнання особи переможцем конкурсу, якщо вона не мала підстав на здобуття перемоги або ж ці підстави були недостатніми; сприяння у вступі до закладу вищої освіти у випадках, коли особа не має достатнього рівня

теоретичної підготовки, тобто не склала або склала недостатньо успішно вступні екзамени, має недостатній середній бал документа про освіту; надання додаткових привілеїв під час вступу до закладу вищої освіти особі, яка відповідно до умов вступу до конкретного закладу вищої освіти, їх не мала (права на першочергове зарахування) тощо [108, с. 853]. Також до одержаних без законних на те підстав переваг можна віднести, наприклад, переваги, які можуть полягати в праві на позачергове або першочергове одержання матеріальних благ чи послуг або пільг, які належать особі [75, с. 198].

Наступним елементом поняття «неправомірна вигода нематеріального чи негрошового характеру» є «*пільги*».

Законодавчого визначення цієї категорії немає, тому в науковій доктрині є різні погляди щодо тлумачення поняття «пільги».

Одні автори вважають, що пільги – це встановлені законодавством блага (соціальні, професійні, податкові тощо) для відповідних категорій осіб, що полягають у звільненні їх від виконання певних обов'язків або в наданні їм додаткових можливостей майнового чи немайнового або негрошового характеру. Залежно від сфери надання пільги останні можна поділити на трудові, пенсійні, житлові, у галузі охорони здоров'я, фінансово-кредитні, податкові тощо. Правові підстави призначення пільг, їх конкретний зміст і коло осіб, які мають право на певні пільги, є законодавчо визначеними [113, с. 6–7].

Своєю чергою Я. В. Ризак вважає, що пільгами необхідно вважати різноманітні можливості, встановлені законодавством для різних категорій осіб, що полягають у звільненні їх від певних обов'язків або ж у наданні їм додаткових можливостей [173, с. 123].

Відповідно до положень чинного законодавства України, стверджує І. А. Іванчик, розрізняють чимало видів пільг, зокрема: митна пільга; податкова пільга; пільга щодо сплати судового збору, який справляють на всій території України за поданням заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів, включають до складу судових витрат; пільга на проведення безоплатного капітального ремонту власних житлових будинків і квартир, пільги на безоплатне

паркування та зберігання транспортних засобів; пільгове довгострокове кредитування молодих сімей та одиноких молодих громадян на будівництво (реконструкцію) і придбання житла; пільгове кредитування для здобуття вищої освіти; пільги учасникам АТО, ветеранам війни, особам, прирівняним до них тощо. Водночас пільги можуть надавати не лише фізичним, а і юридичним особам [50, с. 216].

Наприклад, до пільг у контексті неправомірної вигоди за ст. 368 КК слід відносити: знижки на придбання товарів чи оплату послуг; списання всіх чи деяких боргових зобов'язань або зобов'язань з виплати відсотків за кредитами; повне або часткове звільнення від сплати інших платежів чи вчинення дій майнового характеру; повне або часткове звільнення від сплати податків чи зборів [175, с. 12].

Тож пільги встановлені чинним законодавством України для різних категорій осіб (як фізичних, так і юридичних) полягають у повному або частковому звільненні від певних обов'язків або в наданні додаткових можливостей майнового чи немайнового характеру.

Наступним елементом поняття неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є «*послуги*».

Зміст поняття «послуги» можна окреслити шляхом комплексного аналізу нормативно-правових актів. Загалом «послуга» тлумачено як: 1) дію, вчинок, що дає користь; 2) допомогу іншому; 3) сприяння розвиткові, піднесенню, поширенню чогось; 4) роботу, що передбачає задоволення чиїх-небудь потреб, обслуговування; 5) служіння, слугування [175, с. 8–9].

Зі змісту дефініції терміна, який закріплено в п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» 1991 року вбачається, що послуга – це діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб [155].

Своєю чергою законодавець у главі 63 Цивільного кодексу України [217] визначив низку видів договорів про надання певних послуг, які за певних умов можуть бути формами неправомірної вигоди у вигляді послуг. Наприклад, як

неправомірну вигоду можуть розглядати одержання службовою особою безоплатно певної послуги за договором, який відповідно до чинного законодавства України є безумовно оплатним (наприклад, безкоштовне виконання адвокатом, юристом юридичної фірми обов'язків повіреного в інтересах цієї службової особи).

О. С. Бондаренко вважає, що послуги можна класифікувати за кількома критеріями. По-перше, залежно від форми існування послуги бувають: матеріального характеру (ремонт квартири) і нематеріальні (надання професійних консультацій). По-друге, залежно від сфери існування послуги можна поділити на три групи – адміністративні, соціальні та цивільно-правові послуги [15, с. 100–102].

Поділяючи позицію вченої, продовжимо думку, що в обмін на певну дію або бездіяльність службова особа вимагає як неправомірну вигоду надати послуги (безкоштовно або за заниженою ціною) як матеріального характеру (наприклад, ремонт транспортного засобу, побутової техніки), так і нематеріального (наприклад, перевірка кабінету службової особи на наявність спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації).

На думку І. А. Іванчика, послуги – це здійснення на замовлення споживача та з метою задоволення його особистих потреб діяльності з надання чи передання споживачеві певного, визначеного договором, матеріального чи нематеріального блага або результат економічної діяльності, яка не створює товар, але продається та купується під час торговельних операцій (транспорті послуги, послуги, житлово-комунальні, послуги в галузі охорони здоров'я, послуги з оцінювання відповідності, послуги з технічного сервісу, послуги в закладах ресторанного господарства, послуги мобільного зв'язку та доступу до мережі Інтернет, ритуальні, фінансові, соціальні послуги). Послуга як правова категорія має такі ознаки: 1) діяльність, пов'язана із задоволенням потреб особи; 2) матеріальне благо, оскільки створюється корисний ефект матеріального характеру, має особливу споживчу вартість (задоволення потреб особи); 3) послуга, яка не має

майнового вираження, адже набувається і споживається в процесі її надання, а тому не може бути передана іншій особі [50, с. 216].

Також прикладами неправомірної вигоди у вигляді послуг можуть бути: а) отримання дозволів, ліцензій або підписання різного роду організаційно-розпорядчих документів або документів про працевлаштування на роботу; б) укладення договору купівлі-продажу рухомого або нерухомого майна, цінних паперів за заниженою вартістю, порівняно з ринком відповідних товарів, посвідчення такого договору в нотаріуса; в) одержання службовою особою безкоштовних (або за заниженою вартістю) косметичних, перукарських, оздоровчих, медичних або інших послуг, виконання безкоштовного ремонту речей або проведення безкоштовно будівельних робіт; г) нарахування необґрунтованих премій та надбавок службовим особам з боку керівництва, яке вже одержало неправомірну вигоду; д) подача громадянином, зацікавленим у домовленостях із посадовцем, заяви про залишення позову без розгляду в цивільному спорі з родичами службової особи, укладенні угоди про примирення обвинуваченого з потерпілим у кримінальному провадженні щодо родича посадової особи тощо.

Наступним елементом поняття «неправомірна вигода» нематеріального чи негрошового характеру є «*нематеріальні активи*», і така дефініція потребує окремого дослідження.

Зміст поняття «нематеріальні активи» законодавець висвітлив у пп. 14.1.120 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України, а саме нематеріальні активи – це право власності на результати інтелектуальної діяльності, зокрема промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об’єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном і майновими правами платника податку, в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном і майновими правами [122]. Однак пп. 14.1.120 п. 14.1 ст. 14 було виключено на підставі Закону України від 21 грудня 2016 року № 1797-VIII [140], тобто прибравши нормативне визначення нематеріальних активів.

Відповідно до пп. 138.3.4 п. 138.3 ст. 138 Податкового кодексу України, перелічено шість груп нематеріальних активів: 1) права користування природними ресурсами (право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище); 2) права користування майном (право користування земельною ділянкою, крім права постійного користування земельною ділянкою відповідно до закону, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо); 3) права на комерційні позначення (права на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні (фірмові) найменування тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті; 4) права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, комерційні таємниці, зокрема ноу-хау, захист від недобросовісної конкуренції тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті; 5) авторське право та суміжні з ним права (право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, програми для електронно-обчислювальних машин, компіляції даних (баз даних), фонограми, відеограми, передач (програми) організацій мовлення тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті; 6) інші нематеріальні активи (право на ведення діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо) [122].

У пп. 14.1.40 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України названо ще один вид нематеріального активу – гудвіл (вартість ділової репутації), що є нематеріальним активом, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як єдиного майнового комплексу, що виникає внаслідок використання кращих управлінських рис, головної позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо. Вартість гудвілу не підлягає амортизації та не враховується під час визначення витрат платника податку, щодо активів якого виник такий гудвіл [122].

Водночас нематеріальні активи є доволі широкою категорією, оскільки позначають «об'єкт (об'єкти) права інтелектуальної власності, а також інші аналогічні права, визнані в порядку, встановленому законодавством, об'єктом

права власності», про що йдеться в п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [141].

Об’єкти права інтелектуальної власності деталізовано в ч. 1 ст. 420 Цивільного кодексу України, зокрема це: літературні та художні твори; комп’ютерні програми; компіляції даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, програми організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування напівпровідникових виробів; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці [217].

Прикладами неправомірної вигоди у вигляді «нематеріальних активів» можуть бути, зокрема, права на об’єкти інтелектуальної власності, такі як аудіо-, відеопродукція, книги, комп’ютерні програми, товарні знаки, право на торговельну марку, інші авторські права, права на комерційні призначення, права користування надрами тощо.

Наступним елементом поняття неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є «*будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру*», до яких належать усі інші вигоди, які не мають матеріального чи грошового вираження, але їх отримання поліпшує стан особи чи інших осіб за її сприяння.

Зокрема, Л. С. Бєлік стверджує, що будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру – це будь-яка користь, прибуток чи інші позитивні наслідки, у будь-якій сфері соціального (особистого та службового) існування особи, які не мають матеріального та грошового характеру, не є пільгами, перевагами чи нематеріальними активами, можуть бути надані, запропоновані чи обіцяні цій особі іншою та можуть бути нею одержані [12, с. 10].

Ю. І. Шовкун зауважує, що законодавець здійснив спробу уніфікувати будь-які матеріальні й нематеріальні блага, які може отримати особа внаслідок порушення цього обмеження. Цьому сприяє широкий і детальний перелік таких благ, використання змістовних категорій, як-от послуги, пільги чи вигоди

нематеріального характеру, буквально охоплює всі можливі вигоди, які особа може отримати внаслідок своєї протиправної діяльності [238, с. 225].

М. І. Хавронюк акцентує, що неправомірна вигода здебільшого має економічний або фінансовий характер, однак може бути й нематеріальною (немайновою). Важливо, аби правопорушник (чи третя особа) виявився у вигіднішому становищі, ніж перед вчиненням злочину, й аби таке поліпшення становища не було правомірним. На думку вченого, «будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру» можуть мати такі форми, наприклад: швидкий розгляд певної справи або інші форми нематеріальної преференції; позитивне висвітлення в медіа; прийняття на службу чи призначення на посаду без передбачених законом конкурсу чи спеціальної перевірки або шляхом порушення умов їх проведення, або створення кращих кар'єрних можливостей, зокрема підвищення по службі, «горизонтальне» переведення на посаду, кращу за певними ознаками (переведення з обласної прокуратури до столичної); надання можливості вчитися в університеті дитині певної особи поза конкурсом або влаштування близької особи на престижну роботу; непризначення службового розслідування чи незастосування дисциплінарного стягнення, невідсторонення від посади чи незвільнення зі служби за наявності підстав для цього; сприяння в направленні в закордонне відрядження чи на підвищення кваліфікації; дострокове присвоєння військового чи спеціального звання, рангу тощо, інше заохочення або подання для нагородження без законних чи належно обґрунтованих підстав для цього; організація надання сексуальних послуг (послуг повії) або послуг кримінального характеру (зокрема, послуг злодія чи сутенера); запрошення на ексклюзивний захід.

На думку М. І. Хавронюка, «іншою вигодою» може бути незаконно наданий дозвіл на роботу підприємства, ліцензія чи сертифікат, незаконно погоджений договір, незаконно надана інсайдерська інформація, податкова чи інша таємниця, у відповідь ця особа може вчинити дію чи бездіяльність в інтересах того, хто надав їй такий документи чи інформацію, або в інтересах третьої особи [72, с. 113–115].

Серед окреслених видів поведінки, очевидно, є й ті, які можуть одержати певне матеріальне або ж грошове вираження. Наприклад, престижна робота або присвоєння військового чи спеціального звання як наслідок збільшать статки відповідної особи [218, с. 112].

Учені Національної академії внутрішніх справ (О. М. Джужа, А. В. Савченко, В. В. Чернєй та ін.) характеризують будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру як такі вигоди, які не мають матеріальної форми чи їх неможливо виміряти (оцінити) у грошовому еквіваленті, але які можуть бути формою неправомірної вигоди (зокрема, отримання службовою особою будь-яких відомостей та/або даних, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді; нагородження її почесними званнями, що не мають державного значення, або медалями чи орденами, що засновані певними відомствами чи громадськими організаціями; задоволення сексуальних потреб службової особи; реалізація нею певних корпоративних прав; організація масових акцій на підтримку рейтингу певної службової особи або лобіювання її інтересів у відповідних інстанціях; «красномовні», виправдовувальні або похвальні виступи в медіа на адресу службової особи). Крім того, фактично до переліку будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру можна віднести надзвичайно широке коло вигод, які мають наслідком моральне, естетичне чи іншого роду задоволення (наприклад, фотографування з відомим актором або отримання автографа відомого співака); поліпшення репутації (особистої чи партійної), іміджу, приховування власної некомпетентності, кар’єризм, протекціонізм [108, с. 853–856].

М. М. Михалусь зазначає, що словосполучення «будь-які інші вигоди нематеріального чи не грошового характеру» означає, наприклад: швидший розгляд певної справи; похвальний репортаж у пресі; прийняття на службу чи призначення на посаду без передбачених законом конкурсу чи спеціальної перевірки або шляхом порушення умов їх проведення; пригощання коштовною вечерею чи запрошення на ексклюзивний захід тощо. Найширше визначення в законі поняття неправомірної вигоди практично означає і той факт, що

неправомірною вигодою є також усе те, що особа одержує навзамін тій неправомірній вигоді, яку вона пропонує обіцяє чи надає [104].

Розглянувши сучасний стан правової регламентації, ступеня наукової розробленості поняття «неправомірна вигода», констатуємо, що його сутність висвітлюють завдяки низці складових її предмета, які тісно пов'язані та становлять своєрідний термінологічний апарат антикорупційного законодавства.

Отже, здійснений у цьому підрозділі дисертації аналіз поняття «неправомірна вигода» та всіх її складових, а також низки інших термінів, що становлять термінологічний апарат антикорупційного законодавства України, надав можливість їх систематизувати. Крім того, володіння такою термінологією та правильне тлумачення дає змогу чітко визначити предмет корупційних кримінальних правопорушень, правильно кваліфікувати діяння, встановити важливу інформацію в межах предмета доказування, що безпосередньо впливає на ефективність розслідування цієї категорії корупційних деліктів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди. Важливість наукового дослідження окреслених питань вважають очевидною та необхідною для апробації слідчо-судовою практикою та формування відповідної методики розслідування. Зокрема, без опанування окреслених юридичних «інструментів» надалі неможливо якісно організувати досудове розслідування кримінальних правопорушень, визначити послідовність проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, обрати ефективну тактику їх проведення.

Вивчення кримінальних проваджень (додаток Б) продемонструвало, що виокремити кримінальні провадження щодо розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру в «чистому вигляді» доволі складно. Адже ретельне вивчення механізму кримінального правопорушення засвідчує, що неправомірну вигоду в одному кримінальному провадженні можуть надавати в матеріальному та нематеріальному вираженні. Відповідно до вивчених матеріалів 47 кримінальних проваджень, предметом неправомірної вигоди були: грошові кошти й інше майно (70,2 %), переваги

(8,5 %), пільги (4,3 %), послуги (6,4 %), нематеріальні активи (4,3 %), будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру (6,4 %).

Проте проведене анкетування (слідчих НПУ, детективів НАБУ, прокурорів) засвідчило, що навіть практики, які спеціалізуються на протидії корупційним кримінальним правопорушенням, пов’язаним з одержанням неправомірної вигоди, не мають чіткого уявлення, у чому полягає відмінність між перевагами, пільгами, послугами, нематеріальними активами, будь-якими іншими вигодами нематеріального чи негрошового характеру, а також значні складнощі спричиняє розуміння їх справжньої сутності, наведення конкретних прикладів, за яких утворюється склад конкретного кримінального правопорушення в площині необхідності надання фахової правової оцінки та юридичної кваліфікації протиправним діянням (на думку 72,1 % слідчих НПУ, 71,4 % детективів НАБУ, 60,7 % прокурорів (додаток А). Це засвідчує необхідність розроблення теоретичних положень і надання практичних рекомендацій за цим напрямом.

1.3. Криміналістична характеристика розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру

Сучасні умови вимагають змін у сфері реформування антикорупційного законодавства, оскільки способи вчинення таких корупційних кримінальних правопорушень, як одержання неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру, змінюються та стають витонченішими.

Ефективність досудового розслідування досліджуваних корупційних кримінальних правопорушень безпосередньо залежить від методологічної основи [237], наукових напрацювань і практичних рекомендацій щодо розробленості криміналістичної характеристики. Поглиблене вивчення та висвітлення питань криміналістичної характеристики розслідування зазначених кримінально караних

діянь є необхідним аспектом для визначення цілісної системи відомостей про досліджувані корупційні кримінальні правопорушення.

Узагальнення статистичних відомостей та аналітичних даних щодо вчинення корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру, підтверджується кількісним приростом вивчених показників, що засвідчує заподіяння значної шкоди державі, оскільки в переважній більшості суб’єктами правопорушень є службові особи, на яких покладено чітко визначені обов’язки щодо дотримання законності, а в окремих випадках – і зобов’язання протидії корупційній діяльності.

За результатами моніторингу Національного агентства з питань запобігання корупції, а саме Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов’язані з корупцією правопорушення, за весь період ведення платформи було викрито та зареєстровано 54 104 корупціонерів, з яких 17 976 осіб було притягнуто до кримінальної відповідальності [41].

Отже, корумпованим правопорушникам 2024 року було винесено 1758 вироків, серед яких лише 1,5 % випадків призначено покарання у вигляді позбавлення волі. Для порівняння, кількість винесених вироків за корупційні кримінальні правопорушення 2021 року сягала 6870 [3].

Водночас, за статистичними даними Офісу Генерального прокурора, у період 2023–2024 років було зареєстровано 14 820 і 16 820 відповідно кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг [186], що свідчить про значне погіршення криміногенної ситуації в державі щодо досліджуваних корупційних кримінальних правопорушень.

У криміналістичній літературі представлені різні підходи визначення криміналістичної характеристики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, зокрема щодо виокремлення їх елементів.

Теоретичне підґрунтя питання відображено у фундаментальних працях вчених кримінального процесу та криміналістики: В. К. Весельського,

В. О. Гусєвої, В. А. Журавля, О. Н. Колесниченка, В. О. Коновалової, М. В. Салтевського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька та ін.

Сучасне бачення питань концептуальних положень криміналістичної характеристики розслідування корупційних кримінальних правопорушень висвітлюють у своїх наукових доробках: В. М. Шевчук «Виявлення ознак корупційних кримінальних правопорушень як структурний елемент криміналістичної методики розслідування» [225], В. П. Корж «Криміналістична характеристика корупційних злочинів: теоретичні та практичні аспекти» [71], З. М. Топорецька «Криміналістична характеристика незаконного збагачення» [197], Е. Р. Хадієва та М. Б. Головко «Криміналістична характеристика неправомірної вигоди» [214], К. М. Бруссо «Криміналістична характеристика особи злочинця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення у сфері житлового будівництва» [19], І. Л. Федоренко «Щодо сутності та значення криміналістичної характеристики провокації підкупу» [211] та ін.

До прикладу, Е. О. Ушканенко в дисертаційному дослідженні «Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди» присвячує розділ питанням особливостей криміналістичної характеристики й організаційно-тактичних засад розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди. Науковець висвітлює криміналістичну характеристику як систему типових ознак певного виду кримінального правопорушення, що вивчає алгоритм дій слідчого (детектива, оперуповноваженого, іншого компетентного суб’єкта щодо розслідування кримінальних правопорушень), з метою встановлення даних про особу правопорушника, обстановку події, слідову картину, спосіб реалізації протиправної діяльності – задля встановлення обставин кримінального правопорушення, що забезпечить його швидке, повне й об’єктивне розслідування та судовий розгляд [210, с. 100].

Аналізуючи питання змісту криміналістичної характеристики одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, слід з’ясувати поняття «криміналістична характеристика», яке ще 1967 року вперше набуло

теоретичного окреслення О. Н. Колесніченком. Однак з плином часу наукові дослідження внесли низку корективів до тлумачення цього поняття.

Зокрема, В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко й О. О. Алексєєв розглядають криміналістичну характеристику як систему узагальнених даних про найтиповіші ознаки певного виду (групи) злочинів, що виявляються в способі та механізмі діяння, обстановці його вчинення, особі суб'єкта злочину, інших обставинах закономірним взаємозв'язком, який слугує основою наукового і практичного виконання завдань розслідування [76, с. 430].

А. В. Старушкевич зауважив, що з метою подолання дискусії щодо терміна «криміналістична характеристика» доцільно було б замінити його терміном «криміналістичний аналіз кримінального правопорушення» [185, с. 18].

Однак висловлену думку вченого ми не поділяємо, оскільки вважаємо, що поняття «криміналістичний аналіз» містить систему методів пізнання в криміналістиці, які використовують з метою реалізації завдань кримінального провадження.

Попри це, слушною видається думка А. В. Старушкевича, який розглядає криміналістичну характеристику як інформаційну модель, що є кількісно-якісним описом типових ознак конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень, «який зображає кореляційні зв'язки між ознаками, що дають змогу будувати прогностичні моделі подій, які розслідують, будувати криміналістичні версії щодо об'єктів, які розшукують, конкретних осіб, причетних до кримінального правопорушення» [185, с. 24].

Криміналістична характеристика є інформаційною базою, яку може бути використано для: побудови можливих моделей дій злочинця під час аналізу окремих елементів його поведінки; установлення мотиву й мети; прийняття процесуальних рішень і побудови алгоритму слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; конкретизації доручень оперативним підрозділам, постановки завдань перед фахівцями, експертами [33, 125].

Конкретизуючи питання криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368 КК України, О. М. Таркан вважає, що під час

розгляду питання про структуру криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції слід насамперед ураховувати, що перелік і зміст її елементів має бути визначено з огляду на склад злочину, передбаченого ст. 368 КК України. Аналіз зазначеного кримінального правопорушення і наукових підходів до проблем їх кримінально-правової кваліфікації дає підстави стверджувати, що найбільш значущими для побудови криміналістичної характеристики є такі його ознаки, як: а) спеціальний суб'єкт – службова особа; б) виключно умисний характер дій; в) переважно майновий характер злочину; г) спосіб одержання (пропозиції, обіцянки, вимагання) неправомірної вигоди [194, с. 189–190].

Імпонує запропонована Л. М. Казанською структура криміналістичної характеристики корупційних кримінальних правопорушень, яка має такі складові: 1) особа злочинця; 2) спосіб учинення та його приховування кримінального правопорушення; 3) обстановка (час і місце вчинення); 4) предмет; 5) мета й мотив; 6) завдана шкода; 7) потерпілі та треті особи [52, с. 171].

На підставі зібраних емпіричних даних (додаток А) можна виокремити основні елементи, які відображають криміналістичну характеристику одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, а саме:

1) спосіб вчинення кримінального правопорушення, що складається з підготовки, вчинення та приховування (100,0 % слідчих НПУ, 97,6 % детективів НАБУ, 92,8 % прокурорів);

2) предмет неправомірної вигоди (99,3 % слідчих НПУ, 97,6 % детективів НАБУ, 94,6 % прокурорів);

3) обстановка вчинення кримінального правопорушення (98,5 % слідчих НПУ, 92,8 % детективів НАБУ, 92,8 % прокурорів);

4) слідова картина кримінального правопорушення (97,8 % слідчих НПУ, 92,8 % детективів НАБУ, 94,6 % прокурорів);

5) особа правопорушника (99,3 % слідчих НПУ, 100,0 % детективів НАБУ, 98,2 % прокурорів).

Слушним вбачаємо детальний аналіз змісту криміналістичної характеристики розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру крізь призму її елементів, основи яких визначено в ст. 368 КК України.

Положення ст. 368 КК України регламентують склад кримінального правопорушення, а саме прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, висвітлюючи подію з позиції суспільно небезпечного діяння та відповідальності за вчинене.

Ключову роль у структурі криміналістичної характеристики відіграє спосіб вчинення, що охоплює підготовку, безпосереднє вчинення та приховування.

Зокрема, способів одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є чимало, причому їх кількість збільшується. До прикладу, одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру може бути під виглядом трудової угоди, надання путівки без повної сплати її вартості, виконання ремонтних, будівельних робіт на «договірних» засадах, тощо. Способи одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру неідентичні способам одержання класичних «хабарів», адже наявні характерні особливості.

Сучасні науковці-криміналісти стверджують, що способи одержання неправомірної вигоди або вчинення корупційного діяння часто є замаскованими й технологічними. Загалом їх можна поділити на такі різновиди: з попереднім підготуванням чи без нього; з учиненням інших злочинів (розкрадання, фальсифікація доказів, незаконне затримання тощо) чи без того; шляхом одержання грошей та інших матеріальних цінностей, оцінюваних у вартісному вигляді, або лише шляхом прийняття пропозиції чи обіцянки щодо їх отримання; з використанням власних службових повноважень або опосередкованого сприяння внаслідок свого службового становища та впливу на прийняття рішень іншими службовими особами; за допомогою посередників чи без них; з вимаганням і без нього; за попередньою змовою на одержання в певній формі одного предмета неправомірної вигоди від конкретної особи або систематичне одержання

неправомірної вигоди в різних формах упродовж певного періоду від невизначеного або певного кола осіб; шляхом одержання готівкових коштів або з використанням безготівкових платіжних систем: грошові перекази, віртуальний банкінг; з виконанням службовою особою законних дій (бездіяльності) або незаконних дій (бездіяльності) [175, с. 29–30].

Безпосередньо спосіб вчинення досліджуваного виду кримінальних правопорушень полягає в одержанні службовою особою без законних на те підстав переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру, до яких належать усі інші вигоди, які не мають матеріального чи грошового вираження, але їх отримання поліпшує стан службової особи чи інших осіб за її сприяння.

Аналіз отриманих емпіричних даних (додаток А) засвідчив, що ознаками способу одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є:

– вчинення кримінального правопорушення з попередньою підготовкою (95,6 % слідчих НПУ, 88,1 % детективів НАБУ, 10,7 % прокурорів);

– вчинення кримінального правопорушення у співучасті (29,4 % слідчих НПУ, 30,9 % детективів НАБУ, 26,8 % прокурорів);

– вчинення кримінального правопорушення із залученням посередників (34,6 % слідчих НПУ, 42,9 % детективів НАБУ, 35,7 % прокурорів);

– вчинення кримінального правопорушення в поєднанні з вимаганням неправомірної вигоди (6,6 % слідчих НПУ, 4,8 % детективів НАБУ, 10,7 % прокурорів);

– вчинення кримінального правопорушення за допомогою безготівкових платіжних систем (2,9 % слідчих НПУ, 4,8 % детективів НАБУ, 3,8 % прокурорів);

– вчинення кримінального правопорушення, поєднаного з учиненням інших кримінальних правопорушень, зокрема корупційних (30,9 % слідчих НПУ, 26,2 % детективів НАБУ, 17,9 % прокурорів);

– вчинення кримінального правопорушення з використанням власних службових повноважень (55,9 % слідчих НПУ, 54,8 % детективів НАБУ, 64,3 % прокурорів);

– вчинення кримінального правопорушення за опосередкованого сприяння внаслідок свого службового становища (44,1 % слідчих НПУ, 45,2 % детективів НАБУ, 35,7 % прокурорів);

– вчинення кримінального правопорушення з приховуванням наслідків (58,8 % слідчих НПУ, 83,3 % детективів НАБУ, 85,7 % прокурорів);

– вчинення кримінального правопорушення, що поєднує одержання неправомірної вигоди як у матеріальній формі, так і нематеріального чи негрошового характеру (8,8 % слідчих НПУ, 7,1 % детективів НАБУ, 7,1 % прокурорів) тощо.

Нині в умовах масштабної цифровізації держави, наближення суспільства до цифрової економіки, цифрових послуг і сервісів, якими можна скористатися в будь-який момент, дедалі частіше йде про завуальоване надання/одержання неправомірної вигоди.

Для цього застосовують платіжні системи типу PayPal, ProPay, WesternUnion, MoneyGram та інші, що приваблюють відносною легкістю здійснення розрахунків і можливістю швидкого банківського переведення грошових коштів. Більшість систем уможливлюють переведення грошових коштів на будь-який рахунок практично від невідомої особи. Наприклад, якщо в системі PayPal навпроти анкетних даних адресата наявна відмітка «Unverified», це означає, що, крім кредитної картки, клієнт PayPal не зазначив ні адреси, ні номера банківського рахунку [175, с. 30].

Отже, дії осіб-корупціонерів можуть передбачати реалізацію різноманітних способів протиправної діяльності, спрямованої на одержання неправомірної вигоди, залежно від конкретної слідчої ситуації.

Щодо *обстановки* вчинення кримінальних правопорушень, за результатами емпіричних досліджень (додаток Б), реалізація протиправних дій з отримання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру відбувалася в

такі часові проміжки: з 06 до 12 год (17,0 %), з 12 до 18 год (48,9 %), з 18 до півночі (34,1 %), що також підтверджено на підставі вивчення релевантних вироків у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Відомості про місце вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень різняться. Встановлено місце реалізації протиправних дій з отримання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (додаток Б): робоче місце, кабінет службової особи (42,6 %), відкриті ділянки місцевості, парки, сквери, заклади громадського харчування, АЗС (53,2 %), місце проживання хабародавця або хабароотримувача (4,3 %).

Водночас прослідковується тенденція зниження використання посадовцями під час одержання неправомірної вигоди своїх робочих місць (кабінетів), що, на нашу думку, вказує, що особа-корупціонер стає обережнішою та обачнішою з метою запобігання викриттю за місцем роботи, а також усвідомлюючи можливість встановлення технічних засобів фіксації (аудіопрослуховування, прихованої відеозйомки тощо).

Слідова картина досліджуваних кримінальних правопорушень охоплює три групи слідової інформації:

– матеріальні сліди – сліди пальців рук, інші трасологічні сліди, документи, зокрема рукописні, біологічні сліди, сліди хімічних речовин тощо;

– ідеальні сліди – представлені відображеннями в пам’яті людини й кримінальному провадженні мають форму показань підозрюваного (обвинуваченого), свідка, потерпілого;

– електронні (цифрові) сліди – відображення, що може бути виявлено, зафіксовано й досліджено за допомогою цифрових електронних пристроїв і збережене на електронних (цифрових) носіях.

Важливою складовою наукового пошуку у сфері розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є розв’язання багатогранної проблеми криміналістичного дослідження особи правопорушника, зокрема службової особи – корупціонера.

Для повного й об’єктивного встановлення всіх обставин одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру службовими особами необхідне системне криміналістичне дослідження правопорушника, а також поглиблене вивчення таких її психологічних компонентів, як мотив протиправних вчинків, мета й мотивація протиправної поведінки, що дасть змогу сформувати дієвий механізм протидії та профілактики корупційних кримінальних правопорушень.

Зміст більшості елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень визначає саме особа правопорушника, безпосередньо впливаючи на механізм учинення кримінально протиправного діяння та його наслідки. Особа правопорушника (службова особа) є ключовим елементом криміналістичної характеристики всіх корупційних кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, де чітко простежуються кореляційні зв’язки з іншими елементами криміналістичної характеристики.

У теорії криміналістики зусиллями науковців розроблено декілька напрямів криміналістичного дослідження особи правопорушника, причому в сучасний період домінує підхід до вивчення такої особи як носія різних специфічних індивідуальних властивостей, зокрема їх психологічних складників, притаманних особистості, яка вчиняє конкретне кримінальне правопорушення. Його суть полягає у виявленні закономірних зв’язків між особливостями кримінального правопорушення та певними ознаками суб’єкта злочину, що виражаються в способі вчинення, типових слідах події, які надалі можуть бути відшукані, вилучені, попри ретельне «замітання слідів».

Досягти на цьому поприщі результатів можливо завдяки всебічному та швидкому встановленню зазначених закономірностей крізь призму того, що властивості будь-якої особистості в певний спосіб позначаються на криміналістично релевантних ознаках кримінальних правопорушень. У цьому контексті криміналістичну характеристику особи правопорушника розглядають як цілісну систему даних про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, що охоплює кримінально-правову, соціально-демографічну та психологічну

характеристику цієї особи, а її якісна «наповненість» сприяє ефективному пошуку й викриттю (затриманню) правопорушника, збиранню достатніх доказів для подальшого притягнення до кримінальної відповідальності, доведенню вини в суді [233, с. 96].

Дослідники зазначають, що особі злочинця притаманна система ознак і властивостей, які вказують на неї як на людину, що вчинила злочин. Структуру особи злочинця науковці пропонують характеризувати за такими групами ознак:

– соціально-рольові (найближче оточення, побутові, сімейні, виробничі та цивільні відносини);

– соціально-демографічні (стать, вік, освіта, соціальний стан, професія і вид занять, сімейний стан, місце проживання, матеріальне забезпечення та житлово-побутові умови);

– морально-психологічні (світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки, рольові особливості, психічні аномалії, що не виключають осудність, рівень потреб);

– кримінально-правові (мотиви злочину, характер і спрямування посягань, одиночний чи груповий характер посягань, строк, вид покарання, стаття КК) [89, с. 216].

До групи морально-психологічних ознак особи злочинця належать: моральні ознаки (характеризують світогляд людини, її духовність, погляди, переконання, ціннісні орієнтації). Саме в цій групі виявляється ставлення правопорушників – службовців до законодавчо закріплених правил етичної поведінки; психологічні ознаки – особливості інтелектуальних, емоційних і вольових рис особи злочинця; емоційні ознаки, що характеризують урівноваженість і стан перебігу нервових процесів (темперамент людини), ступінь емоційного збудження, силу й темп реагування на різні зовнішні ситуації тощо [100, с. 106].

Ми поділяємо думку науковців, що саме морально-психологічні риси та соціально-рольові ознаки формують психологічний портрет корупціонера, загалом до його характеристик належать: відчуття вседозволеності та впливовості; морально-духовне падіння (знищення чесності, заздрісність, здирство,

зажерливість, марнославство); корисливі упередження (жага до накопичення, прагнення до задоволення матеріальних потреб, культ грошей); навіюваність; схильність до ризику; відсутність емпатії; кар'єризм; показна контрольованість власної поведінки (низький рівень агресивності, імпульсивності, емоційної нестабільності) тощо [198, с. 278].

Відомо, що оскільки пропозиція чи обіцянка, а також надання службовій особі неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру тісно пов'язані з її прийняттям, проханням надати й одержанням, то суб'єктами такої «двосторонньої угоди про підкуп» є відповідно дві особи – той, хто пропонує, обіцяє і надає неправомірну вигоду, і той, хто прийняв пропозицію, обіцянку, просить надати й одержує неправомірну вигоду (власне службова особа). Причому різні за змістом діяння кожної із зазначених осіб спрямовані зрештою на досягнення однакової мети – усупереч вимогам закону отримання певного зиску.

Очевидно, що ключовою фігурою в такій «двосторонній угоді» є власне службова особа, адже вона наділена ознаками спеціального суб'єкта. На кримінально-правову кваліфікацію діяння впливають його поведінка, форма вини, мета, мотив тощо.

Криміналістична характеристика особи правопорушника – службової особи виявляється у психологічному та функціональному аспектах. Психологічний компонент дає змогу визначити суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, його цільову й мотиваційну сфери, натомість функціональний складник сприяє з'ясуванню механізму одержання неправомірної вигоди та інших важливих обставин об'єктивного характеру.

Водночас характеристика службової особи, яка одержує неправомірну вигоду, зокрема нематеріального чи негрошового характеру, охоплює також її значущі криміналістичні та психологічні ознаки, невіддільні від правового статусу цієї службової особи, що дає змогу на основі аналізу низки психологічних складників особи (підпорядкування корисливо налаштованому середовищу, пріоритет особистих інтересів й інтересів вищого керівництва над службовими

обов'язками), встановити типові слідчі ситуації, вирішити питання щодо планування розслідування, тактики проведення слідчих (розшукових) дій.

Крім того, обов'язкове врахування такої характеристики особи значно полегшить виявлення причин та умов, що детермінують учинення корупційних кримінальних правопорушень, правильність визначення меж індивідуальної відповідальності, а також загалом надасть змогу протидіяти злочинності у сфері службової діяльності.

Функціональний аспект зумовлений тим, що для цієї категорії кримінальних правопорушень суб'єкт одержання неправомірної вигоди обов'язково наділений відповідним правовим статусом, а саме є службовою особою. Цей напрям криміналістичного дослідження особи дає змогу визначити механізм учинення таких кримінальних правопорушень. Саме тому криміналістично релевантними ознаками особи правопорушника – службової особи, яка одержує неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру, є: наявність в особи правового статусу службової особи; встановлення на рівні нормативно-правових актів системи прав й обов'язків такої особи у відповідній сфері службової діяльності, її компетенції та повноважень; закріплення в законодавстві відповідальності за корупційні дії.

Згідно з емпіричними даними, найчастіше серед службових осіб, яких притягують за вчинення одержання неправомірної вигоди, фігурує така категорія, як державні службовці. Для правильної кваліфікації кримінального правопорушення на початковому етапі розслідування слід з'ясувати зміст термінів «службова особа» й «державний службовець», їхні спільні та відмінні ознаки.

У примітці до ст. 364 КК України визначено, що суб'єктом кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, є службові особи (аналогічно до ст. 364, 368, 368-5, 369 КК), які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з

виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом [85].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну службу», державний службовець – це громадянин України, який обіймає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби [142].

Щодо особи правопорушника слід зауважити, що службові особи, а також найпоширеніша їх група – державні службовці – є суб'єктами вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Їм притаманні спільні ознаки: 1) особливості обійманої посади та специфіка наданих владних чи посадових повноважень; 2) нехтування вимогами нормативно-правових актів, статутів, присяги, посадових інструкцій тощо; а також особливості: 1) для державних службовців – усвідомлення перебування на державній службі, покладання на них виконання обов'язків представників влади, специфічних повноважень щодо здійснення функцій органів державної влади; 2) усвідомлення того, що будь-які корупційні вияви, порушення під час виконання професійних обов'язків не припустимі з огляду на прийняття присяги, а за їх допущення особу може бути притягнуто до юридичної відповідальності (дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної) [235].

Дослідники В. Квашис і С. Цагікян акцентують, що для таких державних службовців характерним є негативне ставлення до закону й жага наживи, зневага до моральних й етичних норм, свідоме культивування аморальних колізій та ігнорування таких негативних наслідків, як дискредитація діяльності державного

апарату та підрив принципу соціальної справедливості. Крім того, корупційному правопорушнику притаманний синдром кругової поруки, протекціонізм, психологія споживацтва, яка найчастіше превалює над усім іншим [91, с. 68–69]. У продовження тези щодо кругової поруки можна констатувати корисливо спрямовану діяльність таких державних службовців, їх професійну та моральну деформацію, що виявляється серед іншого в поблажливому ставленні до корупції з боку колег [2].

Розглядаючи проблематику корупції серед службових осіб, вважаємо, що провідну роль під час прийняття ними рішення щодо одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру відіграє почуття безкарності, що зумовлено неефективністю дії принципу невідворотності покарання, визначеного ст. 7 КПК [85].

Висвітлюючи особистісні ознаки особи правопорушника – службової особи, слід зазначити про такі, як організаторські, комунікативні, інтелектуальні, емоційно-вольові, що виявляються в їх повсякденній професійній діяльності, а низький рівень їх загалом, або гіперболізованість (передусім останніх із них), можуть не лише зумовлювати неналежне виконання цими особами професійних обов’язків, а й слугувати рушійним чинником їх кримінально протиправної поведінки під час ухвалення відповідних рішень, учинення дій або бездіяльності внаслідок корупційних дій.

Слід зауважити, що службові особи, які вчиняють досліджувані кримінальні правопорушення, з одного боку, характеризуються (зовні непомітно) низьким рівнем правосвідомості та моральної культури, що може свідчити про настання професійної деформації, а з іншого – одночасно (передусім для сторонніх спостерігачів), викликають повагу, емоційно стійкі, позитивно характеризуються за місцем роботи, однак у будь-якому випадку зазначені особи мають достатній фах і рівень інтелекту, мають значний досвід у сфері професійної діяльності, розвинені організаторські здібності, які дають змогу детально спланувати протиправні діяння та ретельно підготуватися до їх учинення на підставі психологічного налаштування та мисленнєвого процесу – продумування та «відпрацювання» обставин, що

унеможливлюють виявлення корупційних діянь і встановлення винних осіб. Також окреслені вище характеристики особистості корупціонера дають змогу за рахунок уміння встановлення психологічного контакту й здійснення психологічного впливу переконати надати на висунутих ним умовах неправомірну вигоду, обрати один з прихованих способів учинення цього діяння, а потім, ураховуючи достатню обізнаність про прийоми та методи доказування, діяти так, щоб нікому взагалі не стало відомо про його вчинення, залишаючись нерозкритим, уживати заходів з протидії досудовому розслідуванню.

Мотиви корупціонера є корисливими, метою є незаконне збагачення, зокрема шляхом одержання неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру. Мета одержання неправомірної вигоди може бути: 1) особиста, коли правопорушник за допомогою неправомірної вигоди намагається одержати певні блага для себе; 2) для задоволення інтересів третіх осіб, зокрема членів сім'ї, близьких родичів, у добробуті яких зацікавлена особа; 3) корпоративна, коли завдяки неправомірній вигоді набувають блага для групи осіб чи організації.

Вважається обґрунтованим обов'язкове врахування під час дослідження особи правопорушника – службової особи, яка одержує неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру – як криміналістичних, так і психологічних ознак такої особи [233], її індивідуально-психологічних особливостей, що впливають на формування мети, мотиву, мотивацію тощо як передумови для успішного виявлення, попередження, розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії.

Отже, криміналістичне дослідження особи корупціонера має бути комплексним, охоплювати всі групи ознак з огляду на їх взаємозв'язок.

З огляду на те, що вчинені службовими особами корупційні кримінальні правопорушення є «інтелектуальними», запорукою успішної протидії є системне дослідження особи правопорушника.

За результатами аналізу емпіричних джерел (додаток Б) з'ясовано, що досліджувані кримінальні правопорушення вчиняють здебільшого особи чоловічої

статі (87,2 % кримінальних проваджень), переважно середнього віку (30–50 років, 65,9 %).

Суб'єктивна сторона досліджуваних кримінальних правопорушень характеризується наявністю прямого умислу, тобто особа свідомо й очевидно виявляє бажання одержати неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру. Важливим аспектом є усвідомлення протиправності діянь, що обумовлює необхідність обґрунтування винуватості конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення [231].

Переважна більшість службових осіб керувалися корисливим мотивом задля покращення матеріального становища, отримання безоплатно пільг і послуг, однак в окремих випадках у правопорушника був мотив самоствердження.

1.4. Міжнародний досвід розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру та його впровадження в національну правозастосовну практику

У сучасних реаліях, в умовах протидії на всіх фронтах у зв'язку з військовою агресією російської федерації в Україні відкрито також й антикорупційний фронт з не менш важливою метою – викорінення корупції, зокрема хабарництва, що в обох випадках відбувається за міжнародної допомоги, з огляду на досвід провідних демократичних держав.

Ефективний міжнародний досвід з питань протидії корупції актуалізує надважливість упровадження в Україні кращих юридичних практик, досвіду розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру, оскільки такі діяння характеризуються високою латентністю, а отже, і складністю їх виявлення, документування, розслідування та подальше доведення вини корупціонерів у суді.

Опрацювання проблем кваліфікації та розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень, з огляду на законодавство України, національну практику, порівняно з аналогічними критеріями передового досвіду іноземних держав, має істотне значення для розвитку науки та практики, оскільки встановлені факти слугуватимуть удосконаленню законодавства України та правозастосовної практики. Урахування досвіду зарубіжних країн у питаннях розслідування корупційних кримінальних правопорушень є важливим і тому, що вони є конвенційними, а необхідність протидії визнано на рівні міжнародного кримінального права.

Почнемо з релевантного досвіду Сполучених Штатів Америки. 1977 року Конгрес США прийняв Закон про корупцію за кордоном (FCPA). FCPA насамперед забороняє виплату хабарів як у матеріальній, так і в нематеріальній формі іноземним урядовцям, зокрема працівникам державних підприємств, задля отримання або збереження бізнесу. Підкуп іноземних урядовців з комерційною метою вважають кримінальним діянням, якщо його вчинили фірми США, іноземні фірми, які мають бізнес у США, й іноземними фірмами, які реєструють акції на фондових біржах США. Відповідно до FCPA, іноземні фірми, які здійснюють свою діяльність у США, можуть бути притягнуті до відповідальності за хабарництво, вчинене в третій країні [277, с. 22]. Також Конгрес Сполучених Штатів Америки цим Законом визнав, що хабарі можуть мати широкий спектр різних форм, включно нематеріальних, незалежно від розмірів неправомірних вигод, тому цей закон забороняє корупційні «пропозиції, виплати, обіцянки виплатити чи дозволи на виплату будь-яких грошей, або пропозиції, подарунки, обіцянки надати чи дозволи на надання будь-якої цінності», зокрема іноземному посадовцю [256].

Своєю чергою «будь-що цінне» може включати подорожі, розваги, знижки, інвестиційні можливості, пропозиції роботи, благодійні пожертви, внески на політичні кампанії та матеріальні речі [245].

З досвіду Великої Британії зауважимо, що Закон Сполученого Королівства про хабарництво 2010 року (Bribery Act 2010) визначає хабарництво як злочин, у якому фінансова чи інша вигода пропонується, обіцяється або надається іншій

особі, щоб спонукати цю особу виконувати відповідну функцію чи діяльність належно або винагородити особу за неналежне виконання такої функції чи діяльності [246]. Словосполучення «інша вигода» вказує на те, що нематеріальні вигоди також підпадають під його дію. У Спільних вказівках щодо кримінального переслідування Директора Управління з розслідування серйозних шахрайств і Директора державного обвинувачення до Закону про хабарництво 2010 року (Bribery Act 2010: Joint Prosecution Guidance of The Director of the Serious Fraud Office and The Director of Public Prosecutions) зазначено, що всі правопорушення згідно із Законом стосуються «фінансової або іншої переваги». Закон не уточнює ці терміни, залишаючи визначення судом факту як питання здорового глузду. Прокурор повинен підходити до судового переслідування відповідно до Закону, розуміючи, що «перевагу» слід тлумачити у звичайному значенні цього слова [247]. Видається, що словосполучення «інша перевага» застосовано навмисно широко, щоб охопити все, що може незаконно впливати на дії або рішення службової особи в межах відповідної функції або діяльності. На практиці це може передбачати матеріальні й нематеріальні вигоди, які можна розглядати як спонукання або винагороду за неправильну поведінку, порушення добросовісності, неупередженості або позиції довіри.

Конкретні рекомендації містяться в урядових роз'ясненнях, наприклад, у Керівництві «Прийняття подарунків, переваг та гостинності» (Guidance Acceptance of gifts, benefits and hospitality). Зазначено, що правила, які регулюють прийняття державними службовцями подарунків, вигод і знаків гостинності, полягають у такому: поведінка не повинна сприяти виникненню підозри щодо конфлікту між службовими обов'язками та приватними інтересами; поведінка під час виконання службових обов'язків не повинна створювати в громадськості, організації, з якою службовець співпрацює, або колег враження, що службовець перебуває (або міг перебувати) під впливом подарунка або винагороди з метою виявити прихильність або неприхильність до будь-якої особи чи організації; не слід приймати жодних подарунків, пільг або знаків уваги – як безпосередньо, так і за опосередковано від третьої особи (наприклад, члена сім'ї або друга), що призведуть до того, що

службовець буде зобов’язаний, або їх будуть сприймати як такі, що: а) накладають на службовця будь-які зобов’язання перед особою чи організацією, яка робить пропозицію; б) ставлять під сумнів неупередженість службовця або з інших причин є неналежними; слід відмовлятися від будь-яких подарунків, пільг або гостинності, якщо в службовця виникають сумніви щодо доречності їх прийняття [260]. Водночас нормальні, розумні та пропорційні витрати на гостинність і рекламу здебільшого не заборонені, якщо вони не призначені для неналежного впливу на третю сторону [247].

Досвід боротьби з корупцією в Південній Кореї також становить інтерес, адже в законодавстві немає чіткого визначення хабарництва. Однак цей термін тлумачать широко, і підкупом може бути будь-яка матеріальна чи нематеріальна вигода. Попередні справи були пов’язані з переслідуванням хабарництва, зокрема хабарів, які варіювалися від грошових подарунків до дорогих страв, безоплатних продуктів, подорожей і розваг. Щоб вигода стала хабарем, вона має бути дана чи отримана у зв’язку з виконанням посадовою особою службових обов’язків. Суди широко тлумачать вимогу «у зв’язку з». Однак, відповідно до Закону «Про неправомірне клопотання та підкуп», не потрібно надавати або отримувати винагороду «у зв’язку» з виконанням службових обов’язків посадовою особою, якщо сума перевищує 1 млн вон за раз або 3 млн вон разом протягом одного фінансового року. На відміну від приватного чи комерційного підкупу, державний службовець не повинен отримувати економічну вигоду «у відповідь на неправомірний запит» щодо його чи її обов’язків, щоб його чи її було визнано винним в отриманні хабаря [271].

Щодо практичних кейсів у відкритому доступі немає конкретних прикладів судової практики в Південній Кореї щодо нематеріальних вигод. Однак широке визначення «вигоди» та суворі правила припускають, що справи, пов’язані з нематеріальними перевагами, будуть розглядати суди на основі чинного антикорупційного законодавства. Деталізовані положення та широке охоплення закону свідчать про те, що судова система готова розглядати такі справи.

Цікавим є антикорупційне законодавство Індонезії, за яким хабарництво державних службовців переслідується Законом Індонезії про боротьбу з хабарництвом (Indonesian Anti- Bribery Law) і Законом про боротьбу з корупцією (Anti-Corruption Law). Нині на практиці переслідування за хабарництво в Індонезії здійснюють на основі нового Закону про боротьбу з корупцією [273]. Законодавство визначає «винагороду» як подарунок у найширшому сенсі, зокрема надання грошей, товарів, знижок (знижок), комісійних, безвідсоткових позик, проїзних квитків, місць проживання, туристичних поїздок, безкоштовного медичного обслуговування та інших послуг, які отримують як усередині країни, так і за кордоном, або здійснюють за допомогою електронних чи неелектронних засобів. Прийняття винагород державними службовцями або державними адміністраторами у зв'язку з їхньою посадою та всупереч їхнім зобов'язанням чи обов'язкам називають винагородою [264, с. 499]. Тобто концепція «винагороди» є центральною в антикорупційному переслідуванні Індонезії та охоплює широкий спектр матеріальних і нематеріальних вигод.

На підставі аналізу положень міжнародних нормативно-правових актів (розглянутих вище за змістом дисертації), законодавства іноземних держав можна дійти висновку, що як у теорії кваліфікації, так і в правозастосовній діяльності поняття неправомірної вигоди охоплює як її матеріальні, так і нематеріальні форми.

На жаль, в Україні протягом тривалого часу триває процес реалізації антикорупційних реформ, і зрештою на законодавчому рівні закріплено в структурі корупційних кримінальних правопорушень такі форми неправомірної вигоди, як переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Однак об'єктивно надскладним завданням стало правозастосування таких правових норм і формування відповідної слідчо-судової практики.

Фактично брак національної судової практики (яка ґрунтувалася б на вироках суду, які набрали законної сили) в кримінальних провадженнях, де предметом неправомірної вигоди є переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, призводить до серйозних

складнощів, оскільки без такої практики стороні обвинувачення складно апробувати відповідну слідчо-оперативну практику, забезпечити доказування фактів одержання неправомірної вигоди, яка не виражена в матеріальній формі. Саме тому без належного правозастосування та відсутності судових прецедентів як в Україні, так і в юрисдикціях різних країн питання оцінки наявності в діях осіб складу корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, залишається на суб'єктивний розсуд слідчого, прокурора, за неможливості орієнтуватися на усталену судову практику.

У зв'язку з цим слід виокремити наявний міжнародний досвід і дослідити практику іноземних держав щодо розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки містить розділ VIII «Хабарництво та підкуп», згідно з положеннями якого предметом корупційних кримінальних правопорушень є хабар. Його визначення в Кодексі не надано, але проаналізувавши положення статей, можна з'ясувати, що предмет «хабаря» визначено як гроші, майно, речі, послуги тощо [268].

На думку О. С. Бондаренко, яка предметно досліджувала досвід Китайської Народної Республіки, хабарем, окрім майна, є і надання неправомірних переваг і послуг матеріального характеру, що полягає, зокрема, у платі державному службовцю за посередництво під час укладання договорів. Крім того, предметом цих злочинів у Китайській Народній Республіці, з огляду на політичний режим цієї країни, є суспільна власність, тобто власність, що належить не конкретній особі, а певній спільноті осіб [15, с. 57–58].

Французька Республіка, імплементуючи Конвенцію про боротьбу з корупцією за участю посадових осіб Європейських Співтовариств або посадових осіб держав – членів ЄС (1997 рік, Брюссель) (яка закріплює як неправомірну вигоду одержання «будь-якої переваги») [249], у КК закріпила та розвинула положення цієї Конвенції. Тож за французьким законодавством предметом

кримінального правопорушення за ст. 435-1 є «будь-яка пропозиція, обіцянка, пожертва, подарунок чи винагорода будь-якого роду» [258].

Привертає увагу регламентація кримінальної відповідальності за хабарництво КК Франції. Хабарництвом є незаконне одержання, вимагання подарунків, презентів, обіцянок чи будь-яких інших переваг для вчинення дій, що належать до повноважень службової особи. Ці форми хабарництва карають однаково: десятьма роками тюремного ув'язнення і штрафом до одного мільйона франків. Науковий і практичний інтерес становить такий різновид хабарництва, як торгівля впливом. Кримінальний кодекс Франції 1992 року встановлює, що торгівля впливом наявна тоді, коли шляхом зловживання своїм службовим становищем публічна чи приватна особа досягає одержання від державного органу влади посади, вигідних операцій чи будь-якого іншого вигідного для хабародавця рішення [109, с. 282].

Кримінальний кодекс Йорданського Хашимітського Королівства послуговується поняттям «хабарництво», предметом якого є «подарунок, обіцянка чи будь-яка інша вигода» [267]. У такому випадку поєднано як матеріальну, так і нематеріальну форму неправомірної вигоди.

Заслуговує на увагу антикорупційний досвід Сінгапура. Лідера країни Лі Куан Ю, зусиллями якого успішно впроваджено безпрецедентні антикорупційні реформи в Сінгапурі, зазначав: «Коли корупція проникає у всі шари урядової ієрархії, від глав держав до дрібних чиновників, проблема ускладнюється. Чистку та дезінфекцію необхідно починати з верхівки, систематично проходячи всі рівні до самого низу. Це довга й болісна робота, з якою впорається тільки дуже сильна група лідерів, чесність і моральний авторитет яких не піддаються жодному сумніву… Закони проти корупції мають бути достатньо суворі, щоб хабарник втратив значно більше, ніж отримав унаслідок сумнівної угоди. Дві-три великі риби, спіймані на гачок, стануть для інших показовим прикладом» [93].

Колишній професор права Національного університету Сінгапуру Тей Цун Ханг був засуджений за отримання сексуальних послуг і подарунків від студентки в обмін на вищі оцінки. У сучасному світі для позначення цього навіть з'явився

спеціальний термін «сексторція» (sextortion), який означає форму корупції, у якій секс є валютою хабаря [49]. За обставинами справи 2010 року професору права Національного університету Сінгапуру Тей Цун Хангу було пред'явлено звинувачення в суді за те, що він двічі вступав у статеві зносини зі студенткою Дарінне Ко Вен Хуей. Згідно з іншими звинуваченнями, чоловік нібито отримав від неї в період з травня до липня того року ручку Mont Blanc вартістю 740 сінгапурських доларів, дві пошиті на замовлення сорочки вартістю 236,20 сінгапурських доларів, iPod Touch вартістю 160 сінгапурських доларів і оплату рахунку на суму 1278,60 сінгапурських доларів. Загалом було шість звинувачень [259]. У цьому випадку поєднано неправомірну вигоду нематеріального характеру у вигляді статевих зносин і неправомірну вигоду матеріального характеру. Прокуратура стверджувала, що такі дії Тея були об'єктивно корупційними, якщо розглядати їх у контексті, у якому вони відбувалися, оскільки сторони перебували в нерівному становищі. Звинувачення проти Тея було висунуто відповідно до розділу 6(a) Закону Сінгапуру про запобігання корупції (Prevention of Corruption Act, PCA), згідно з яким «будь-який агент корупційно приймає або отримує, або погоджується прийняти, або намагається отримати від будь-якої особи для себе чи для будь-якої іншої особи будь-яку вигоду як спонукання чи винагороду за виконання або утримання від виконання, або за вчинення або невчинення будь-якої дії щодо справ або бізнесу його принципала, або за показування чи утримання від показування прихильності або неприязні до будь-якої особи щодо справ або бізнесу його принципала» [269].

Крім зазначеного Закону України «Про запобігання корупції», у Сінгапурі діє комплексне антикорупційне законодавство, яке складається з: КК Сінгапуру [272], Закону «Про корупцію, розповсюдження наркотиків та інші тяжкі злочини (конфіскація доходів)» [252], Закону «Про Парламент (привілеї, імунітет і повноваження)» [266], інших нормативно-правових актів.

У цьому Законі «Про запобігання корупції» надано визначення терміна «корупційна винагорода» (gratification), що охоплює: «(a) гроші чи будь-який подарунок, позику, плату, винагороду, комісію, цінні папери або іншу власність чи

інтерес у власності будь-якого виду, рухомої чи нерухомої; (б) будь-яку посаду, роботу чи контракт; (в) будь-яку виплату, звільнення, розпорядження чи ліквідацію будь-якої позики, зобов'язання чи іншого боргу будь-якого виду, частково чи повністю; (г) будь-яку іншу послугу, послугу чи перевагу будь-якого виду, включаючи захист від будь-якого штрафу чи обмеження, що було накладено або може бути накладено, або від будь-якої дії чи процесу дисциплінарного чи карального характеру, незалежно від того, чи розпочато ці дії, і включаючи здійснення або утримання від здійснення будь-якого права або офіційної влади чи обов'язку; (д) будь-яку пропозицію, зобов'язання чи обіцянку будь-якого задоволення, що підпадає під визначення в п. (а), (б), (в) та (г)» [269]. Тобто це визначення описує широкий спектр вигод, що можуть бути розцінені як корупційні, ц охоплює як матеріальні, так і нематеріальні форми.

У справі професора права Національного університету Сінгапуру Тей Цун Ханга суд першої інстанції дійшов висновку, що докази проти Тея були переконливі. Було досліджено електронні листи, де було встановлено, що під час їх листування він не звертався до неї зменшувально-пестливими словами, а також акцентовано на тому, що 24 липня 2010 року він уперше сказав Ко, що любить її, хоча на той час у них нібито були стосунки вже близько 2 місяців і це сталося саме перед тим, як він уперше вступив з нею в статеві зносини. Тож суд дійшов висновку, що Тей не був закоханий у Ко, а тому, на думку суду, будь-які подарунки, які він отримував, було отримано корупційним шляхом [259]. Засуджений подав апеляційну скаргу, у якій, крім іншого, стверджував, що не було об'єктивного корупційного елемента. Шість дій, які стали основою звинувачень, були подарунками, врученими на підставі взаємної любові, вони були вираженням любові пані Ко до нього. Заявнику ніколи не спадало на думку, що вони були надані йому з очікуванням того, що він висловить прихильність до пані Ко в оцінці її успішності. Суд зазначив, що у зв'язку з тим, що не було згадок про взаємні почуття в першій інстанції, версія істотно контрастувала з тим, як взаємні почуття стали масштабним захистом апелянта на другому етапі судового процесу. І суд пов'язував це з виправданням у справі PP v. Ng Boon Gay (2013) SGDC 132 («Ng

Boon Gay»), де суд встановив, що якщо між обвинуваченим і дарувальником були взаємні почуття, то відповідні зносини не були корупційними. За результатами розгляду апеляційної скарги суд дійшов висновку про відсутність у діях Тея корупційного наміру й зазначив, що суд першої інстанції неправильно прирівняв його поведінку, яка є морально осудною, до поведінки, яка є юридично караною. Суддя погодився, що апелянт експлуатував пані Ко і його поведінка була морально неправильною, але це не є корупцією в розумінні Закону [274].

Цей випадок демонструє складність кваліфікації та доказування неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Навіть попри наявність законодавчих норм, які регулюють таку категорію правопорушень, судова практика в цій сфері залишається неоднозначною та доволі рідкісною.

У справі Тей Цун Ханга відображено складнощі розслідування та доказування корупційного наміру у випадках, коли неправомірна вигода набуває форми нематеріального характеру. Основними проблемами є визначення об’єктивно корупційного елемента, відмежування морально осудної поведінки від кримінально караної, а також урахування специфіки міжособистісних стосунків, які можуть впливати на дії сторін.

Також у практичній діяльності можуть виникати питання стосовно того, що доволі часто нематеріальні вигоди можуть мати своїм продовженням матеріальні вигоди, що робить межу між ними доволі умовною.

Як приклад можна навести досвід США, що стосується справи лобіста Джека Абрамоффа, який був засуджений за звинуваченнями в корупції, шахрайстві, змові й ухиленні від сплати податків. Він визнав, що як частина злочинної змови та як один із засобів досягнення результатів для своїх клієнтів він та інші співучасники брали участь у корупційній моделі надання цінних речей державним службовцям, зокрема поїздки, внески на кампанію, харчування та розваги, з наміром вплинути на дії державних службовців, які принесуть йому та його клієнтам користь. Наприклад, у своїй заяві Абрамофф визнав, що він та інші надавали цінні речі державним службовцям, зокрема розкішну поїздку до Шотландії для гри в гольф на всесвітньо відомих полях, квитки на спортивні заходи й інші розваги, регулярні

обіди в елітному ресторані та внески на кампанію [257]. Урядові чиновники, з якими він мав корумповані відносини, були майже всі федеральними урядовцями. Відколи Абрамофф визнав себе винним, дванадцять осіб було притягнуто до відповідальності за співучасть або спробу приховати корупційні відносини. Десять з них були державними службовцями, коли вони прийняли такі переваги від Абрамоффа. Наприклад, один з них зізнався, що корупційно брав в Абрамоффа квитки на концерти й спортивні заходи, а також регулярні частування різноманітними стравами й напоями [275, с. 5–6]. Ця справа ілюструє, наскільки умовною може бути межа між нематеріальними та матеріальними вигодами в контексті корупції. Надання таких нематеріальних вигод, як організація розкішних подорожей, надання квитків на спортивні заходи, частування у престижних ресторанах – хоч і не прямо, та все-таки можуть бути обчислені в грошовому вираженні.

Релевантним у розрізі теми дослідження є такий досвід США.

Наочним свідченням ефективності застосування FCPA може слугувати справа JP Morgan Chase, яка стосувалася найму родичів китайських урядовців для отримання доступу до бізнеспроєкту, у якій було сформульовано висновок про те, що пропозиції роботи й стажування можуть вважати «будь-чим цінним». Нематеріальною вигодою було забезпечення вигідних ділових угод через преференційне ставлення [263].

Справа Nu Skin Enterprises стосувалася благодійного пожертвування з метою впливу на китайського чиновника, демонструючи, що навіть на перший погляд альтруїстичні дії можна вважати корупційними, якщо вони мають на меті отримати незаконну перевагу. Нематеріальною вигодою був сприятливий результат розслідування [248].

Крім зазначеного, видається цікавою справа United States v. Porat, яка стосувалася схеми шахрайського завищення університетських рейтингів, де нематеріальною вигодою було збільшення кількості студентів і зміцнення престижу [276].

Можна стверджувати, що американські суди враховують тлумачення та обсяг нематеріальних вигод у справах про корупцію. Прямі фінансові вигоди є очевидними, але справи, пов'язані з впливом, репутацією та преференційним ставленням, потребують ретельного аналізу наміру і зв'язку з офіційною дією.

Проаналізований позитивний досвід таких країн, як Сінгапур, США, Китайська Народна Республіка, Французька Республіка, Велика Британія, Південна Корея, Індонезія, Йорданське Хашимітське Королівство, демонструє складність розмежування між морально осудною поведінкою та кримінально караними діями, передусім коли йдеться про неправомірні вигоди нематеріального характеру.

Крім того, міжнародний досвід засвідчив, що найкращі досягнення європейської та світової правничої думки, положення кримінального та кримінального процесуального законодавства іноземних держав, зокрема щодо розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, у тому числі нематеріального чи негрошового характеру, обов'язково мають бути враховані українськими науковцями та практиками, а так само впроваджуватися в правозастосовну практику з метою забезпечення найвищої ефективності.

Згідно з результатами проведеного опитування, 80,9 % слідчих НПУ, 85,7 % детективів НАБУ, 76,8 % прокурорів вважають, що позитивні аспекти правового регулювання та досвіду слідчо-судової практики зарубіжних країн щодо розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру, необхідно імплементувати до національного законодавства й упровадити до національної правозастосовної практики.

Видається доцільним розроблення практичних рекомендацій для слідчих, прокурорів, проведення тренінгів і навчань, а також висвітлення відповідного позитивного досвіду зарубіжних країн, запозичення та імплементування їх методик розслідування цієї категорії корупційних кримінальних правопорушень.

Отже, визначення та надання правової кваліфікації одержання неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру, є одним з

найскладніших питань під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень. Хоча законодавче регулювання в Україні в цій сфері наявне, проте залишається недостатньо змістовним і конкретизованим у частині визначення відповідних понять – «переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру». Така ситуація створює суттєві складнощі для практичного застосування стороною обвинувачення під час надання правової оцінки ситуації, здійснення юридичної кваліфікації та вирішення питання про притягнення до відповідної юридичної відповідальності винних осіб. Також відсутність релевантної національної судової практики в цій категорії справ ускладнює виявлення та документування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Також суттєво ускладнює можливість здійснення належної правової кваліфікації та спроможність під час розслідування доведення вини те, що нематеріальні вигоди часто мають прихований матеріальний характер, можуть бути конвертовані в матеріальні переваги.

Це вкотре засвідчує, що в українському законодавстві доцільно запровадити на законодавчому рівні детальні критерії та поняття таких форм неправомірної вигоди, як переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Тож запозичення успішного досвіду, ефективних практик іноземних держав щодо протидії корупції є важливим напрямом для України на шляху європейської та світової інтеграції.

Висновки до розділу 1

1. Вивчення міжнародних і українських джерел засвідчує незадовільну для України ситуацію щодо ефективності протидії корупційним кримінальним правопорушенням, пов’язаним з отриманням неправомірної вигоди в різних формах. Логічною є активізація інтересу з боку як учених, так і практиків щодо

опрацювання окресленої проблематики. Вона має комплексний характер, зокрема охоплює техніко-криміналістичний, тактико-організаційний та методико-криміналістичний напрями, може бути розв'язана шляхом розроблення теоретичних основ і практичних рекомендацій щодо розслідування досліджуваного виду корупційних кримінальних правопорушень. Важливою складовою наукового пошуку є формування основ розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

У наукових працях учених (О. Ю. Абакумов, Ю. О. Андрейко, О. В. Баганець, О. О. Буряк, Б. Л. Гончарук, В. А. Журавель, Ю. П. Заблоцький та інші) сформовано криміналістичну характеристику корупційних кримінальних правопорушень; визначено рекомендації щодо алгоритмів дій у певних типових слідчих ситуаціях на різних етапах досудового розслідування. Дослідження стосуються надання/одержання неправомірної вигоди (у переважній більшості на прикладах грошових коштів, майна); особливостей доказування обставин корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди; деталізації організаційно-тактичних засад розслідування; формування тактики слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, використання спеціальних знань під час розслідування тощо. Однак проблеми розслідування одержання неправомірної вигоди саме нематеріального чи негрошового характеру не висвітлено в наукових працях.

2. Проаналізовано міжнародні й релевантні національні нормативно-правові акти, які становлять зміст сучасного антикорупційного законодавства України та якими було криміналізовано ті корупційні кримінальні правопорушення, предметом яких є неправомірна вигода, зокрема нематеріального чи негрошового характеру.

В Україні з метою узгодження національного антикорупційного законодавства з міжнародними стандартами прийнято низку законів України («Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 квітня 2013 року № 221-VII, «Про

внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18 квітня 2013 року № 222-VII). Завдяки цим законам термін «хабар» не просто було перейменовано законодавцем на «неправомірну вигоду» в змісті КК України, а змінено й суть поняття. Неправомірна вигода набула також нематеріального змісту, на противагу попередньому виключно матеріальному тлумаченню, а також відбулася «криміналізація» прохання, обіцянки, пропозиції неправомірної вигоди фактично на одному рівні за правовими наслідками з її одержання тощо. Також у зв'язку з цими змінами в КК України, зокрема ст. 354, 364-1, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370, конкретизовано чіткі умови, за яких настає кримінальна відповідальність за вчинення відповідних кримінально караних діянь (пов'язаних з одержанням/наданням неправомірної вигоди).

Міжнародно-правовою основою формування в національному антикорупційному законодавстві поняття «неправомірна вигода нематеріального чи негрошового характеру» як предмета корупційного кримінального правопорушення є віднесення до неї переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, а також будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру.

Вирішено наукову дискусію стосовно того, що слід відносити до переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру як складових поняття «неправомірна вигода».

3. Ефективність досудового розслідування досліджуваних корупційних кримінальних правопорушень безпосередньо залежить від методологічної основи, наукових напрацювань і практичних рекомендацій щодо розробленості криміналістичної характеристики.

Виокремлено основні елементи, які становлять зміст криміналістичної характеристики одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, а саме:

1) спосіб вчинення кримінального правопорушення, що складається з підготовки, вчинення та приховування (100,0 % слідчих НПУ, 97,6 % детективів НАБУ, 92,8 % прокурорів);

2) предмет неправомірної вигоди (99,3 % слідчих НПУ, 97,6 % детективів НАБУ, 94,6 % прокурорів);

3) обстановка вчинення кримінального правопорушення (98,5 % слідчих НПУ, 92,8 % детективів НАБУ, 92,8 % прокурорів);

4) слідова картина кримінального правопорушення (97,8 % слідчих НПУ, 92,8 % детективів НАБУ, 94,6 % прокурорів);

5) особа правопорушника (99,3 % слідчих НПУ, 100,0 % детективів НАБУ, 98,2 % прокурорів).

Детально проаналізовано зміст криміналістичної характеристики розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру крізь призму її елементів, основи яких визначено в ст. 368 КК України.

Ключову роль у структурі криміналістичної характеристики має спосіб вчинення, що охоплює підготовку, безпосереднє вчинення та приховування. Встановлено, що способів одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є чимало, їх кількість постійно збільшується. Це може мати вигляд трудової угоди, надання путівки без повної сплати її вартості, виконання ремонтних, будівельних робіт на «договірних» засадах тощо. Способи одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру не ідентичні способам одержання класичних «хабарів», вирізняються характерними особливостями.

Загалом виокремлено такі їх різновиди: з попередньою підготовкою; з учиненням інших кримінальних правопорушень, зокрема корупційних; з використанням власних службових повноважень або опосередкованого сприяння внаслідок службового становища; за допомогою посередників; з вимаганням неправомірної вигоди тощо.

Нині, в умовах масштабних цифрових розрахунків і послуг у державі, якими можна скористатися в будь-який зручний час, дедалі частіше йдеться про завуальоване надання/одержання неправомірної вигоди.

Щодо особи правопорушника з'ясовано, що службові особи, а також найпоширеніша їх група – державні службовці – є суб'єктами вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Їм притаманні такі ознаки: 1) особливості обійманої посади та специфіка наданих владних чи посадових повноважень; 2) нехтування вимогами нормативно-правових актів, статутів, присяги, посадових інструкцій тощо; а також особливості: 1) для державних службовців – усвідомлення перебування на державній службі, покладання на них виконання обов'язків представників влади, специфічних повноважень щодо здійснення функцій органів державної влади; 2) усвідомлення того, що будь-які корупційні вияви, порушення під час виконання професійних обов'язків не припустимі з огляду на прийняття присяги, а за їх допущення особу може бути притягнуто до юридичної відповідальності (дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної).

4. Вивчення міжнародного досвіду з питань протидії корупції актуалізує важливість упровадження в Україні ефективного досвіду іноземних держав щодо розслідування одержання неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру. Опрацювання проблем кваліфікації та розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень, з огляду на законодавство України, національну практику, порівняно за аналогічними критеріями з передовим досвідом іноземних держав, має істотне значення для розвитку науки та практики, оскільки встановлені факти слугуватимуть удосконаленню законодавства України та правозастосовної практики. Урахування досвіду зарубіжних країн у питаннях розслідування корупційних кримінальних правопорушень є важливим і тому, що вони є конвенційними, а необхідність протидії визнано на рівні міжнародного кримінального права.

З метою реалізації цього завдання досліджено міжнародний досвід розслідування та судового розгляду справ щодо одержання неправомірної вигоди

нематеріального чи негрошового характеру, вивчено нормативно-правове підґрунтя протидії аналізованим кримінальним правопорушенням в іноземних державах.

Наприклад, у Законі Сінгапуру «Про запобігання корупції» (1960) міститься визначення терміна «корупційна винагорода» (gratification), що охоплює: «(а) гроші або будь-який подарунок, позику, плату, винагороду, комісію, цінні папери або іншу власність чи інтерес у власності будь-якого виду, рухому чи нерухому; (б) будь-яку посаду, роботу чи контракт; (в) будь-яку виплату, звільнення, розпорядження чи ліквідацію будь-якої позики, зобов'язання чи іншого боргу будь-якого виду, частково чи повністю; (г) будь-яку іншу послугу, послугу чи перевагу будь-якого виду, зокрема захист від будь-якого штрафу чи обмеження, що було накладено або може бути накладено, або від будь-якої дії чи процесу дисциплінарного чи карального характеру, незалежно від того, чи розпочато ці дії, включаючи здійснення або утримання від здійснення будь-якого права або офіційної влади чи обов'язку; (д) будь-яку пропозицію, зобов'язання чи обіцянку будь-якого задоволення, що підпадає під визначення в п. (а), (б), (в) та (г)». Тобто, таке визначення описує широкий спектр вигод, що можуть бути розцінені як корупційні, й охоплює як матеріальні, так і нематеріальні форми. Крім того, є оригінальні підходи до визначення предмета неправомірної вигоди (спеціальний термін «сексторція» (sextortion), де секс є «валютою» хабаря).

У практичній діяльності як іноземних держав (розглянуто на прикладі КНР, Франції, Йорданії, Індонезії), так й України постають питання стосовно того, що доволі часто нематеріальні вигоди можуть мати результатом матеріальні вигоди, що робить межу між ними досить умовною.

РОЗДІЛ 2
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАННЯ ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ НЕМАТЕРІАЛЬНОГО ЧИ НЕГРОШОВОГО ХАРАКТЕРУ

2.1. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру

Оптимальне поєднання процесуальних дій, організаційних і тактичних засобів, тобто комплексне поєднання кримінальної процесуальної форми та криміналістичного забезпечення розслідування, є запорукою успішного виконання завдань кримінального провадження під час досудового розслідування будь-яких кримінальних правопорушень, зокрема корупційних.

У цьому контексті епіцентром є обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (ст. 91 КПК), іменовані так з позицій науки кримінального процесу, а з погляду науки криміналістики йдеться про обставини, що підлягають встановленню, які в юридичній літературі не є тотожними.

Ми поділяємо позицію Е. О. Ушканенка, який стверджує, що встановлення обставин, які підлягають доказуванню згідно зі ст. 91 КПК є обов'язком суб'єкта, що здійснює досудове розслідування. Однак обставини, які підлягають встановленню, розширюють уявлення про розслідуване кримінальне правопорушення, дають змогу з'ясувати додаткові ознаки, які враховують індивідуальність кримінального правопорушення [210, с. 63].

Отже, реалізація стороною обвинувачення завдань кримінального провадження залежить від ефективності встановлення обставин, що підлягають доказуванню, і додатково – обставин, які підлягають встановленню, що охоплено предметом доказування в конкретному кримінальному провадженні. З'ясування під час досудового розслідування таких обставин є обов'язковим.

Важливо проаналізувати зміст процесу доказування.

На думку М. А. Погорецького, доказування є фундаментальною науковою правовою категорією кримінального процесу, яка визначає його основний зміст, функціонування всіх його інститутів, впливає на організацію та діяльність правоохоронних, правозахисних і судових органів; водночас може бути головною кримінальною процесуальною гарантією, ефективним процесуальним засобом прийняття обґрунтованих, умонтованих і справедливих кримінальних процесуальних рішень для досягнення мети й виконання завдань кримінального провадження [121, с. 63–64].

Цілком закономірно, що в параграфі 2 КПК під заголовком «Доказування» першою викладено саме ст. 91, яка має назву «Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні», акцентуючи на першочерговості встановлення таких обставин.

Стаття 91 КПК регламентує, що в кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом’якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, що підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального

правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації.

Доказування полягає в збиранні, перевірці й оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [86].

Предмет доказування в контексті обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, досліджують вчені як процесуалісти, так і криміналісти. Окремим предметом дослідження є обставини, які підлягають встановленню.

Наприклад, С. В. Самойленко зауважує, що обставинами, які підлягають встановленню, слід вважати систематизовані на підставі норм кримінального та кримінального процесуального права фактичні дані, які як включають у предмет і межі доказування, так і подекуди виходять за їхні межі, водночас невстановлення яких виключає повне та всебічне дослідження предмета доказування, що необхідні для реалізації завдань кримінального провадження, під час його досудового розслідування та судового розгляду [182, с. 355].

Акцентуємо, що обставини, зазначені в ст. 91 КПК України, обов'язково повинні бути встановлені в кримінальному провадженні. Отже, обставини, що підлягають встановленню, є поняттям ширшим, і в роботі ми зосередимо увагу на їх з'ясуванні.

Встановлюючи подію кримінального правопорушення – одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (час, місце, спосіб та інші обставини його вчинення (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК), крім аналізу такого правопорушення, доцільно сформувати ширшу та змістовнішу інформаційну модель, побудувати цілісну криміналістичну характеристику, про важливість якої ми вже зауважували в роботі.

Одним з елементів криміналістичної характеристики досліджуваних правопорушень є місце одержання неправомірної вигоди, що має важливе значення для доказування, незалежно від її форми – матеріальна (гроші, майно, матеріальні цінності тощо) чи нематеріальна (переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи чи будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру).

Наприклад, установивши точне місце вчинення кримінального правопорушення, слідчий зможе виявити та процесуально закріпити інші фактичні дані, наприклад, вилучити певні документи, які підтверджують одержання певної форми неправомірної вигоди, а також відеозаписи, у яких зафіксовано перебування разом посадової особи й особи, яка надає неправомірну вигоду, або посередника чи інших фігурантів, виявити свідків (очевидців) вчинення протиправних дій тощо.

Встановлення обстановки, за якої відбувається одержання неправомірної вигоди, є обов'язковим, оскільки пов'язано з правопорушником, у зв'язку з вибором ним певного часу, місця, способу з елементами конспірації.

На початковому етапі задля підтвердження або спростовування власне події кримінального правопорушення потребують з'ясування ознаки, форми предмета неправомірної вигоди, що є важливим, коли йдеться про її одержання особою у вигляді не грошових коштів, іншого майна, а будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру, замаскованих начебто під законні дії без ознак протиправності.

Одержання неправомірної вигоди в завуальованій формі полягає в тому, що факт її надання/одержання маскують під певні законні дії. Наприклад, продаж цінної речі за безцінь, дарування нерухомості або її продаж за заниженою вартістю чи, навпаки, придбання в посадової особи чогось, що немає особливої цінності, за доволі високу ціну тощо.

З огляду на те, що процес одержання неправомірної вигоди службовою особою зовні має вигляд законної операції, ускладнюється у зв'язку з цим процес документування та подальшого доказування події кримінального правопорушення. Такий висновок отримано і за результатами анкетування (так вважають 92,6 % слідчих НПУ, 90,5 % детективів НАБУ, 92,8 % прокурорів, додаток А). Тож стороні

обвинувачення слід довести, що така угода за своєю суттю є прихованим способом одержання неправомірної вигоди правопорушником.

На наш погляд, той факт, що в п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК предмет кримінального правопорушення не визначено як структурний елемент події кримінального правопорушення, не зазначений як обов'язкова обставина, що підлягає доказуванню, є законодавчою прогалиною.

Вважаємо доцільним внесення доповнень до кримінального процесуального законодавства. Оскільки в п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України предмет не визначено як структурний елемент події кримінального правопорушення, не вказано як обов'язкову обставину, що підлягає доказуванню, обґрунтовано доцільність усунути цю законодавчу прогалину. Під час розслідування переважної більшості кримінальних правопорушень встановлення предмета кримінального правопорушення є обов'язковим. Це стосується і кримінальних проваджень щодо розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Без встановлення предмета неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру принципово неможливо довести як подію такого кримінального правопорушення, так і винуватість особи в учиненні таких деліктів.

Встановлення форми, ознак неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, факту її незаконного одержання є важливим не лише для криміналістичної характеристики, вибору ефективних засобів документування, організації й тактики слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, але є принциповим для розгляду складу відповідного корупційного кримінального правопорушення зі всіма необхідними ознаками, без чого юридично неможливим є притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Таку позицію сформовано за результатами емпіричних досліджень. На запитання: чи вважають практики доцільним доповнення п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК – щодо визначення предмета кримінального правопорушення як структурного елементу події кримінального правопорушення, закріплення предмета кримінального правопорушення як обов'язкової обставини, що підлягає доказуванню, – 88,2 %

слідчих НПУ, 78,6 % детективів НАБУ, 75,0 % прокурорів (додаток А) відповіли ствердно.

Ключовим у структурі криміналістичної характеристики є спосіб вчинення корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру.

Акцентуємо, що доказуванню підлягають не лише виключно факт надання/одержання, а також рівнозначно і факти прийняття пропозиції, обіцянки неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру службовою особою, висловлення нею такого прохання чи вимагання з фактичними обставинами конкретної події (час, місце, спосіб, форма тощо). З огляду на диспозиції норм досліджуваних корупційних кримінальних правопорушень, наприклад, прийняття пропозиції, обіцянки неправомірної вигоди, прохання її надати є подіями, які підлягають доказуванню і становлять закінчений склад кримінального правопорушення, що власне тому і є формальним.

Згідно з емпіричними даними, у контексті обставин, які підлягають встановленню, практики постають перед такими проблемами під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру:

– висока латентність цієї категорії кримінальних правопорушень унаслідок вчинення в умовах неочевидності та застосування прийомів конспірації під час готування та вчинення таких кримінальних правопорушень;

– складність виявлення документів, зокрема електронних, які підтверджували б факт вчинення кримінального правопорушення та свідчили б про причетність певних осіб;

– протидія розслідуванню з боку учасників кримінального правопорушення та залучених осіб, що полягає в намаганнях перешкоджати розслідуванню, ужитті різних заходів з метою знищення доказів, документів тощо;

– обізнаність правопорушників про можливості, форми й методи, засоби правоохоронних органів під час розслідування.

У процесі наукового дослідження вважаємо за доцільне репрезентувати науковий доробок сучасних вчених і практиків, які здійснювали наукові розвідки з деяких питань методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, зокрема пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, у тому числі нематеріального чи негрошового характеру, а саме щодо обставин, які підлягають доказуванню в таких кримінальних провадженнях.

На думку В. С. Давиденка, розгорнуту систему обставин з'ясування одержання неправомірної вигоди доцільно розглядати паралельно з обставинами за ст. 91 КПК та в кореляційному зв'язку з окремими елементами криміналістичної характеристики цього злочину, а саме: час, місце, спосіб, інші обставини одержання неправомірної вигоди; спосіб приховування події злочину; коло учасників надання й одержання неправомірної вигоди; хто й кому безпосередньо надав неправомірну вигоду, чи було залучено посередників; особливості відносин між учасниками події злочину (службові, особисті, родинні тощо); індивідуальні особливості предмета неправомірної вигоди; хто ініціював предмет неправомірної вигоди саме в такому його вигляді; виявлення фактів вимагання неправомірної вигоди та їх характеру; чи є корумпований правопорушник службовою особою, яке коло його службових обов'язків; джерела надходження предмета неправомірної вигоди «хабародавцю»; учинення чи невчинення яких дій в інтересах іншої особи (осіб) було покладено на службову особу; дії, які корумпований правопорушник устиг виконати; винуватість службової особи в учиненні кримінального правопорушення (форма вини, мотив, мета); вид і розмір шкоди, суспільно небезпечні наслідки, спричинені корупційними діями, а також розмір процесуальних витрат; кількість епізодів злочинної діяльності, учинених службовою особою; з'ясування обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження; встановлення обставин, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; докладне вивчення особи кожного учасника щодо надання й одержання неправомірної вигоди

(психолого-психіатричний статус, характеристики, ставлення до службових обов'язків, загальносуспільних цінностей, поведінка до та після злочину, спосіб життя, відвідування казино, розважальних закладів, наявність заслуг, нагород, стягнень, заохочень, поведінка в побуті); визначення причин й умов, що сприяли одержанню неправомірної вигоди службовою особою; профілактична робота, яку проводили в конкретній установі, організації, закладі чи колективі з метою запобігання корупційним правопорушенням, рівень її ефективності. Запропонований перелік обставин, які підлягають з'ясуванню та доказуванню в кримінальному провадженні, не є вичерпним, а лише становить типовий алгоритм окремих завдань для слідчого. Залежно від механізму надання й одержання неправомірної вигоди службовою особою, кількості злочинних епізодів, тривалості корупційних діянь, а також в умовах конкретних несприятливих слідчих ситуацій цей перелік слідчий може розширювати для забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й подальшого судового розгляду [35, с. 40–42].

О. В. Баганець зазначає, що обставинами, які становлять головний факт і підлягають доказуванню стороною обвинувачення в досудовому розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, є: 1) подія прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою; 2) винуватість підозрюваного в прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди, форма вини, мотив і мета. Обставинами, які становлять доказові факти й підлягають доказуванню стороною обвинувачення в досудовому розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, є: 1) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину, характеризують особу підозрюваного, пом'якшують й обтяжують покарання; 2) обставини, які є підставою для закриття кримінального провадження; 3) обставини, які є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності; 4) розмір процесуальних витрат [8, с. 209].

Аналіз напрацювань науковців, аналіз КПК дають підстави стверджувати, що найсуттєвішими під час досудового розслідування/судового розгляду є такі

складові предмета доказування, які в окремій криміналістичній методиці нерозривно пов’язані зі складом конкретного кримінального правопорушення, а саме:

– визначені в п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК – подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб й інші обставини вчинення кримінального правопорушення), а також предмет посягання, які за своїм змістом є фундаментальними відомостями, що характеризують його об’єктивну сторону й об’єкт посягання;

– визначені в п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК – винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення, які безпосередньо стосуються суб’єкта делікту та власне фундаментально відображають суб’єктивну сторону кримінального правопорушення.

У межах наукового дослідження слід детальніше розглянути питання винуватості обвинуваченого у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру, форми вини, мотиву й мети як визначальних обставин, які підлягають доказуванню [232].

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом. Згідно зі ст. 11 КК, кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб’єктом кримінального правопорушення [85].

Стаття 62 Конституції України визначає, що особу вважають невинуватою у вчиненні злочину, вона не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду; ніхто не зобов’язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачать на її користь [69].

Згідно зі ст. 23 КК, виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі

умислу або необережності. У ст. 24 КК передбачено, що умисел поділяється на прямий і непрямий. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки та бажала їх настання. Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки та хоч і не бажала, але свідомо припускала їх настання.

Обставинами, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК, є винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення.

Отже, з огляду на положення кримінального процесуального законодавства України (ст. 92 КПК), доказування вини підозрюваного (обвинувачуваного) цілком покладено на сторону обвинувачення та ґрунтується на підставі зібраних під час досудового розслідування доказів протиправної діяльності такої особи, які, зокрема, підтверджують її винуватість у вчиненні кримінального правопорушення.

Запорукою підвищення ефективності розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є правильне встановлення під час досудового розслідування та судового розгляду предмета доказування, тобто обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. До такої важливої обставини належить суб’єктивна сторона складу кримінального правопорушення, встановлення винуватості обвинуваченого, форми вини, мотиву й мети вчинення кримінального правопорушення.

Винуватість, зазначає М. Є. Шумило, – це категорія кримінального процесуального права, яка означає доведеність доказами вчинення кримінального правопорушення конкретною особою [87, с. 82].

Вивчаючи питання встановлення обставин, які підлягають доказуванню під час досудового розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, констатуємо, що обов’язковою умовою є встановлення вини особи у вчиненні такого правопорушення, тобто внутрішнього психічного

ставлення особи до вчинюваних дій, спрямованих на вчинення конкретного кримінального правопорушення, що є ключовою ознакою суб'єктивної сторони.

Одні автори суб'єктивною стороною злочину в науці кримінального права вважають психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків, що характеризуються конкретною формою вини, мотивом і метою злочину. Утворюючи психологічний зміст суспільно небезпечного діяння, ця сторона злочину є його внутрішньою (стосовно зовнішньої об'єктивної сторони злочину) стороною – не віддільною від суб'єкта [84, с. 115]. Інші науковці вважають, що суб'єктивна сторона – це сукупність процесів, які відбуваються у свідомості та волі особи, її усвідомлення власного діяння і передбачення наслідків, його оцінка як суспільно небезпечного, мета, якої прагне досягти особа, і мотив, яким вона керується, емоції, що переживає в цьому разі [204, с. 265].

Р. В. Вереша в докторській дисертації доходить обґрунтованого висновку, що суб'єктивна сторона конкретного протиправного (злочинного) діяння охоплює всі психічні процеси, які характеризують зміст внутрішньої сторони акту злочинної (девіантної) поведінки [24, с. 55]. Окреслюючи цю думку в дослідженні, автор обґрунтовує безпосередню залежність суб'єктивної сторони від «психічних і психологічних особливостей особи, яка вчинює суспільно небезпечне діяння», а основою кримінально-правового розуміння ознак суб'єктивної сторони злочину вважає психологічне визначення понять свідомості, волі та їх складових характеристик тощо [24, с. 414].

Водночас М. Я. Гуцуляк зауважив, що значення суб'єктивної сторони полягає в тому, що завдяки її правильному визначенню: а) здійснюють належну кваліфікацію діяння та його відмежування від інших злочинів; б) встановлюють ступінь суспільної небезпечності діяння й особи, яка його вчинила; в) здійснюють індивідуалізацію покарання злочинця, вирішують питання про можливість його звільнення від кримінальної відповідальності й покарання [34, с. 58].

Ми поділяємо таке трактування науковців і вважаємо за доцільне додати, що доказування суб'єктивної сторони одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є першоосновою слідчої діяльності,

правильної правової кваліфікації, встановлення законності підстав для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності з огляду на достатність зібраних доказів тощо.

Характеризуючи значення встановлення винуватості осіб в одержанні неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, зокрема доказування їх вини, слід акцентувати на такому.

Сторона обвинувачення, у зв'язку з високим рівнем латентності корупційної злочинності, а також активними заходами конспірації та протидії з боку зацікавлених осіб, не завжди повністю може зібрати належні докази, які безпосередньо підтверджують психічне ставлення особи до вчинюваного конкретного кримінального правопорушення та відповідних наслідків, що виражається у формі умислу (прямого або непрямого). Наприклад, це важливо в ситуаціях, коли не вдалося шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів зафіксувати основні розмови або їхні частини, які безпосередньо підтверджували винуватість правопорушника або інших співучасників (пособників, підбурювачів), їхній умисел, мотив і мету. Водночас у таких випадках навіть від показань причетних осіб, з огляду на всі інші зібрані докази, залежить правильність кваліфікації, а також можливість притягнення до кримінальної відповідальності всіх причетних винуватих осіб.

Вважаємо слушною думку тих науковців, які зауважують, що тягар доказування винуватості покладено на сторону обвинувачення, яка виявляється фактично сильнішою, ніж сторона захисту. За таких умов у деяких випадках обвинувач постає перед завданням доказування фактів, які виявляються для нього непосильними. Наприклад, факти психічного ставлення особи, причетної до вчинення злочину, до певних юридичних або фізичних ознак злочину та його предмета [184, с. 144; 97, с. 161–162].

Водночас Р. В. Вереша визначає вину суб'єкта як психологічне явище, яке обумовлює вчинюваний ним злочин і є відображенням об'єктивних умов, що впливають на особу, самої особи, її соціальної позиції, яка сформувалася під впливом навколишнього середовища. Це дає змогу зрозуміти причини формування

психічного ставлення винуватого до певних діянь. Крім того, змістом вини є психічне відображення у свідомості особи об'єктивних ознак ситуації та вчинюваного діяння на різних стадіях вчинення злочину: до вчинення злочину – як уявлення про факти, які є чи можуть бути; під час вчинення злочину – як відображення об'єктивних ознак вчинюваного діяння; після вчинення злочину, так би мовити, «за межами вини» – відображення суб'єктивних ознак вчиненого продовжується та перетворюється на їхню оцінку суб'єктом [23, с. 35–36].

О. В. Малахова аргументує, що презюмування певної обставини, яка підтверджує винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, буде правомірним за таких умов. По-перше, сторона обвинувачення повинна володіти достатньою доказовою базою, що надає можливість зробити припущення про наявність події кримінального правопорушення, вчинення якого інкримінують підозрюваному, обвинуваченому. Тобто сторона обвинувачення на підтвердження тези про наявність такої обставини зобов'язана надати докази, що є достатніми для такого підтвердження, доки сторона захисту не доведе протилежне. По-друге, докази, які необхідно надати для спростування обставини, яка підтверджує винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, є об'єктивно досяжними лише підозрюваному, обвинуваченому [97, с. 162].

Аргументовано, що від кількості та якості зібраних доказів, які безпосередньо доводять психічне ставлення підозрюваного (обвинуваченого) до вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень, а також з огляду на певну позицію такої особи, залежить визначення остаточної та правильної правової кваліфікації й можливості притягнення всіх винних осіб до кримінальної відповідальності.

Тож встановлення та доказування стороною обвинувачення вини (психічного ставлення) осіб (зокрема службових осіб) до одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є важливим і складним процесом, який можна здійснити передусім за допомогою комплексу слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

Отже, визначаючи ступінь вини осіб, причетних до одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, слід ураховувати, що встановлення цієї обставини має значення для: 1) наявності складу певного кримінального правопорушення як юридичної підстави для кримінальної відповідальності; 2) правильної кваліфікації конкретного кримінального правопорушення; 3) встановлення суспільної небезпечності кримінального правопорушення для подальшого призначення відповідного виду й міри покарання.

Опрацьовуючи тему дослідження, для виявлення особливостей у кваліфікації кримінальних правопорушень за ознаками вини також слід проаналізувати зміст психічного ставлення не тільки того, хто приймає пропозицію, обіцянку або одержує неправомірну вигоду, а й того, хто пропонує, обіцяє або надає таку вигоду, а також дослідити їхній взаємозв’язок.

На прикладі аналізу умислу зазначених осіб під час вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368, 369 КК, логічних висновків дійшли О. Навроцький, М. Хавронюк, стверджуючи, що в цьому випадку умисел становить поєднання усвідомлення, передбачення, бажання як «хабарника», так і «хабародавця». Важливим для розуміння ознак умислу щодо «хабарництва» є:

– «хабарник» і «хабародавець» усвідомлюють характер своїх дій як протиправних, заборонених як законом, так і суспільною мораллю (попри те, що індивідуальна чи групова мораль не осуджує таких дій);

– «хабарник» і «хабародавець» усвідомлюють, що перший не має ні справжнього, ні гаданого права на вигоду, знають, що не вправі вчиняти з нею дій, зазначених у ст. 368, 369 КК;

– обидва усвідомлюють зв’язок між проханням про дію, яка має бути вчинена або не вчинена службовою особою, і неправомірною вигодою;

– обидва сприймають предмет посягання саме як цінність, розуміють зацікавленість «хабарника» в її отриманні, можуть визначити її матеріальну й нематеріальну вартість;

– «хабародавець» вважає, що він вчинює відповідні дії саме з публічною службовою особою, а «хабарник» – що його сприймають як таку особу,

розраховують на використання ним наданої влади чи службового становища внаслідок підкупу;

– і «хабародавець», і «хабарник» уже на момент вчинення принаймні однієї з дій, зазначених у ст. 368, 369 КК, передбачають їх наслідки. Обидві сторони передбачають і порушення нормальної діяльності апарату держави чи органів місцевого самоврядування, підрив засади непідкупності публічних службових осіб, і порушення принципів розподілу благ у суспільстві;

– «хабародавець» і «хабарник», усвідомлюючи небезпеку вчинених діянь і передбачаючи їхні наслідки, а також неминучість їх настання, усе одно вчинюючи відповідні посягання, бажають настання таких наслідків. Загалом це свідчить про наявність прямого умислу [72, с. 142–143].

Вважаємо слушною думку В. Я. Тація, який стверджує, що поряд з доказуванням вини особи доказуванню підлягають також мотив і мета вчиненого кримінального правопорушення, які хоча й мають факультативне значення для кваліфікації, але обов’язково враховуються під час визначення суспільної небезпечності вчиненого, особи злочинця та в разі призначення судом покарання [88, с. 303].

Привертають увагу також думки науковців про те, що мотив – це усвідомлені внутрішні спонукання, якими винний керується під час вчинення злочину. Мотив необхідно розглядати як рушійну силу, стимул людської діяльності, те, що штовхає людину на вчинення злочину [212, с. 204].

У цьому ракурсі, але дещо інакше стверджує І. С. Ковальова, що мотив – усвідомлене спонукання особи, яке викликало в неї рішучість вчинити злочин; інтегральне психічне утворення, що спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою [59, с. 128].

Здійснюючи психологічний аналіз проблеми мотиву злочину, О. Л. Мартенко зазначає, що мотив визначають у теорії кримінального права як рушійну силу злочину, він зумовлений внутрішніми спонуканнями особи, її потребами й інтересами, є характерним для всіх злочинів, які вчиняють з прямим умислом. У юридичній психології здійснюють таку класифікацію потреб:

1) нормальна система потреб, що відповідає характерному для суспільства типу особи та способу її життя; 2) деформована система потреб, у якій одні потреби задовольняють за рахунок інших; 3) викривлені потреби, задоволення яких об'єктивно суперечить розвитку особи й інтересам суспільства [99, с. 147].

У диспозиціях досліджуваного кримінального правопорушення законодавець прямо не зазначив не тільки форму вини, а й мотив протиправної поведінки осіб, зокрема щодо корисливої або іншої особистої зацікавленості, хоча саме корисливий мотив, очевидно, простежується, а отже, підлягає встановленню під час здійснення доказування вини причетних осіб під час досудового розслідування.

Слушною видається думка К. В. Ілляшової, що неправомірна вигода передбачає конкретно корисливий мотив. Винна особа, маючи прямий умисел, приймає пропозицію, обіцянку чи безпосередньо неправомірну вигоду, наприклад, грошові кошти, збагачується незаконним шляхом; реалізовується прагнення протиправно задовольнити потребу винного в набутті майнових цінностей, майнових прав або в звільненні від майнових зобов'язань для особистої вигоди чи наживи [51, с. 207].

Тобто умисел і корисливий мотив можна вважати суб'єктивною ознакою всіх без винятку кримінальних правопорушень щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру, оскільки всі вони пов'язані з бажанням і метою отримати таку неправомірну вигоду «в обмін» на прийняття відповідного рішення або утримання від прийняття певного рішення.

Висвітлюючи такий аспект винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, як мета, слід зазначити, що її тлумачать як уявний і бажаний суб'єктом кінцевий шкідливий результат, якого особа прагне досягти, вчиняючи суспільно небезпечне діяння [32, с. 294, 300].

Однак, попри те, що мотив і мета не є тотожними, вони тісно пов'язані та корелюють між собою, становлячи ту психологічну основу, на якій «зароджується» вина.

Слід зазначити, що суб'єктивну сторону всіх кримінальних правопорушень щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру, визначають через спільність мотивів і мети – отримання неправомірної вигоди за вчинення дій чи прийняття рішень, які гіпотетично належать або можуть належати до компетенції відповідної особи. Причому суб'єктивна сторона таких кримінальних правопорушень відображає не тільки психоемоційний стан особи правопорушника, його ставлення до вчиненого, а й розуміння кримінально караного характеру власної діяльності, є додатковим елементом кваліфікації кримінальних правопорушень цієї категорії залежно від певних детермінант структури суб'єктивної сторони.

З огляду на те, що одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру належать до категорії «інтелектуальних» кримінальних правопорушень, успішна боротьба з якими в процесі виявлення, документування та розслідування неможлива без урахування криміналістичних і психологічних характеристик причетних до кримінального правопорушення осіб.

Визначення переліку конкретних обставин, які підлягають встановленню під час досудового розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень, має не тільки наукове, а й практичне значення для ефективного досягнення завдань кримінального провадження.

Отже, визначаючи обставини, які підлягають встановленню під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, слід зосередити увагу на: кримінально-правовій складовій (ст. 368 КК); кримінально-процесуальній складовій (ст. 91 КПК); криміналістичній складовій (з огляду на дані криміналістичної характеристики кримінального правопорушення й особливості розслідування); юридико-психологічній складовій (у контексті встановлення винуватості особи, форми вини, мотиву, мети вчинення).

2.2. Типові слідчі ситуації розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру

Розслідування правоохоронними органами корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, є складним і багатоаспектним процесом, який потребує детального аналізу всіх обставин справи на різних етапах.

Під час розслідування цієї категорії корупційних правопорушень слідчим обов’язково слід враховувати типові слідчі ситуації, які можуть слугувати поетапним орієнтиром, за яким можна здійснювати досудове розслідування, збір достатньої доказової бази. Кожне одержання неправомірної вигоди певної форми причетними особами має певні особливості, проте науковці виокремлюють певні типові слідчі ситуації.

Щодо визначення поняття слідчої ситуації дослідники мають різні думки, тому пропонують власні дефініції цього поняття.

Термін «ситуація» трактують як сукупність умов й обставин, що створюють певні відносини, обстановку, стан; система зовнішніх щодо суб’єкта умов, які спонукають й опосередковують його активність [169, с. 75].

Конкретною слідчою ситуацією С. В. Веліканов пропонує вважати сукупність умов, що об’єктивно складаються в процесі розслідування злочинів й утворюють своєрідну реальну обстановку на його певний момент, що ставить перед слідчим проблему вибору відповідного напряму подальших дій і прийняття конкретних рішень [21, с. 12].

Слідчу ситуацією В. А. Журавель визначає як наукову абстракцію, що сформована на підставі апріорних знань, є результатом узагальнення та аналізу значного емпіричного матеріалу і в якій відображено найзагальніші риси, що характеризують перебіг і стан розслідування на певному етапі (вихідному, початковому, наступному) [45, с. 106].

На думку В. В. Логінової, під час визначення поняття слідчої ситуації слід керуватися сутністю характеристик предмета, який розглядають. Слідчою ситуацією є стан, який склався в певний момент розслідування, і діяльність, спрямована на пізнання події, шляхом збору й аналізу всієї інформації, що є в розпорядженні слідчого чи іншої особи, яка проводить розслідування [95, с. 281].

Типова слідча ситуація характеризується наявністю видових ознак, що конкретизують конкретну групу слідчих ситуацій. Типова слідча ситуація відображує особливості джерел й умов їх формування, засобів і методів її вирішення під впливом специфіки кримінального правопорушення, елементів його криміналістичної характеристики, етапів розслідування (початкового й наступного). Джерелами типових слідчих ситуацій є практичні дані: практичний досвід, матеріали кримінальних проваджень, рішення суду [210, с. 139].

Окресливши поняття слідчої ситуації в юридичній літературі, слід зазначити, що під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру частою є повторюваність певних слідчих ситуацій щодо вчинення таких правопорушень, що своєю чергою створює передумови для їх типізації.

Слідчі ситуації можуть бути типізовані за різними обставинами, адже в практичній діяльності вони є повторюваними. У теорії криміналістики за результатами узагальнення слідчої практики формуються типові слідчі ситуації, які обумовлені специфікою виду або групи кримінальних правопорушень. Критерієм для диференціації слідчих ситуацій є повнота інформації про подію кримінального правопорушення та особу злочинця [187, с. 90].

У криміналістичній літературі різняться наукові погляди та позиції вчених щодо класифікації слідчих ситуацій.

М. В. Салтевський зазначає, що ситуації, які виникають у процесі розслідування, є слідчими. Вони можуть бути пошуковими, розшуковими, організаційними, а за ступенем інтересів і завдань слідчого й учасників процесу – конфліктними або безконфліктними; за ступенем їх вирішення – простими та

складними; за послідовністю формування – початковими, проміжними, кінцевими [181, с. 303].

Залежно від кількості, характеру та змісту формувальних чинників усі складні ситуації диференціюють на проблемні, конфліктні, тактичного ризику, комбіновані (змішані) ситуації.

За ступенем спільності слідчі ситуації поділяють на типові, характерні для переважної більшості кримінальних правопорушень певного виду на певних етапах розслідування (початковому, наступному, завершальному), і специфічні, тобто такі, що трапляються на практиці зрідка.

За обсягом і характером дефіциту інформації слідчі ситуації поділяють на такі види: 1) бракує або неповними є відомості про подію кримінального правопорушення і правопорушника; 2) недостатньо повними є відомості про розслідуване кримінальне правопорушення; 3) подія кримінального правопорушення є очевидною, а правопорушника встановлено. Поділ слідчих ситуацій на конфліктні й безконфліктні ґрунтується на характеристиці одного із психологічних компонентів слідчої ситуації: суперництва та протидії сторін. Зазначений поділ ситуацій має найзагальнішу психологічну спрямованість, що дає змогу окреслити тактику розслідування лише в загальних рисах [81, с. 282].

Низка науковців поділяють підхід, за яким типізацію слідчих ситуацій здійснюють у взаємозв’язку з етапами кримінального провадження. Таку думку вважає слушною С. В. Веліканов, стверджуючи, що поширеним підходом до типізації слідчих ситуацій є врахування етапу кримінального судочинства [22, с. 212].

Досі викликає дискусію в наукових колах питання виокремлення певних етапів кримінального провадження.

Зокрема, О. В. Пчеліна, проаналізувавши різні підходи науковців, зазначає, що в наукових колах загалом усталеними є такі дві позиції: виокремлюють два (початковий і наступний) або три (початковий, наступний і заключний) етапи розслідування злочинів [171, с. 124].

Т. Н. Барабаш визначає такі етапи досудового розслідування: 1) початковий (з моменту внесення відомостей до ЄРДР або, як виняток, – отримання уповноваженими органами інформації про вчинене кримінальне правопорушення (під час огляду місця події тощо – ч. 3 ст. 214 КПК)) – характеризується невідкладними процесуальними діями та рішеннями для встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, виявлення і закріплення слідів останнього; 2) з моменту повідомлення особі про підозру починається наступний (подальший) етап досудового розслідування, який завершується згрупуванням такої сукупності доказів, що вказує на можливість прийняття одного з рішень стадії досудового розслідування; 3) завершальний – розпочинається з надання доступу до матеріалів досудового розслідування, відкриття матеріалів сторонами кримінального провадження і закінчується складанням підсумкового рішення органом досудового розслідування [10, с. 118].

На думку І. А. Козак, процес розслідування здебільшого поділяють на два етапи: початковий і наступний. Деякі автори виокремлюють ще третій етап – заключний (завершальний), але вони самі стверджують, що його змістом є не ті слідчі дії, які необхідно досліджувати з позиції тактики криміналістики, а переважно ті, що стосуються кримінального процесу [63, с. 295].

Р. Л. Степанюк зазначає, що аналіз практики застосування чинного КПК дає підстави для використання як «процесуального», так і «непроцесуального» підходів до виокремлення початкового й наступного (подальшого і заключного) етапів розслідування [188, с. 242].

Р. Р. Юрків у своєму науковому доробку зауважує, що відповідно до КПК періодизація досудового розслідування може мати щонайменше два варіанти. Відповідно до першого з них, залежно від часу здійснення акту повідомлення особі про підозру та встановлених законом строків досудового розслідування, доречно виокремити два його етапи: 1) з моменту внесення відомостей до ЄРДР і до дня повідомлення особі про підозру (провадження на етапі in rem); 2) з дня повідомлення особі про підозру й до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного

характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження (провадження на етапі in personam). Такий варіант відповідає криміналістичному поділу розслідування кримінальних правопорушень на початковий та подальший (наступний) етапи [242, с. 81–82].

Згідно з другим варіантом, залежно від змісту й завдань відповідної частини досудового провадження, можливо виокремити три етапи досудового розслідування: 1) з моменту внесення відомостей до ЄРДР і до дня повідомлення особі про підозру; 2) з дня повідомлення особі про підозру і до дня повідомлення підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування; 3) з дня надання прокурором або слідчим за його дорученням доступу до матеріалів досудового розслідування і до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження. Цей варіант періодизації відповідає іншій позиції, висловленій у криміналістичній літературі, про три етапи досудового розслідування – першочерговий, подальший (наступний) і заключний [242, с. 81–82].

Проаналізувавши погляди науковців щодо визначення етапів досудового розслідування, можна констатувати, що початковий етап визначають усі науковці, які досліджують цю проблематику, а всьому процесу розслідування більшості кримінальних правопорушень, зокрема корупційних, притаманні лише два етапи – початковий та наступний. Зазначену думку поділяють практики (вважають 99,3 % слідчих НПУ, 97,6 % детективів НАБУ, 99,3 % прокурорів, додаток А).

Початковий: з моменту внесення відомостей до ЄРДР і до моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Наступний: з моменту повідомлення особі про підозру й до моменту звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження.

Нині вчені сформували майже уніфіковану структуру універсальних типових слідчих ситуацій, які може бути використано незалежно від окреслених вище особливостей. Водночас подія кожного суспільно небезпечного діяння потребує індивідуального підходу, який має бути використано, зокрема, і безпосередньо в процесі проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій [27, с. 583].

Термін «початковий етап розслідування кримінальних правопорушень» не закріплено в кримінально-процесуальному законодавстві, його можна визначити як комплекс слідчих (розшукових) дій, що характеризуються невідкладністю та безперервністю їх проведення в порівняно стислий проміжок часу, спрямованих на виконання відповідних завдань для встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Структуру початкового етапу розслідування кримінального правопорушення становлять сукупність організаційних заходів (планування початку розслідування, висування версій тощо), невідкладні слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи [110, с. 121].

Слід додати репліку Д. М. Цехана, Є. В. Горобця про виокремлення рівнів планування розслідування. Стратегічне планування розслідування – це мисленнєво-логічна діяльність слідчого щодо формування ймовірної моделі розвитку процесу розслідування, з огляду на чинники, які з високим рівнем ймовірності можуть вплинути на його безпосередній перебіг і результати завершення. Своєю чергою тактичне планування – це розроблення оптимальних моделей виконання окремих завдань розслідування, а також застосування наявних у розпорядженні сил і засобів на відповідному етапі розслідування [215, с. 106].

Від початку досудового розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень слідчому необхідно розробити план розслідування, включаючи

алгоритмізацію проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, заходів забезпечення кримінального провадження, тактичних операцій, щоб розслідування надалі було послідовно організованим, плановим й ефективним. Однак процес розслідування зазначених кримінальних правопорушень ускладнюється певними факторами: строки проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, дефіцит часу, низький рівень взаємодії, координації з боку сторони обвинувачення тощо. У процесі досудового розслідування важливо забезпечити взаємодію слідчого з прокурором, які представляють сторону обвинувачення та спрямовані на реалізацію спільних завдань. Цю проблематику відображено в наукових працях [230].

Також важливою є деталізація плану проведення розслідування кримінальних правопорушень, щоб забезпечити встановлення обставин, що підлягають доказуванню. На початковому етапі слід сформувати слідчі версії.

В. В. Тіщенко зазначає, що під час початкового етапу розслідування виконують такі завдання: 1) виявлення і фіксація доказової інформації щодо злочину, який розслідують за «гарячими слідами»; 2) ужиття заходів для запобігання втраті доказової інформації, що міститься в слідах, документах, інших об’єктах, її своєчасне виявлення та фіксація; 3) з’ясування й оцінка сформованої після порушення кримінального провадження слідчої ситуації; 4) виявлення джерел інформації про розслідуваний злочин; 5) визначення напряму розслідування, розроблення плану розслідування; 6) обрання форми й методів взаємодії з органами та службами, що здійснюють оперативно-розшукову роботу; 7) пошук й одержання інформації про механізм та обстановку вчиненого злочину; 8) збирання і вивчення відомостей про особу потерпілого; 9) пошук, одержання й аналіз інформації про осіб, що вчинили злочин, їх розшук і затримання [196, с. 137].

Окреслимо типові слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Передусім слід зауважити, що в науковій літературі виокремлюють такі загальні версії щодо одержання службовими особами неправомірної вигоди:

– одержання неправомірної вигоди справді було;

– одержання неправомірної вигоди справді не було.

Розслідуванню одержання неправомірної вигоди службовою особою притаманні такі окремі версії:

– службовій особі справді передано матеріальні цінності, однак вони дані в борг чи передбачено їх повернення;

– службова особа виконала певні дії в інтересах заявника, однак це не пов’язано з переданням їй матеріальних цінностей;

– наявна помилка давальника неправомірної вигоди;

– наявна обмова службової особи;

– одержання неправомірної вигоди не було, але було вчинено інший злочин, наприклад, незаконне збагачення, зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права (ст. 364-1 КК), зловживання впливом (ст. 369-2 КК) тощо [102, с. 269].

Залежно від того, наскільки на момент отримання правоохоронними органами інформації про кримінальне правопорушення щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою вже було реалізовано злочинний умисел, можна виокремити такі типові слідчі ситуації початкового етапу досудового розслідування цього кримінального правопорушення:

1) одержання предмета неправомірної вигоди вже відбулося, нових епізодів вчинення кримінального правопорушення співучасниками не планують.

Ця ситуація є несприятливою для процесу доказування, оскільки втрачено можливість задокументувати факт передачі/отримання неправомірної вигоди й відповідно затримати злочинців «на гарячому». У зв’язку з цим постають тактичні завдання, спрямовані на виявлення та вилучення в отримувача предмета неправомірної вигоди, ретельне вивчення обставин цього кримінального правопорушення, за які конкретні дії службової особи надавач надавав неправомірну вигоду, тощо;

2) між учасниками злочину тривають перемовини про умови, за яких буде надано предмет неправомірної вигоди в майбутньому.

За таких умов слідчий спільно з працівниками оперативних підрозділів повинні вжити заходів щодо проведення тактичної операції з метою фіксації обставин підготовки та вчинення злочину (фіксування перемовин і факту одержання неправомірної вигоди) з подальшим затриманням учасників події на місці. Така ситуація є поширенішою в практиці та сприятливою для процесу доказування в цій категорії кримінальних проваджень [39, с. 80–81].

Залежно від джерела надходження відомостей, а також інформації, яка міститься в заяві (повідомленні) про факт прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою щодо стадії вчинення цього злочину, можна виокремити такі типові слідчі ситуації:

1) коли заява (повідомлення) про такий злочин надійшла від особи, якій про нього стало відомо ще на етапі підготовки.

Ця особа залучається та сприяє процесу документування цього кримінального правопорушення, натомість отримувачу неправомірної вигоди невідомо про розслідування цього факту. У такому випадку є достатні відомості про особу отримувача неправомірної вигоди й обставини вчинення кримінального правопорушення. Повнота таких відомостей впливає на прийняття відповідних тактичних рішень. Одним із них є проведення тактичної операції із затримання «на гарячому». Така слідча ситуація є доволі сприятливою і дає змогу ефективно здійснювати досудове розслідування за фактом прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою на початковій стадії досудового розслідування;

2) коли факт одержання службовою особою неправомірної вигоди вже відбувся і заява надійшла від особи вже постфактум.

Порівняно з попередньою, така слідча ситуація є несприятливою, оскільки надання/одержання неправомірної вигоди вже відбулося, предмет неправомірної вигоди може бути прихованим, а протиправні дії, за які її надавали, уже виконані службовою особою та відповідно не можуть бути ефективно задокументовані;

3) коли інформація про факт прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, а також про готування до вчинення цієї категорії злочину отримана за результатами проведення оперативно-розшукових заходів (матеріали оперативно-розшукової діяльності).

У цьому випадку суб'єктам цього злочину невідомо про здійснення документування їхніх злочинних дій правоохоронними органами. Переважно на цій початковій стадії не може бути одразу отримано повний обсяг відомостей про злочин, тому така слідча ситуація не є сприятливою для процесу доказування. Для того щоб ці відомості були належно задокументовані та набули доказового значення, необхідно їх легалізувати саме в межах кримінального провадження [176, с. 76–77].

З приводу останньої тези для практичної діяльності правоохоронних органів під час оперативно-розшукової діяльності, а так само під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, важливе значення має вже сформована стала судова практика Верховного Суду, яка засвідчила, що фактичні дані, отримані за результатами проведення оперативно-розшукових заходів до внесення відомостей до ЄРДР, можуть бути визнані належними й використані як допустимі докази (документи) у кримінальному провадженні.

Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду в постанові від 10 серпня 2023 року у справі № 303/305/18 (https://reyestr.court.gov.ua/Review/112775704) дійшов таких обґрунтованих правових висновків.

Даючи оцінку як доказам фактичним даним, які містяться в матеріалах оперативно-розшукової справи, суди повинні були перевірити їх відповідність вимогам ст. 86 КПК, зокрема: чи отримані вони уповноваженими на їх збирання суб'єктами та з відомого, що може бути перевірений, і не забороненого законом джерела; чи зібрані у встановленому законом порядку та з дотриманням встановленої форми, що гарантує захист прав і законних інтересів громадян; чи

були наявні законні підстави для проведення оперативно-розшукових заходів. Фактичні дані, отримані за результатами проведення оперативно-розшукових заходів до внесення відомостей до ЄРДР, можуть бути визнані належними й використані як докази, а саме як документи, у кримінальному провадженні за умови, якщо вони були отримані в порядку, передбаченому КПК, з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду задовольнив касаційну скаргу прокурора, скасував ухвалу Львівського апеляційного суду від 20 грудня 2022 року стосовно ОСОБА_6 і призначив новий розгляд у суді апеляційної інстанції. За вироком Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 31 серпня 2021 року ОСОБА_6 визнано невинуватим у пред'явленому обвинуваченні за ч. 2 ст. 369-2 КК та виправдано на підставі п. 2 ч. 1 ст. 373 КПК через недоведеність вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення. Ухвалою Львівського апеляційного суду від 20 грудня 2022 року зазначений вирок стосовно ОСОБА_6 залишено без змін. У касаційній скарзі прокурор, посилаючись на істотні порушення вимог кримінального процесуального закону та неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність, просить ухвалу апеляційного суду стосовно ОСОБА_6 скасувати і призначити новий розгляд у суді апеляційної інстанції. На обґрунтування своїх вимог зазначає, що судом першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, безпідставно визнано недопустимими доказами матеріали оперативно-розшукової справи № 132, заведеної 3 березня 2017 року, через відсутність ухвали слідчого судді, постановленої в порядку ст. 257 КПК, про дозвіл на використання цих матеріалів у межах кримінального провадження стосовно ОСОБА_6, оскільки положення цієї статті стосуються використання матеріалів НСРД, здобутих у процесі документування одного кримінального правопорушення для доказування вчинення іншого, яке не розслідували під час їх проведення, та не стосуються матеріалів, здобутих у процесі проведення оперативно-розшукових заходів. Водночас зазначені заходи стосовно ОСОБА_6 проводив у межах оперативно-розшукової справи

уповноважений суб'єкт на підставі відповідного дозволу слідчого судді апеляційного суду, наданого в порядку глави 21 КПК, з додержанням вимог цього Кодексу та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а отже, підстав для визнання недопустимими їх результатів у суду першої інстанції не було.

Колегія суддів дійшла висновку, що відповідно до вимог ч. 2 ст. 99 КПК матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами й можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази. Тож даючи оцінку як доказам фактичним даним, які містяться в матеріалах оперативно-розшукової справи, суди повинні були перевірити їх відповідність вимогам статті 86 КПК, зокрема: чи отримані вони уповноваженими на їх збирання суб'єктами та з відомого, що може бути перевірене, і не забороненого законом джерела; чи зібрані у встановленому законом порядку та з дотриманням встановленої форми, що гарантує захист прав і законних інтересів громадян; чи були наявні законні підстави для проведення оперативно-розшукових заходів. Фактичні дані, отримані внаслідок проведення оперативно-розшукових заходів до внесення відомостей в ЄРДР, можуть бути визнані належними й використані як докази, а саме як документи в кримінальному провадженні за умови, якщо їх було отримано в порядку, передбаченому КПК, з огляду на особливості,визначені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Натомість у цьому кримінальному провадженні стосовно ОСОБА_6 суд першої інстанції, з яким погодився також апеляційний суд, помилково застосувавши ст. 257 КПК, не надав відповідної оцінки доказам, здобутим у процесі проведення оперативно-розшукових заходів, з позиції їх належності, допустимості, достовірності, а в сукупності з іншими наявними в кримінальному провадженні доказами – з позиції достатності та взаємозв'язку для ухвалення остаточного судового рішення по суті пред'явленого ОСОБА_6 обвинувачення,

чим було істотно порушено вимоги ст. 94 КПК. За таких обставин висновки, викладені в судових рішеннях попередніх інстанцій стосовно ОСОБА_6, є передчасними [124].

Аналогічну правову позицію викладено в постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15 лютого 2018 року у справі № 239/621/15-к [125].

Е. О. Ушканенко проаналізував класичні типові слідчі ситуації під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди. Залежно від обсягу та змісту відомостей, що стосуються події кримінального правопорушення й особи ймовірного підозрюваного, науковець виокремлює такі типові слідчі ситуації:

1) факт вчинення кримінального правопорушення й особа ймовірного підозрюваного – судді, який вчинив прийняття пропозиції, обіцянки або одержав неправомірну вигоду, відомі;

2) про факт вчинення кримінального правопорушення та особу ймовірного підозрюваного – судді, який вчинив прийняття пропозиції, обіцянки або одержав неправомірну вигоду, є лише окремі відомості, які підлягають перевірці;

3) наявна інформація про корупцію в судовій системі, відомостей про особу ймовірного підозрюваного у вчиненні прийняття пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди немає [210, с. 142].

Залежно від способу вчинення кримінального правопорушення у вигляді одержання неправомірної вигоди можна виокремити такі типові слідчі ситуації:

– неправомірну вигоду одержала безпосередньо службова особа;

– неправомірну вигоду одержав посередник, а потім передав або не передав службовій особі;

– неправомірну вигоду одержано опосередковано (шляхом зарахування коштів на банківський рахунок, оплати послуг), службова особа надалі розпоряджалася одержаними благами;

– до кінця умисел не було доведено з не залежних від волі суб’єкта причин (наприклад, через затримання одержувача до безпосереднього заволодіння предметом);

– було прохання надати неправомірну вигоду чи її вимагання службовою особою:

1) усно під час безпосереднього спілкування або за допомогою засобів зв’язку;

2) шляхом створення певних умов (складання і демонстрування документів);

3) поєднання таких дій;

– заявник видає слова та дії службової особи як вимагання неправомірної вигоди, хоча насправді було її пропонування з боку надавача;

– були неофіційні зустрічі службової особи з надавачем неправомірної вигоди, вони спілкувалися телефоном, іншими засобами зв’язку під час підготовки до кримінального правопорушення;

– перемовини учасників кримінального правопорушення щодо умов одержання неправомірної вигоди зафіксовано за допомогою технічних засобів (за власною ініціативою надавача, у результаті негласних слідчих (розшукових) дій, що проводили в іншому кримінальному провадженні);

– службова особа одержувала неправомірну вигоду систематично [192, с. 105–106].

З метою вирішення слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування слідчому потрібно з’ясувати такі питання:

– коли, де та за яких обставин, у який спосіб фігурантами висловлено прохання надати неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру, якого саме виду, у які визначені строки;

– коли, у якому місці та на яких умовах, у який визначений спосіб має відбутися надання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, із залученням певних осіб чи ні;

– за які дії чи бездіяльність слід передати таку неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру, коли визначено момент надання певних послуг, пільг тощо, одномоментно чи шляхом тривалої процедури;

– місце роботи та посада службової особи, її повноваження;

– анкетні дані всіх залучених осіб – посередників, рід їх діяльності;

– коли, у якому місці, у який спосіб і в якій формі полягало вимагання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру з боку службової особи, які умови висунуто;

– спосіб зв'язку з фігурантом або посередниками;

– можливі місця проведення попередніх чи подальших зустрічей, крім як за місцем роботи та проживання, можливо, у транспортному засобі тощо;

– способи маскування фігурантом одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (фальсифікація підстав для надання переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, інших вигод нематеріального чи негрошового характеру);

– за наявності заявника необхідно з'ясувати особисті відносини із фігурантом й істинні мотиви звернення заявника до правоохоронного органу, отримати його згоду на участь у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій та конфіденційне співробітництво у викритті фігурантів, які вимагають неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру;

– наявність свідків (очевидців) перемовин фігурантів, їхніх діянь;

– наявність записів з камер відеоспостереження в місцях проведення зустрічей, а у випадку їх відсутності – фіксування під час негласних слідчих (розшукових) дій;

– наявність документів, які підтверджують спілкування заявника з фігурантом (відмітки в журналі прийому громадян, перепустки, повістки тощо);

– наявність інформації про інші корупційні діяння, до яких причетні фігурант, його підлеглі, колеги, водії, помічники чи інші залучені особи;

– наявність відомостей про аналогічні факти отримання неправомірної вигоди в минулому, конкретні місця зустрічей та її передачі;

– об’єктивні можливості посадової особи в разі одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру виконати обіцянки, використовуючи надані повноваження, вплив тощо.

Необхідно зауважити, що документування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру службовою особою шляхом проведення НСРД (у випадку готування до вчинення злочину – шляхом оперативно-розшукових заходів) можливо лише за умови вчинення тяжкого чи особливо тяжкого кримінального правопорушення або готування до його вчинення відповідно.

Завершуючи аналіз думок науковців, практиків у межах проблематики дисертаційного дослідження, вважаємо за доцільне виокремити найпоширеніші слідчі ситуації досудового розслідування одержання неправомірної вигоди, де предметом є переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру:

1) досудове розслідування розпочинається у зв’язку із заявою (повідомленням) про факт готування або вчинення (у цей проміжок часу) одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (63,8 % кримінальних проваджень, додаток Б), наприклад:

– надходить інформація щодо висловлення прохання надати неправомірну вигоду, прийняття пропозиції, обіцянки або її подальше одержання службовою особою (зокрема із залученням посередників). Така інформація може надійти від заявника – фізичної особи, який є безпосередньо учасником події, опинився в цих обставинах, але добровільно звернувся із заявою про це ще до моменту отримання правоохоронними органами з інших джерел інформації про таку протиправну діяльність. Окреслена ситуація складається, коли за вчинення або невчинення службовою особою певних діянь, на противагу, тобто в обмін, «ребром» ставиться питання про надання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру у вигляді прийняття (погодження) важливих документів (ліцензія, дозвіл, сертифікат, наказ тощо), які не мають грошового вираження і не можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті;

– інформація щодо факту протиправних вимог стосовно надання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру надійшла від заявника, який є очевидцем (свідком) події, зокрема під час розмови в кабінеті, на спільній зустрічі фігурантів або підслухана очевидцем тощо;

– інформація щодо таких фактів надійшла від медіа, журналістів, громадян, підприємств, установ чи організацій, з анонімних джерел тощо, але яка потребує ретельної перевірки на предмет достовірності;

2) оперативно-розшукова діяльність, досудове розслідування розпочинаються у зв'язку із самостійним виявленням працівниками правоохоронних органів ознак вчинення (готування) корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (25,5 % кримінальних проваджень). Наприклад, перевірка отриманої оперативної інформації; за результатами інформаційно-аналітичної роботи, з відкритих джерел, державних баз даних і реєстрів;

3) досудове розслідування розпочинається за результатами виявлення такого кримінального правопорушення під час досудового розслідування іншого кримінального правопорушення або в межах оперативно-розшукової діяльності (10,6 % кримінальних проваджень).

Також у зв'язку з розслідуванням кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, типовими є слідчі ситуації, у яких першочергово потребують з'ясування відомості щодо предмета кримінального правопорушення. Зокрема, предметом такої неправомірної вигоди є переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, а подекуди з додатковою вимогою надання службовій особі, третім особам і грошових коштів чи певного майна або без такої. Водночас неправомірну вигоду цього виду надають без законних на те підстав безпосередньо в інтересах службової особи або близьких осіб, довірених (підставних) осіб, інших осіб, запропонованих такою особою.

Для комплексної характеристики типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру необхідно дослідити судову практику.

Підлягає дослідженню в Єдиному державному реєстрі судових рішень саме та судова практика, яка міститься у відповідних судових рішеннях, де особу визнано винною (вироком суду) або в ухвалах суду підтверджено наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення під час обрання слідчим суддею запобіжного заходу підозрюваному, тобто після притягнення особи до кримінальної відповідальності (здійснення повідомлення про підозру).

Аналіз судової практики, викладеної у вироках судів всіх інстанцій, які набрали законної сили, у яких надана відповідна правова оцінка та здійснено кримінально-правову кваліфікацію певних діянь осіб під час вчинення корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, надасть можливість встановити конкретні приклади одержання такої неправомірної вигоди та правильність здійсненої кваліфікації.

Щоправда, здійснений нами системний аналіз у Єдиному державному реєстрі судових рішень (як у відкритому, так і закритому доступі) судових рішень за 2011–2024 роки та І півріччя 2025 року засвідчив, що, на превеликий жаль, є лише одиничні приклади вироків або ухвал суду щодо підозрюваних, обвинувачених, яким інкриміновано вчинення корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди у вигляді переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів чи будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру.

Водночас було детально проаналізовано виявлені в Єдиному державному реєстрі судових рішень судові рішення щодо корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди (за ст. 354, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 369-3 КК). Пошук стосувався виявлення криміналістично значущих ознак особи правопорушника, предмета кримінального правопорушення

(види, форми неправомірної вигоди), способу й обстановки вчинення кримінальних правопорушень, адресата такої неправомірної вигоди тощо. Водночас проведений системний аналіз засвідчив наявність тотальної більшості обвинувальних вироків судів за кримінальними провадженнями, що стосувалися одержання/надання, пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди саме матеріального характеру. Тобто предметом неправомірної вигоди були передусім готівкові грошові кошти або електронні (у безготівковій формі транзакції через банківські рахунки, одиничні випадки – із застосуванням криптовалюти), майно й інші матеріальні цінності; констатовано відсутність обвинувальних вироків судів досліджуваної категорії справ, де предметом неправомірної вигоди були б переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Показовими для нашого дослідження є приклади судових рішень трьох інстанцій у судовій справі № 335/9433/17, наявних в Єдиному державному реєстрі судових рішень (виправдувальний вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 19 серпня 2019 року [26]; ухвала Запорізького апеляційного суду від 27 листопада 2019 року [207]; постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 16 вересня 2020 року [126]).

Зокрема, до суду скеровано обвинувальний акт щодо ОСОБА_6 у кримінальному провадженні № 42017080000000271 від 13 травня 2017 року за обвинуваченням за ч. 4 ст. 368-4 КК («Підкуп особи, яка надає публічні послуги») за таких обставин (фабула).

26 квітня 2017 року близько 14 год 00 хв у приміщенні службового кабінету № 2 будівлі Департаменту екології та природних ресурсів Запорізької облдержадміністрації (м. Запоріжжя) відбулася зустріч ОСОБА_6, провідного експерта спеціалізованих експертиз (за сумісництвом) ДП «Укрдержбудекспертиза» й одночасно експерта, директора Приватного науково-технічного підприємства «Соціум», з ОСОБА_9 та ОСОБА_10, двома заступниками директора Департаменту екології та природних ресурсів Запорізької облдержадміністрації.

Під час зустрічі ОСОБА_6, реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на вимагання та одержання неправомірної вигоди для третьої особи, діючи умисно, шляхом вимагання заявила, що в неї як в експерта ДП «Укрдержбудекспертиза» є експертний звіт проєктної документації «Виконання техніко-економічного обґрунтування «Будівництво зовнішніх мереж та споруд водопостачання та водовідведення селища Кирилівка Запорізької області», виготовлений на замовлення ТОВ «ВП “Промислові системи”». Водночас вона повідомила, що є директором ПНТП «Соціум», яке здійснює надання публічних послуг з підготовки та виконання документів з обґрунтування для отримання дозволів екологічної спрямованості й має договірні відносини з ПрАТ «ЗЕРЗ», на його замовлення виконало всі необхідні документи для отримання дозволу на викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел, у зв’язку з чим висунула вимогу надати їй *неправомірну вигоду у виді зазначеного дозволу.*

ОСОБА_6, продовжуючи реалізовувати свій злочинний умисел, спрямований на вимагання та одержання неправомірної вигоди для третьої особи, а саме ПрАТ «ЗЕРЗ», 16 травня 2017 року у проміжок часу з 13 год 00 хв до 14 год 00 хв, перебуваючи в службовому кабінеті директора Департаменту екології та природних ресурсів Запорізької облдержадміністрації ОСОБА_8, діючи з прямим умислом, з метою одержання неправомірної вигоди для ПрАТ «ЗЕРЗ», діючи шляхом вимагання, повідомила, що створюватиме штучні перешкоди та всіляко затягуватиме надання позитивного висновку щодо проєктної документації «Виконання техніко-економічного обґрунтування “Будівництво зовнішніх мереж та споруд водопостачання та водовідведення селища Кирилівка”», як експерт ДП «Укрдержбудекспертиза», якщо Департамент не надасть дозвіл на викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел на об’єкти 2-ї групи ПрАТ «ЗЕРЗ». На висунуті вимоги експерта ОСОБА_6 директор Департаменту ОСОБА_8 змушений був погодитися.

Після цього 23 травня 2017 року близько 12 год 30 хв експерт ДП «Укрдержбудекспертиза» ОСОБА_6, продовжуючи реалізацію свого злочинного умислу, діючи умисно, шляхом вимагання, з метою одержання

неправомірної вигоди для третьої особи, а саме ПрАТ «ЗЕРЗ», перебуваючи в службовому кабінеті директора цього Департаменту ОСОБА_8, розташованого в м. Запоріжжі, умисно, реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на одержання неправомірної вигоди для третьої особи ПрАТ «ЗЕРЗ», *одержала від останнього неправомірну вигоду у вигляді дозволу на викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для ПрАТ «ЗЕРЗ», за надання публічних послуг зі складання та видачі позитивного експертного звіту під час розгляду проєктної документації «Виконання техніко-економічного обґрунтування та водовідведення селища Кирилівка».*

Отже, ОСОБА_6 звинувачено в тому, що своїми умисними діями вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 368-4 КК, тобто одержання експертом неправомірної вигоди для третьої особи за вчинення дій з використанням наданих йому повноважень в інтересах третьої особи, поєднане з вимаганням неправомірної вигоди.

Наступним релевантним прикладом вже з власного практичного досвіду є притягнення за результатами досудового розслідування до кримінальної відповідальності службових осіб за ч. 1, 2 ст. 369-2 КК («Зловживання впливом»). Основою кваліфікації є надання неправомірної вигоди нематеріального характеру у вигляді підписання головою Державної судової адміністрації України документів щодо оголошення конкурсу та призначення на посаду категорії «А» наперед узгодженої за протиправною домовленістю особи, яка підконтрольна голові одного зі столичних судів, а останній, одержавши таку неправомірну вигоду, натомість здійснив зловживання впливом на суддю цього суду, який виніс судове рішення на користь голови Державної судової адміністрації України, що забезпечило на тривалий проміжок часу неможливість його звільнення із займаної посади голови Державної судової адміністрації України.

Ухвалою Вищого антикорупційного суду від 5 червня 2023 року у справі № 991/2030/22 [206] кримінальне провадження щодо колишнього голови Державної судової адміністрації України за ч. 1 ст. 369-2 КК закрито у зв’язку зі звільненням його від кримінальної відповідальності внаслідок закінчення строків

давності (відповідно до положень ст. 49 КК – 5 років з моменту вчинення), водночас це судове рішення набрало законної сили з урахуванням наявних судових рішень апеляційного суду (ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 19 червня 2023 року у справі № 991/2030/22 [205] і касаційного суду (ухвала Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 18 вересня 2023 року у справі № 991/2030/22 [127]).

Аналізовані науково-прикладні розробки та судова практика засвідчили, що у випадку належного виконання завдань початкового етапу розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, може бути зібрана ґрунтовна доказова база в кримінальному провадженні. На початковому етапі перевіряють первинну отриману інформацію та, з огляду на часові межі, збирають частину доказів для доведення факту події вчинення цього кримінального правопорушення, встановлення причетності можливих співучасників. Саме тому такі фактичні дані, що були отримані, підлягають ретельній перевірці, потребують підкріплення додатковими доказами для стійкішої позиції сторони обвинувачення. Зазначене свідчить про значущість наступного етапу, який відіграє важливу роль у проведенні повного, усебічного й неупередженого досудового розслідування кримінального правопорушення.

У наукових колах триває дискусія з приводу особливостей визначення відмежування початкового й наступного етапів розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

Зокрема, О. В. Пчеліна зазначає, що критерієм для поділу початкового та наступного етапів розслідування злочинів загалом і злочинів у сфері службової діяльності зокрема є обрання напряму розслідування, який обумовлений обсягом виконання ситуаційно зумовлених тактичних завдань розслідування злочинів. Ця позиція зумовлена тим, що чимало злочинів, передусім у сфері службової діяльності, є очевидними. Тобто вихідна інформація містить відомості про ймовірних злочинців. Тому початковий етап розслідування спрямований на виконання завдань, спрямованих не тільки й не виключно на встановлення особи

злочинця, а й на збір достатньої доказової бази про причетність цієї особи до злочину (низки злочинів), її злочинні зв'язки, встановлення обсягу її повноважень тощо. Після проведення всіх запланованих заходів для вирішення слідчої ситуації, що склалася на початковому етапі, розпочинається наступний етап розслідування злочинів, який триває до завершення досудового розслідування [171, с. 124].

О. М. Таркан слушно зазначає, що подальший етап розслідування розпочинається після завершення початкових слідчих (розшукових) дій та інших заходів, які проводили після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР з метою перевірки одержаної інформації та одержання доказів, передусім тих, що стосуються події кримінального правопорушення. Тобто основні тактичні завдання подальшого етапу пов'язані з перевіркою доказів, одержаних на початковому етапі розслідування стосовно події кримінального правопорушення, і збиранням нових доказів стосовно інших обставин, які підлягають доказуванню (винуватості підозрюваного, форми вини, мотивів, мети кримінального правопорушення тощо) [192, с. 119].

До основних завдань, які виконує слідчий на наступному етапі розслідування корупційних кримінальних правопорушень, слід віднести:

1) встановлення всіх співучасників і причетних до вчинення кримінального правопорушення;

2) формування системи доказів з обвинувачення особи (осіб) у вчиненні кримінального правопорушення (встановлення механізму діяльності особи в повному обсязі);

3) встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, і прийняття заходів щодо їх усунення;

4) забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, і можливої конфіскації майна;

5) збір інформації про особу підозрюваного (обвинуваченого);

6) забезпечення безпеки учасників кримінального провадження за наявності загрози тощо [176, с. 102].

Аналогічну дискусію серед науковців викликає виокремлення типових слідчих ситуацій наступного етапу розслідування кримінальних правопорушень.

В. С. Давиденко вважає, що для наступного етапу досудового розслідування злочинів, пов'язаних із хабарництвом, можна визначити дві типові слідчі ситуації: а) слідча ситуація, що характеризується наявністю повної доказової інформації про основні обставини давання та одержання хабаря та осіб, причетних до вчинення злочину; б) слідча ситуація, що характеризується браком повної доказової інформації про основні обставини давання та одержання хабаря та осіб, причетних до вчинення злочину. Перша слідча ситуація є сприятливою для розслідування. На думку дослідника, основними завданнями наступних слідчих дій насамперед є усунення недоліків початкового етапу досудового розслідування, а також наявних у матеріалах розслідування суперечностей. На підставі отриманої в процесі розслідування інформації відбуваються висунення нових версій, їх перевірка, а також додаткова перевірка слідчих версій, побудованих на початковому етапі розслідування, розслідування злочину за нововиявленими обставинами хабарництва або внаслідок зміни обстановки вчинення злочину тощо [36, с. 177].

Крім того, завданням наступного етапу досудового розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень є: 1) завершення перевірки раніше висунутих слідчих версій щодо події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила; 2) збирання додаткових доказів; 3) усунення суперечностей у доказовому матеріалі; 4) одержання характеризуючих матеріалів про особу правопорушника; 5) з'ясування всіх інших обставин, що підлягають доказуванню; 6) звернення до слідчого судді з клопотанням про обрання відповідного запобіжного заходу й арешт майна підозрюваного тощо.

Оскільки на цьому етапі слідчий вже може дійти висновку про безпосередню причетність особи до вчинення корупційного кримінального правопорушення, залежно від обсягу відомостей, одержаних на початковому етапі досудового розслідування, йому необхідно: повторно оцінити слідчу ситуацію; уточнити план розслідування з урахуванням достатності зібраних доказів у матеріалах кримінального провадження; визначитися із слідчими (розшуковими), зокрема

негласними, процесуальними діями та послідовністю їх проведення, а також тактичними прийомами під час їх проведення [39, с. 111–112].

О. М. Таркан акцентує, що на подальшому етапі розслідування, тобто після повідомлення особі про підозру, за цією категорією кримінальних проваджень найтиповішими слідчими ситуаціями є такі:

1) підозрюваний повністю визнає свою вину у вчиненні злочину та співпрацює зі слідством;

2) підозрюваний визнає свою вину частково (у вчиненні менш тяжкого кримінального правопорушення);

3) підозрюваний не визнає своєї вини повністю й аргументує невинуватість;

4) підозрюваний не визнає своєї вини й відмовляється надавати показання.

Крім того, якщо у вчиненні кримінального правопорушення підозрюють кількох осіб, співучасники можуть обирати різну позицію щодо повідомленої підозри. Наприклад, один учасник може визнавати вину повністю або частково, а інші – заперечувати.

На думку цього науковця, найпоширенішими в слідчій практиці є два варіанти поведінки сторони захисту в ситуаціях невизнання вини повністю або частково, на цьому етапі. Перший полягає в запереченні, що було вчинено саме діяння, передбачене ст. 368 КК, або окремих кваліфікуючих ознак, передусім вчинення злочину групою осіб і поєднання одержання неправомірної вигоди з її вимаганням. Із цією метою службові особи вдаються до змови зі співучасниками з метою вигородити останніх, заперечують матеріали кримінального провадження (перемовини, листування) щодо створення умов і здійснення вимагання неправомірної вигоди, намагаються організувати звільнення одержувача з посади заднім числом із відповідною перекваліфікацією діяння на шахрайство. Другий варіант передбачає повне заперечення винуватості в прийнятті обіцянки, пропозиції або одержання неправомірної вигоди та своєї причетності до відповідної події. У такому разі сторона захисту наполягає на обмові підозрюваного та провокації злочину [193, с. 315].

Вивчення емпіричних джерел продемонструвало (додаток Б), що типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру формуються після повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення та пов’язані з тим, що: підозрюваний визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення (4,3 % кримінальних проваджень), підозрюваний визнає свою вину частково (57,4 %), підозрюваний не визнає своєї вини й надає аргументи щодо своєї невинуватості (21,3 %), підозрюваний не визнає своєї вини, протидіє розслідуванню (17,0 %).

Слід зауважити, що з моменту відкриття кримінального провадження одразу після проведення комплексу невідкладних слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій (або аналогічних оперативно-розшукових заходів у межах оперативно-розшукового супроводження у випадку готування до вчинення аналізованих кримінальних правопорушень), здобувши першочергові фактичні дані, зафіксовану важливу інформацію, що процесуально оформлено належно та є доказами, розпочинається подальший етап розслідування, коли типові слідчі ситуації трансформуються в реальні, а типові слідчі версії перетворюються на конкретні. Це є основний етап слідчої діяльності з розслідування конкретного кримінального правопорушення, оскільки, навіть якщо на початковому етапі вдалося встановити причетних осіб, надалі доводиться докласти зусиль, щоб підтвердити всі елементи складу кримінального правопорушення, зібрати достатні докази для доведення вини в суді.

Водночас як початковий, так і наступний етапи розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, вимагають від сторони обвинувачення різноаспектного поєднання оперативно-розшукових, кримінально-процесуальних, криміналістичних і навіть психологічних знань, умінь їх застосування на практиці, що ґрунтуються на досвіді належної організації процесу документування та досудового розслідування.

Розслідуючи досліджувані кримінальні правопорушення, слідчі повинні знати й уміти визначати типові слідчі ситуації, основні напрями їх вирішення, мати

ґрунтовні знання щодо проведення тактичних операцій, прийняття проміжних й остаточних процесуальних рішень. Істотно підвищує ефективність розслідування окреслених кримінальних правопорушень узагальнення слідчої та судової практики, поєднане з використанням наукових знань й апробованих криміналістичних рекомендацій, використання даних криміналістичної методики розслідування.

З огляду на здійснений аналіз спеціальної юридичної літератури та слідчо-судової практики, вважаємо, що слушною є позиція В. М. Шевчука щодо запропонованої структури окремої криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень: 1) криміналістична характеристика кримінального правопорушення; 2) обставини, що підлягають з'ясуванню; 3) особливості виявлення ознак кримінального правопорушення та початку кримінального провадження; 4) типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та програма дій слідчого щодо їх вирішення; 5) типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування і програма дій слідчого щодо їх вирішення; 6) організація та планування розслідування; 7) взаємодія слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження; 8) особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та забезпечувальних заходів; 9) засоби криміналістичної профілактики в процесі розслідування таких кримінальних правопорушень [225, с. 426–427].

Водночас методика розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру потребує подальшого розроблення та вдосконалення. Правильне розуміння та оцінка типових слідчих ситуацій досліджуваної категорії кримінальних правопорушень дають змогу ефективніше організувати процес досудового розслідування, виконання тактичних і стратегічних завдань кримінального провадження.

Висновки до розділу 2

1. Висвітлено систему обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, у контексті як вимог науки кримінального процесу (ст. 91 КПК України), так і науки криміналістики – окреслено обставини, що підлягають встановленню в кримінальному провадженні.

Встановлюючи подію кримінального правопорушення – одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (час, місце, спосіб й інші обставини його вчинення (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України)), крім аналізу такого правопорушення, доцільно формувати змістовну інформаційну модель, будувати цілісну криміналістичну характеристику.

Визначивши точне місце вчинення кримінального правопорушення – одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, слідчий зможе виявити та процесуально закріпити інші фактичні дані, наприклад, вилучити певні документи, які підтверджують одержання певної форми неправомірної вигоди, а також відеозаписи, у яких зафіксовано перебування разом посадової особи й особи, яка надає неправомірну вигоду, або посередника чи інших фігурантів, виявити свідків (очевидців) вчинення протиправних дій тощо.

Встановлення обстановки, за якої відбувається одержання неправомірної вигоди, є обов’язковим, оскільки вона пов’язана з правопорушником, вибором ним певного часу, місця, способу з елементами конспірації.

На початковому етапі задля підтвердження або спростовування події кримінального правопорушення потребують з’ясування ознаки, форми предмета неправомірної вигоди, передусім коли йдеться про її одержання особою у вигляді не грошових коштів, іншого майна, а будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру, замаскованих начебто під законні дії без ознак протиправності.

З огляду на те, що процес одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру службовою особою зовні має вигляд законної операції, ускладняється процес документування та подальшого доказування події

кримінального правопорушення. Такий висновок отримано й за результатами анкетування (92,6 % слідчих НПУ, 90,5 % детективів НАБУ, 92,8 % прокурорів). Стороні обвинувачення слід довести, що така угода за своєю суттю є прихованим способом одержання неправомірної вигоди правопорушником.

2. Під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру виникають типові слідчі ситуації, які класифіковано за різними критеріями.

З метою вирішення слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування слідчому потрібно з'ясувати такі питання:

– коли, де та за яких обставин, у який спосіб фігуранти висловили прохання надати неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру, якого саме виду, у які визначені строки;

– коли, у якому місці та на яких умовах, у який визначений спосіб має відбутися надання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, із залученням певних осіб чи ні;

– за які дії чи бездіяльність необхідно передати таку неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру, коли визначено момент надання певних послуг, пільг тощо, одномоментно, чи шляхом тривалої процедури;

– місце роботи й посада службової особи, її повноваження;

– анкетні дані всіх залучених осіб – посередників, рід їхньої діяльності;

– коли, у якому місці, у який спосіб і в якій формі полягало вимагання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру з боку службової особи, які умови висунуто;

– спосіб зв'язку з фігурантом або посередниками;

– можливі місця проведення попередніх чи подальших зустрічей, крім як за місцем роботи та проживання, можливо, у транспортному засобі тощо;

– способи маскування фігурантом одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (фальсифікація підстав для надання переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, інших вигод нематеріального чи негрошового характеру);

– за наявності заявника необхідно з’ясувати особисті відносини із фігурантом й істинні мотиви звернення заявника до правоохоронного органу, отримати його згоду на участь у проведенні НСРД і на конфіденційне співробітництво у викритті фігурантів, які вимагають неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру;

– наявність свідків (очевидців) перемовин фігурантів, їхніх діянь;

– наявність записів з камер відеоспостереження в місцях проведення зустрічей, а випадку їх відсутності – здійснювати фіксування під час НСРД;

– наявність документів, які підтверджують спілкування заявника з фігурантом (відмітки в журналі прийому громадян, перепустки, повістки тощо);

– наявність інформації про інші корупційні діяння, до яких причетні фігурант, його підлеглі, колеги, водії, помічники чи інші залучені особи;

– наявність відомостей про аналогічні факти отримання неправомірної вигоди в минулому, конкретні місця зустрічей та її передачі;

– об’єктивні можливості посадової особи в разі одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру виконати обіцянки, використовуючи надані повноваження, вплив тощо.

РОЗДІЛ 3
ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ НЕМАТЕРІАЛЬНОГО ЧИ НЕГРОШОВОГО ХАРАКТЕРУ

3.1. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру

Одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру має високий рівень латентності, часто маскується під нібито правомірні, законні дії, вчиняють шляхом здійснення багатоетапних і складних схем. Отже, набуває виняткової актуальності алгоритм їх документування шляхом застосування різних процесуальних дій в поєднанні з негласними слідчими (розшуковими) діями.

Причинами цього є: надходження інформації про таку корупційну діяльність здебільшого після реалізації протиправного умислу корупціонерами; спілкування фігурантів зведено до мінімуму щодо умов прийняття пропозиції, обіцянки, прохання надати, вимагання такої неправомірної вигоди, що відбувається особисто, без зайвих свідків, переважно завуальованими фразами та пошепки; залучення перевірених посередників для «приватного» спілкування; замаскованість, конспірація факту одержання неправомірної вигоди тощо.

Науковим підґрунтям комплексного дослідження слідчих (розшукових) дій є дисертаційні праці Ю. М. Чорноус «Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення» [220] та С. Ю. Карпушина «Проведення слідчих (розшукових) дій» [53].

Відповідно до ст. 223 КПК, слідчі (розшукові) дії – це дії, які спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [86].

Водночас законодавча дефініція поняття слідчих (розшукових) дій не відображає багатогранність цієї процесуальної категорії, оскільки важливими елементами є суб'єкт проведення слідчих (розшукових) дій, зміст конкретної слідчої (розшукової) дії залежно від пізнавальних, процесуальних, організаційно-тактичних, психологічних аспектів. Крім того, складовою змісту слідчих (розшукових) дій є розшукова спрямованість, оскільки слідчий у процесі збирання доказів або їх перевірки здійснює процес виявлення фактичних даних, які мають суттєве значення в кримінальному провадженні. Отже, характеризуючи сутність слідчих (розшукових) дій, доцільно розглядати це поняття в розширеному тлумаченні, ураховуючи наявні наукові напрацювання.

Учені виокремлюють поняття «тактика слідчих (розшукових) дій». На думку Ю. М. Чорноус, тактика слідчих (розшукових) дій залежить від низки чинників: виду слідчої (розшукової) дії, процесуального статусу залучених осіб, слідчої ситуації на певному етапі розслідування, підготовчих дій слідчого тощо [219, с. 61–62]. Визначення характеристики слідчих (розшукових) дій слід тлумачити як комплекс організаційних і тактичних складових, кримінальних процесуальних, етичних і психологічних аспектів його проведення [220, с. 205].

Водночас чимало наукових праць відображають значення врахування під час побудови тактики слідчих (розшукових) дій елементів планування та організації досудового розслідування. Загальний підхід до визначення тактики проведення слідчих (розшукових) дій пропонують учені процесуалісти та криміналісти, а низку наукових праць присвячено особливостям тактики залежно від слідчих ситуацій та розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Науковці класифікують слідчі (розшукові) дії на невідкладні, початкові й подальші. Зокрема, невідкладною може бути будь-яка слідча дія в разі, якщо зволікання з її проведенням становить загрозу для закріплення слідів злочину. Крім того, проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій визначають процесуально-тактичною ситуацією, що складається на момент проведення та обумовлюється наявністю потреби в невідкладному (негайному) припиненні кримінального правопорушення чи запобіганні йому, виявленні, закріпленні,

вилученні та дослідженні доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, за наявності об'єктивної загрози їх втрати, знищення чи спотворення [53, с. 79].

Перелік слідчих (розшукових) дій, а також процесуальну форму їх проведення визначено в главі 20 КПК, а процесуальні дії регламентовані іншими нормами цього Кодексу. Індивідуалізацію необхідних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій здійснюють з огляду на обставини розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

За даними анкетування практиків (додаток А), під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру поширеним є проведення таких слідчих (розшукових) дій:

– допиту (ст. 224–227 КПК України, 99,3 % слідчих НПУ, 97,6 % детективів НАБУ, 98,2 % прокурорів);

– огляду (ст. 237–239 КПК України, 95,6 % слідчих НПУ, 90,5 % детективів НАБУ, 94,6 % прокурорів);

– обшуку (ст. 234–236 КПК, 97,0 % слідчих НПУ, 97,6 % детективів НАБУ, 98,2 % прокурорів);

– залучення експерта та проведення експертизи (ст. 242–245 КПК, 94,1 % слідчих НПУ, 92,8 % детективів НАБУ, 94,6 % прокурорів);

– пред'явлення для впізнання (ст. 228–232 КПК, 27,9 % слідчих НПУ, 26,2 % детективів НАБУ, 30,4 % прокурорів);

– слідчого експерименту (ст. 240 КПК, 25,7 % слідчих НПУ, 23,8 % детективів НАБУ, 28,6 % прокурорів);

– освідування особи (ст. 241 КПК, 14,7 % слідчих НПУ, 16,7 % детективів НАБУ, 12,5 % прокурорів);

– інших слідчих (розшукових) дій (29,4 % слідчих НПУ, 26,2 % детективів НАБУ, 35,7 % прокурорів).

Ці слідчі (розшукові) дії є ключовими для розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, саме в них відображено специфіку документування в поєднанні з негласними слідчими

(розшуковими) діями. Розглянемо детально тактику таких слідчих (розшукових) дій, як огляд й обшук, адже вони є одними із найскладніших у процесуальному й організаційно-тактичному розумінні.

Огляд. Під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру важливе значення має тактика різних видів огляду й такого невідкладного різновиду, як огляд місця події.

Огляд місця події може відбуватися на ділянці відкритої місцевості, частині вулиці чи прилеглій території, публічно доступному місці з наявними речами й документами, іншими об'єктами слідової інформації, що можуть бути речовими доказами. Огляд місця події в більшості випадків проводять невідкладно в разі надходження заяви, повідомлення про подію або одразу після затримання підозрюваного в одержанні неправомірної вигоди. Метою такого огляду є виявлення та фіксація відомостей щодо обставин кримінального правопорушення, як це й окреслено в ч. 1 ст. 237 КПК України.

Згідно ч. 3 ст. 214 КПК, у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведено огляд місця події (відомості вносять невідкладно після завершення огляду або отримання довідки, висновку спеціаліста) [86]. Якщо з об'єктивних причин огляд місця події неможливо провести невідкладно, слідчий повинен ужити заходів щодо забезпечення належної організації охорони місця події з метою недопущення знищення слідів вчинення кримінального правопорушення.

Огляд місця події можуть проводити з метою виявлення та вилучення слідів вчинення кримінального правопорушення, наприклад: речей та документів, записів, носіїв інформації, інших об'єктів і слідів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, з подальшим описом слідчим у протоколі. Зокрема, якщо фігуранти викинули за межі приміщення речі чи документи, що мають значення речових доказів, або, наприклад, речі, які надають дані про предмет неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру у вигляді документів, разом з упакуванням, у такому місці необхідно провести огляд місця події за правилами ст. 237 КПК.

Якщо потрібно виявити на відкритій місцевості певні місця, де заховані речі чи документи, які містять сліди вчинення кримінального правопорушення та які підлягають вилученню (наприклад, заховані в лісі, на узбіччі автомобільної дороги), теж доцільно проводити огляд місця події. Під час такої слідчої (розшукової) дії обов'язково необхідно вилучати пакети чи інше упакування, у які запаковано речі чи документи, адже на них надалі можна виявити відбитки пальців рук, сліди ДНК, сліди спеціальних хімічних речовин тощо.

У разі необхідності документування факту одержання неправомірної вигоди на відкритій ділянці місцевості, огляд місця події в такому місці слід проводити згідно з вимогами ст. 237 КПК.

Під час планування проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії слід урахувати, що окремі елементи події (зокрема зустрічі осіб, які причетні до реалізації протиправної діяльності) відбуваються в різних місцях.

Тому в деяких випадках необхідно провести огляд:

– місця, де відбувалися зустрічі під час «перемовин» між фігурантами;

– місця надання/одержання неправомірної вигоди;

– місця, де фігуранти намагалися позбутися речей та документів, що пов'язані з предметом неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (документи, які спрямовані на одержання переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав), або приховати їх одразу після одержання тощо.

Зокрема, об'єктами огляду можуть бути:

– житло чи інше володіння особи; публічно доступні місця, приміщення (державні установи, хол у них, коридор);

– відкрита місцевість на вулиці, у парку, дворі будинку;

– службові приміщення, кабінети в них, службові та приватні автомобілі.

Методика розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру передбачає, що на місці події необхідно оглянути наявні

документи, які відображають виконання/невиконання службовою особою узгоджених дій чи прийняття певних рішень.

Проте значення огляд місця події як слідча (розшукова) дія набуває лише в тому випадку, коли його результати будуть належно процесуально оформлені, тобто якщо буде дотримано всіх процесуальних умов огляду, які передбачають установлену законом фіксацію результатів огляду [53, с. 125–126].

З метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення аналізованих кримінальних правопорушень слідчий за необхідності в порядку ст. 237 КПК проводить *огляд місцевості, приміщення, речей, документів і комп'ютерних даних*.

Огляд комп'ютерних даних проводить слідчий, прокурор у порядку, визначеному ст. 237 КПК, шляхом відображення в протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або в паперовій формі) [86].

Збирання доказів в електронній формі є достатньо нелегким процесом, що пов'язано зі складністю об'єктів, але навіть незначна некваліфікована дія з доказами в електронній формі може спричинити незворотну втрату цінної інформації, тому вилучення та дослідження об'єктів в електронній формі за можливості має проводити фахівець [25, с. 12].

На цьому акцентують В. Ю. Шепітько і М. В. Шепітько, які зазначають, що складність сучасних комп'ютерних інформаційних систем, технологій обробки цифрових даних потребує застосування засобів і технологій правоохоронного призначення, які повинні забезпечити: унеможливлення запису будь-яких даних або здійснення інших змін на носієві, що підлягає дослідженню на наявність слідів злочинної діяльності; максимальну універсальність підключення різних типів апаратних комп'ютерних засобів периферійного устаткування; функціональну підтримку програмними засобами огляду комп'ютерних даних, визначення чи перевірки контрольних файлів, копіювання даних на фізичному рівні їх представлення та запису на іншому носієві [228, с. 22].

В. Білоус, К. Латиш зауважують, що комп'ютерні засоби і програмне забезпечення розвиваються настільки стрімко, що своєчасне та повне виявлення та надійне збереження електронних доказів не можуть ґрунтуватися на мінімальній обізнаності [14, с. 7].

Огляд комп'ютерних даних передбачає огляд електронних документів, що має певну специфіку під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Доволі поширеною є практика огляду слідчим мобільних телефонів, планшетів, комп'ютерів, ноутбуків, іншої електронної техніки, різних носіїв інформації, відшуканих під час огляду/обшуку/затримання в причетних осіб до вчинення кримінального правопорушення. До огляду електронних документів доцільно залучати спеціалістів у галузі комп'ютерної техніки, інформаційних технологій або програмування.

Способом процесуального оформлення слідчої (розшукової) дії, яка полягає в огляді та фіксації електронної інформації, що міститься на вилучених електронних пристроях, є складання слідчим протоколу огляду в порядку ст. 237 КПК. З огляду на необхідність наявності спеціальних знань під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, такий огляд проводять із залученням спеціаліста, завдання якого полягає в тому, аби виявити інформацію в електронному пристрої, що часто вимагає застосування спеціального програмного забезпечення (використовують програми «UFED Physical Analyzer», «Мобільний криміналіст» тощо).

Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюють згідно з правилами КПК, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи (ст. 237) [86]. Під час проведення огляду дозволено вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі й документи підлягають негайному огляду й опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з

ускладненнями, їх тимчасово опечатують і зберігають у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд й опечатування.

Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність [86].

Під час огляду слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати й вилучати речі, документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі й документи, що не стосуються предметів, які вилучені законом з обігу, вважають тимчасово вилученим майном [86].

Огляд документів полягає у вивченні змісту інформації, що в них викладена, з'ясуванні відповідності цієї інформації іншим доказам у кримінальному провадженні, узгодженості з нормативно-правовими актами тощо. Такий огляд спрямований на встановлення законності та правильності оформлення вчиненої службовою особою дії чи бездіяльності, з'ясування того, чи належить видання такого документа до посадових обов'язків службової особи, чи не порушила вона надані повноваження.

Огляд документів як самостійну слідчу (розшукову) дію проводять тоді, коли документи не було докладно оглянуто з фото-, відеофіксуванням чи належно не описано в протоколі тієї слідчої (розшукової) дії, під час якої їх було спочатку вилучено, або коли є необхідність у детальнішому їх огляді.

Доречним буде зазначити й про «додаткову» мету огляду документів, а саме отримання даних про можливих свідків злочину (осіб, які здійснювали вартісні подарунки чи безоплатно передавали нерухомість, інші об'єкти). Отже, має бути здійснено подальшу перевірку фактів можливого прийняття вигодоодержувачем в

інтересах таких осіб відповідних дій, пов’язаних з виконанням службових обов’язків [240, с. 90].

Метою огляду документів може бути також встановлення дійсності документів, пошуку тих з них, які відображають виконання певних дій на користь особи, яка надала неправомірну вигоду, правомірність їх здійснення й оформлення тощо [60, с. 168].

На думку В. Ю. Шепітька, у разі коли на хабарництво вказують непрямі дані, розслідування починають з огляду документів з метою встановлення: їх підроблення; незаконності виконання службових дій; неправомірності невиконання таких дій; порядку їх виконання; порядку проходження документації; недотримання правил оформлення документів, спрощення його порядку; порушення звичайної черговості розгляду питань, пришвидшення його, порівняно зі встановленими або звичайними термінами виконання службових дій, тощо [82, с. 545–546].

Під час огляду документів увагу слід спрямувати на вивчення їх змісту, дотримання передбаченої форми та наявність усіх реквізитів. Наприклад, може бути встановлено відсутність на документі необхідних реєстраційних номерів і штампів, а також відміток тих службових осіб, які зобов’язані були прийняти цей документ чи вирішити питання, викладено в ньому, письмові вказівки керівників організації вищого рівня про позитивне вирішення клопотань без відповідної перевірки й узгодження, коли такий порядок суворо визначено у відповідних нормативних актах. Такі дані засвідчують «незвичайний» порядок оформлення документа й вирішення певного питання [94, с. 132–133].

Під час досудового розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень об’єктами огляду можуть бути найрізноманітніші види документів як письмових, так й електронних, з яких слідчому передусім необхідно здійснити огляд у порядку ст. 237 КПК тих документів, які відображають виконання посадовими особами дій/бездіяльності або прийняття відповідних рішень, за які власне одержано неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру.

Слушною видається думка Ю. О. Андрейка про те, що під час проведення огляду необхідно вилучати документи, які відображають виконання службових повноважень службовою особою в типовій ситуації, і документи, що відображають дії чиновника в аналогічній ситуації, однак у зв'язку з отриманням неправомірної вигоди. Це має значення для порівняння законних і незаконних дій службовця та з'ясування інших фактів його злочинної поведінки [4, с. 107].

Під час огляду документів слідчий встановлює їх стан, зовнішній вигляд, зміст наявної інформації та призначення, реквізити, наявність підписів чи рукописних/друкованих записів, слідів підроблення тощо.

Документ необхідно оглядати з дотриманням таких правил поводження з ним: не робити жодних написів, позначок, не ставити відтиски печаток і штампів; не заминати й не робити зайвих загинів; не скріплювати степлером і не наклеювати на підкладку; брати пінцетом, руками в рукавичках або за куточки, щоб не знищити відбитки пальців, ДНК-сліди й не залишити власних; приєднувати документ, який має значення речового доказу, до матеріалів кримінального провадження потрібно в окремому прозорому файлі (пакеті) для можливості прочитання з обох сторін, а також урахувати, щоб під час підшивання в том не пошкодити такий документ. Дотримання цих правил дає змогу зберегти незмінний зовнішній вигляд документа й забезпечує можливість його подальшого дослідження.

Під час опису документа у відповідному протоколі зазначають: повну назву, вид, серію, номер та інші реквізити; коли, кому, ким і на який термін видано; наявність підписів, відтисків печаток, штампів, їх зміст і розміщення; чи визначеного зразка бланк, на якому виконано документ; чи стандартний розмір, яка якість, колір і стан паперу, спосіб виконання тексту, колір барвника; зміст наявної інформації в документі, написи й позначки на ньому; наявність пошкоджень, плям, виправлень; імовірних ознак підроблення.

З метою виявлення слідів підроблення документа його огляд виконують: за наскрізного освітлення або світла, спрямованого навкіс; за допомогою оптичних засобів (лупи, мікроскопа, світлофільтрів); в ультрафіолетових та інфрачервоних

променях за допомогою приладів ультрафіолетового випромінювання й електронно-оптичного перетворення тощо.

Огляд предмета неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, який є документом, здійснюють здебільшого до моменту реалізації (тактичної операції), а також після затримання/обшуку фігурантів, коли вдається відшукати такий документ, одержаний як неправомірну вигоду. У протоколі огляду необхідно описати всі індивідуальні ознаки документа. На виконання постанови прокурора про контроль за вчиненням злочину такий документ як предмет неправомірної вигоди під час огляду може бути оброблено спеціальною хімічною речовиною, у процесі чого також вилучається контрольний зразок такої речовини, який упаковують окремо (для проведення судово-хімічної експертизи), що має бути чітко описано в протоколі огляду [236].

Якщо неправомірну вигоду у вигляді документа планують передавати у файлі або загорнутою в папір чи інше упакування, спочатку треба їх відповідні індивідуальні ознаки детально описати в протоколі огляду, а від такого упакування потрібно відірвати фрагмент й упакувати окремо, долучивши до протоколу огляду для подальшого проведення відповідної експертизи з метою порівняння у випадку відшукання та вилучення основної частини упакування у фігурантів.

Обшук. Обшук як слідча (розшукова) дія є одним із найпоширеніших засобів отримання доказів та одночасно однією з найскладніших у процесуальному й тактичному аспектах.

Сучасні вчені зауважують, що підставою для проведення обшуку в кримінальних провадженнях про одержання неправомірної вигоди службовою особою є наявність достатніх відомостей, що засвідчують можливість виявлення та фіксації відомостей про обставини одержання неправомірної вигоди, відшукання майна, яке було здобуте внаслідок учинення цього корупційного злочину. Під час обшуків проводять певний погоджений комплекс дій – тактичну або оперативно-тактичну операцію [80, с. 158].

Відповідно до ч. 1 ст. 234 КПК, обшук проводять з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення,

відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуто внаслідок його вчинення, а також встановлення місцеперебування розшукуваних осіб. Обшук проводять на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду [86].

Згідно з ч. 3 ст. 233 КПК, слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді ввійти до житла чи іншого володіння особи лише в невідкладних випадках, пов'язаних з урятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення. У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 234 цього Кодексу, перевіряючи, крім іншого, чи справді були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого, дізнавача про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 цього Кодексу [86].

Відповідно до ч. 2 ст. 30 Конституції України, у невідкладних випадках, пов'язаних з урятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку [69].

Проте слід зазначити, що кримінальні провадження щодо одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру належать до особливої категорії, під час розслідування яких обшук подекуди необхідно проводити на початковому етапі досудового розслідування без ухвали слідчого

судді, тобто в невідкладних випадках, пов’язаних з урятуванням майна чи безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення. У таких випадках завданнями такого невідкладного обшуку є своєчасне відшукання та вилучення майна, тобто речових доказів, речей, документів, носіїв інформації тощо, щоб запобігти їх знищенню, спотворенню, приховуванню.

Зрештою, у виняткових і невідкладних випадках звернення до суду з клопотанням про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи може призвести до втрати часу (до декількох днів), протягом якого може бути вже знищено речі й документи, інші докази або за цей час відбудеться виток інформації про початок документування злочину.

Вважаємо за доцільне внести доповнення до ч. 3 ст. 233 КПК з метою підвищення ефективності проведення невідкладного обшуку під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Зокрема, слід доповнити ч. 3 ст. 233 КПК таким положенням: «Слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді ввійти до житла чи іншого володіння особи лише в невідкладних випадках, за наявності обґрунтованих підстав вважати, *що є реальна загроза знищення конкретних речей або документів, які мають значення речових доказів*». Таку думку обстоюють і практики (94,1 % слідчих НПУ, 92,8 % детективів НАБУ, 96,4 % прокурорів).

Напрацювання криміналістики щодо особливостей тактики проведення обшуку мають бути враховані в процесі розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Зокрема, обшуки доречно проводити:

– у місцях надання/одержання неправомірної вигоди (наприклад, службовий кабінет, житло чи інше володіння, транспортні засоби фігурантів);

– у місцях можливого зберігання речей та документів, чорнових записів, елементів упакування та іншого майна, що має значення речових доказів, а також документів, пов’язаних з реалізацією посадовими особами своїх повноважень щодо

вчинення/невчинення в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища;

– у місцях останнього перебування фігурантів та інших залучених осіб.

На ефективності проведення обшуку, зокрема місця роботи чи проживання службової особи, іншого приміщення, де здійснювали передачу неправомірної вигоди або затримання особи тощо, акцентують сучасні вчені [240, с. 157].

Метою проведення обшуку щодо розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є:

– пошук речей і документів, які можуть мати пряме відношення до неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру;

– виявлення слідів кримінального правопорушення;

– пошук даних про інших співучасників протиправної діяльності, характер їх відносин, а також слідів підготовки та приховання кримінального правопорушення;

– пошук засобів зв’язку та комп’ютерної техніки (де могла зберегтися інформація про контакти між учасниками події та інша інформація, що підтверджує корупційну діяльність службових осіб);

– пошук підозрюваного, який переховується, тощо.

З огляду на порядок, визначений ст. 234–236 КПК, до типового алгоритму дій слідчого щодо обшуку слід віднести:

– підготовку клопотання про проведення обшуку згідно з визначеними кримінальним процесуальним законодавством вимогами. До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів й інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подають клопотання, про що йдеться в ч. 3 ст. 234 КПК [86];

– письмове погодження клопотання про проведення обшуку прокурором;

– звернення до слідчого судді з погодженим клопотанням про проведення обшуку, яке розглядає слідчий суддя в суді в день його надходження за участю слідчого або прокурора (адже прокурор може звернутися і самостійно);

– винесення слідчим суддею ухвали про задоволення клопотання про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння (або про відмову в задоволенні);

– на підставі такої ухвали слідчого судді проведення обшуку із застосуванням відеозапису та фіксація перебігу й результатів здійснення обшуку в протоколі відповідно до вимог ст. 104–107, 236 КПК.

Ухвалу слідчого судді про дозвіл на обшук виконує слідчий чи прокурор у порядку, визначеному ст. 236 КПК.

Підготовка до обшуку передбачає такі етапи:

– визначення завдання обшуку, тобто окреслення об'єктів (предметів) пошуку, які підлягають виявленню та вилученню;

– отримання необхідної інформації, тобто вивчення та аналіз матеріалів кримінального провадження, збір оперативних даних: про межі обшуку, об'єкт (предмет) пошуку; місце обшуку, оптимальний час проведення; особу, яка підлягає обшуку; про умови обшуку;

– підбір учасників обшуку: понятих (кількість, яких має дорівнювати подвійній кількості груп слідчих); спеціалістів (зокрема криміналіста, який здійснюватиме відеозапис); працівників сил оперативного реагування НПУ, якщо прогнозують протиправні дії, що створюють загрозу життю або здоров'ю учасникам обшуку або працівникам правоохоронних органів;

– визначення часу проведення обшуку, а саме конкретного часу доби для проведення цієї слідчої (розшукової) дії та її тривалості (залежно від слідчої ситуації обшук може бути проведено одразу після виникнення підстав для цього, а також може бути відкладено до отримання оперативної інформації щодо зміни обстановки);

– визначення способу проникнення до приміщень, що підлягатимуть обшуку, попередньо забезпечити можливість залучення сторонньої організації (Державної служби з надзвичайних ситуацій, представників ЖЕКу, ОСББ тощо);

– моделювання можливої поведінки обшукуваних осіб і протидії проведенню обшуку (наприклад, анонімний виклик служб за фактом «замінування об'єкта», виклик екстреної медичної допомоги обшукуваної особи тощо);

– інструктаж учасників слідчих (розшукових) дій щодо конкретних дій, часу та способу прибуття до обшукуваного об’єкта, розподілу сил і засобів, способів зв’язку тощо.

Ми поділяємо позицію сучасних криміналістів про те, що результативність обшуку залежить від того, наскільки він є несподіваним для осіб, яких обшукують. Тому в період підготування до обшуку необхідно вжити заходів щодо запобігання витоку інформації. Обшук за місцем проживання чи в іншому місці передбачуваного збереження доказів, що цікавлять слідство, необхідно проводити одночасно із затриманням або ж одразу після нього [175, с. 57].

Успіх обшуку безпосередньо залежить від його раптовості, тому в процесі підготовки до його проведення має бути вжито відповідних заходів, щоб не допустити розголошення намірів слідства, а також у початковий момент обшуку не виникли ускладнення з проникненням на місце або в приміщення, що підлягають обшуку. Для виконання цієї вимоги необхідно ознайомити з планами майбутнього обшуку тільки тих осіб, які є безпосередньо в оперативно-тактичній групі, що працюватиме на місці. Підготовленість до обшуку полягає також у тому, що психологічно обґрунтованими повинні бути тактичні прийоми прибуття на місце та проникнення в приміщення. Тактику суто пошукових дій реалізують на основі попередньої інформації про розташування і планування приміщень, їх ремонт, перебудову тощо; характеристики розшукуваних об’єктів та їх значущості.

Результативність обшуку залежить від уміло проведеної підготовки та залучення необхідних сил і засобів, що полягає в правильному виконанні таких завдань:

– *визначення оптимальної дати та часу проведення обшуку*.

Плануючи проведення обшуку слідчий повинен урахувати, що ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право потрапити до житла чи іншого володіння особи лише один раз у строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали. Також за загальним правилом обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого

судді має відбуватися в час, коли заподіюють найменшої шкоди звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку.

Щоб унеможливити приховування зацікавленими особами певних речей та документів під час обшуку в помешканні, іншому володінні особи, службовому кабінеті й інших місцях, його слід проводити раптово й одночасно на всіх адресах. Тому в період підготовки до обшуку необхідно вжити заходів щодо запобігання витоку інформації про планування проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Саме тому обшук за місцем проживання чи в іншому місці можливого знаходження доказів слід проводити одночасно із затриманням фігурантів або ж одразу;

– *побудова тактики проведення цієї слідчої (розшукової) дії залежно від характеру протиправних дій, кількості фігурантів та місць проведення обшуку*;

Під час обшуку в значному за площею приміщенні (наприклад багатоповерховому маєтку або в декількох фігурантів) потрібно визначитися, одночасно чи послідовно відбуватимуться обшуки. За одночасного проведення обшуків у різних місцях необхідно заздалегідь ужити заходів щодо підготовки відповідних сил і засобів, формування пошукових груп і добору учасників.

Також плануючи проведення обшуку, слідчий повинен передбачити всі можливі ризики, які можуть виникнути під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії, ужити заходів щодо їх недопущення. Зокрема, слід урахувати, що фігуранти можуть чинити опір належному проведенню обшуку (різного роду провокації та недопущення на об’єкти обшуків; спроби знищити речі й документи, певні сліди; спроби фізичного впливу на учасників обшуку тощо);

– *підбір технічних засобів, засобів фото-, відеофіксації тощо*;

– *отримання максимальної інформації про об’єкт обшуку*.

Зокрема, ідеться про розташування об’єкта на карті та як автомобілями чи пішки безпосередньо до нього можливо прибути, кількість кімнат у будинку, квартирі, кабінетів у службовому приміщенні, підсобних приміщень, наявність гаражів, поверхів будівлі, наявність камер відеоспостереження, охорони, а також інформації про осіб, які там проживають (працюють), тощо;

– визначення кола учасників обшуку.

Для участі в проведенні обшуку можуть бути запрошені: заявник (потерпілий), підозрюваний, захисник та інші учасники кримінального провадження; спеціалісти, які можуть надати допомогу з питань, що потребують спеціальних знань (ст. 71, 79, ч. 1 ст. 236 КПК).

Про доцільність залучення спеціаліста під час проведення обшуку й вилучення інформації з електронних інформаційних систем зазначив О. О. Буряк, на думку якого, комп'ютер, планшет може містити програмне забезпечення, яке надає можливість видалити інформацію з відповідного носія в разі неправильного введення пароля доступу, копіювання інформації або автоматичного очищення кеш-пам'яті носія; яке надає можливість отримати віддалений доступ, відповідно, у такому разі наявна на носії інформація може бути видалена дистанційно; яке в разі «неправильного вимикання» (тобто без дотримання певних послідовних дій) дає змогу видалити будь-яку інформацію, що міститься на цих носіях [20, с. 284].

Учені зазначають, що суттєву складність під час проведення обшуку спричиняє вилучення комп'ютерної техніки та електронних носіїв інформації. По-перше, ці дії рекомендовано виконувати у формі «обшуку-огляду», під час якого слід детально фіксувати не лише факт вилучення конкретного об'єкта, а й детально описувати, фотографувати його місцезнаходження у взаємозв'язку з іншими виявленими на місці обшуку предметами. По-друге, слід уживати заходів щодо збереження виявлених джерел доказів. Хоча для проведення цих дій рекомендується залучення відповідного фахівця, проте й слідчий має володіти мінімумом знань для розуміння роботи комп'ютера та збереження електронної інформації [72, с. 37].

Наприклад, у досліджуваній категорії кримінальних проваджень можуть бути запрошені спеціалісти, які мають спеціальні знання, за допомогою яких можна виявити сліди пальців рук, слідів хімічних речовин на предметах неправомірної вигоди, супровідних документах щодо неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, або сліди хімічних речовин на одязі, руках осіб, які торкалися таких документів.

Також необхідно врахувати, що обшук житла чи іншого володіння особи в обов'язковому порядку фіксують за допомогою аудіо- та відеозапису (ч. 10 ст. 236 КПК). Крім того, абзац 3 ч. 2 ст. 104 КПК передбачає, що запис, здійснений за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів під час проведення слідчим, прокурором обшуку, є невід'ємним додатком до протоколу. Дії та обставини проведення обшуку, не зафіксовані в записі, не можуть бути внесені до протоколу обшуку й використані як доказ у кримінальному провадженні [86].

Саме тому заздалегідь необхідно визначити працівника чи спеціаліста, який протягом обшуку здійснюватиме відеофіксацію всього процесу обшуку із фіксуванням усіх дій щодо пошуку, виявлення та вилучення, упакування речей та документів, носіїв інформації тощо;

– *вжиття заходів щодо забезпечення присутності визначених законодавством осіб під час проведення обшуку*: осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, а також не менше ніж двох понятих (запрошуючи понятих для участі в проведенні обшуку, крім вимог, визначених в абзаці 3 ч. 7 ст. 223 КПК, слід урахувати, що недоцільно, аби понятими були особи з вадами зору, слуху, ознаками психічних розладів, особи, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння).

Перед початком виконання ухвали слідчого судді щодо проведення обшуку (тобто безпосереднього відшукання та вилучення шуканих об'єктів) слідчий повинен:

– відрекомендуватися присутнім під час обшуку й стисло роз'яснити їх права та обов'язки, зокрема: потерпілому відповідно до ч. 1, 2 ст. 56, ст. 57 КПК; підозрюваному відповідно до ч. 3, 5, 6, 7 ст. 42 КПК; захиснику відповідно до ст. 46, 47 КПК; спеціалісту відповідно до ч. 4, 5 ст. 71 КПК; понятим відповідно до ст. 11, 13, 15, 223, 236 КПК; усім особам, які беруть участь у проведенні обшуку, – вимоги ч. 3 ст. 66 КПК про їх обов'язок не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії, а також про застосування технічних засобів фіксації, умови та порядок їх використання (ст. 107, ч. 7 ст. 223, ч. 7, 10 ст. 236 КПК);

– особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі пред’явити ухвалу й надана її копію (ч. 3 ст. 236 КПК);

– запропонувати особі, у житлі чи іншому володінні якої проводять обшук, видати зазначені в резолютивній частині ухвали слідчого судді речі та документи, а у випадку, якщо обшук проводять з метою встановлення місцеперебування підозрюваної особи, запропонувати вказати місце, де переховується особа.

У разі відмови/часткового видання того, що зазначено в ухвалі, дотримуючись вимог ст. 104–107, 223, 233, 234, 236 КПК, сторона обвинувачення проводить обшук, під час якого слідчий (прокурор) має право:

– заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку;

– відкривати закриті приміщення, сховища, речі, долати системи логічного захисту, якщо особа, присутня під час обшуку, відмовляється їх відкрити чи зняти (деактивувати) систему логічного захисту або обшук здійснюється за відсутності осіб, зазначених у ч. 3 ст. 236 КПК;

– вилучати предмети, які вилучені законом з обігу, незалежно від їх відношення до кримінального провадження;

– здійснити пошук, виявлення та фіксацію комп’ютерних даних на місці проведення обшуку, інформації, що містяться в комп’ютерних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв’язку, доступ до яких чи можливість доступу виявлено під час обшуку, для виявлення яких не надано дозвіл на проведення обшуку, але щодо яких є достатні підстави вважати, що інформація, що на них міститься, має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні (ч. 6 ст. 236 КПК).

З метою належного виконання ухвали слідчого судді на обшук житла чи іншого володіння особи слідчий (прокурор) зобов’язаний:

– незалежно від стадії цієї слідчої дії допустити на місце проведення обшуку захисника чи адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК (ч. 1 ст. 236 КПК);

– надати можливість учасникам обшуку користуватися правовою допомогою адвоката або представника й допустити їх до обшуку на будь-якому етапі його проведення;

– заяви, зроблені особами, у присутності яких здійснюють обшук, під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії занести до протоколу обшуку (ч. 8 ст. 236 КПК);

– здійснювати обов'язкові аудіо-, відеозапис цієї слідчої (розшукової) дії (ч. 10 ст. 236 КПК).

Під час проведення обшуку у великих приміщеннях чи на великих територіях його відеофіксацію можуть здійснювати одночасно за допомогою кількох камер, що забезпечують декілька слідчих груп з додатковими понятими, про що зазначають у вступній частині протоколу та на відеозаписі.

Також від початку обшуку слід ужити заходів, щоб не допустити залишення будь-якими особами місця обшуку (житла чи іншого володіння особи) до його закінчення та вчинення будь-яких дій, що заважають проведенню обшуку. Тому слід заздалегідь бути обізнаними щодо наявності різних виходів на об'єкті, зокрема аварійних, а також забезпечити їх охорону та належний контрольно-пропускний режим, щоб не допустити винесення речей, документів, речових доказів.

У разі проведення обшуку житла, приміщень, офісів працівникам на місці необхідно своєчасно зорієнтуватися та виявити всі камери відеоспостереження для подальшого вирішення питання щодо копіювання записів з них.

Крім того, ще до початку проведення обшуку за можливості необхідно залучити працівників і додаткових понятих для спостереження за вікнами приміщення, у якому проводять обшук, з метою своєчасного виявлення будь-якого викидання речей чи документів з цього приміщення, що потрібно вчасно виявити, зафіксувати на відео й надалі задокументувати як огляд чи огляд місця події.

Обшук на підставі ухвали слідчого судді доцільно проводити в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку. За рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або

документи, які мають значення для кримінального провадження (ч. 5 ст. 236 КПК). У цьому випадку проведення обшуку особи є складовою процедури проведення цієї слідчої (розшукової) дії (обшуку в житлі чи іншому володінні особи).

Обшук у житлі чи іншому володінні особи слід почати саме з особистого обшуку всіх осіб, які там перебувають, з метою виявлення, огляду та вилучення наявних при таких особах мобільних телефонів чи інших носіїв інформації, документів (зокрема які є неправомірною вигодою нематеріального чи негрошового характеру), пакетів, файлів, у яких вони знаходяться, або іншого, що має доказове значення в кримінальному провадженні, щоб запобігти можливості їх знищення.

Якщо в межах контролю за вчиненням злочину спершу під час огляду документ (як предмет неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру) спеціаліст обробляє спеціальними хімічними речовинами (люмінесцентним фарбником), то руки осіб, їх кишені, одяг необхідно ретельно оглянути під час такого обшуку.

Перед початком проведення особистого обшуку необхідно запропонувати особі, яку будуть обшукувати, відрекомендуватися та добровільно видати зазначені в ухвалі речі й документи, зокрема ті, які наявні при ній, а у зв’язку з відмовою – невідкладно проводити особистий обшук осіб.

Особистий обшук доречно починати з перевірки кишень та одягу особи, а завершувати обшуком супутніх предметів, наявних при такій особі.

Особистий обшук особи здійснюють: а) особи тієї самої статі, але на вимогу обшукуваної особи – у присутності адвоката, представника (неявка адвоката, представника для участі в проведенні обшуку особи протягом трьох годин дає підстави для проведення обшуку осіб без їхньої участі, про що зазначають у протоколі обшуку); б) з обов’язковою участю не менше ніж двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування цієї слідчої (розшукової) дії, крім особливостей, встановлених ст. 615 КПК.

Ми поділяємо думку Л. Д. Удалової, яка слушно зауважує, що залишається відкритим питання щодо можливості проведення обшуку особи, якщо її не

затримували або вона не перебуває в житлі чи іншому володінні, у якому проводять обшук [203, с. 8–12].

Такі питання є надзвичайно актуальними під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди. Адже в практичній діяльності правоохоронних органів виникають за таких обставин ситуації, коли законних підстав для проведення особистого обшуку особи немає, оскільки КПК не передбачає ухвал про надання дозволу на проведення обшуку особи, а також коли немає законних підстав для затримання особи. У зв’язку із зазначеним у такому випадку раціонально локалізувати особу (фігуранта) шляхом початку проведення обшуку безпосередньо в приміщеннях, транспортних засобах тощо, у яких планують проведення обшуків, що надасть можливість законно проводити особистий обшук особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223, ст. 236 КПК.

Водночас, якщо локалізувати фігуранта в певному житлі, чи іншому володінні особи не вдалося, і надалі останній переміщується на відкритій місцевості, доцільно затримувати особу в порядку ст. 208 КПК за наявності законних підстав, оскільки під час затримання дозволено провести особистий обшук особи.

Проблемним є питання, що виникає під час досудового розслідування, стосовно допустимості проведення обшуку особи, що пов’язано з недосконалістю положень глави 20 КПК щодо проведення обшуку особи, яка визначає процесуальний порядок проведення процесуальних дій, але не передбачає норму, яка регламентувала б процесуальний порядок проведення обшуку особи як окремої слідчої (розшукової) дії, підстави проведення тощо. Отже, процесуальний порядок розгляду слідчим суддею клопотань про надання дозволу щодо обшуку осіб і постановлення відповідних ухвал чинний КПК не визначає. Тому доцільно доповнити КПК окремою нормою про обшук особи на підставі ухвали слідчого судді. Такі зміни стосовно доповнення КПК схвалюють (95,6 % слідчих НПУ, 97,6 % детективів НАБУ, 94,7 % прокурорів (додаток А).

У зв’язку з відмінностями застосування судами України норм КПК щодо надання дозволу на проведення обшуку особи, це питання було предметом розгляду Конституційним Судом України (ухвала КСУ від 6 лютого 2014 року № 21-у/2014) про відмову у відкритті провадження за конституційним зверненням громадянина Яковенка А. О. щодо офіційного тлумачення положень статей 108, 234, 235, 309 КПК у системному зв’язку з положеннями ч. 1 ст. 3, ч. 1 ст. 8, ч. 2 ст. 19, ч. 2 ст. 30 Конституції України) [208]. Проте відмова у відкритті провадження залишила невирішеним питання можливості надання дозволу на проведення обшуку особи за рішенням суду.

Особистий досвід розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, засвідчує, що така слідча (розшукова) дія, як обшук особи, є ефективним способом встановлення фактичних даних, що містяться у вилучених у процесі її проведення документах, мобільних телефонах чи інших речових доказів, що мають значення для кримінального провадження.

Після закінчення обшуку житла чи іншого володіння особи в разі відсутності осіб копію ухвали має бути залишено на видному місці в житлі чи іншому володінні особи. Слідчий, прокурор зобов’язаний забезпечити схоронність майна, що знаходиться в житлі чи іншому володінні особи, і неможливість доступу до нього сторонніх осіб [86].

Перебіг і результати особистого обшуку підлягають обов’язковій відеофіксації та відображенню у відповідному протоколі відповідно до вимог ст. 104–107, 236 КПК, що складає слідчий або прокурор, які його проводили під час його проведення або безпосередньо після закінчення.

До завдань слідчої (розшукової) дії належать також дії щодо належного упакування речей і документів та інші, що мають значення для перевірки результатів процесуальної дії (ч. 2 ст. 106 КПК).

Відповідно до ст. 105 КПК, додатками до протоколу можуть бути: 1) спеціально виготовлені копії, зразки об’єктів, речей і документів; 2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної

дії; 3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; 4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерних даних та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу. Додатки до протоколів повинні бути належно виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків [86].

Слід урахувати, що в матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо (ч. 2, 3 ст. 107 КПК).

Другий примірник протоколу обшуку разом із доданим до нього описом вилучених документів і тимчасово вилучених речей (за наявності) вручають особі, у якої проведено обшук, а в разі її відсутності – повнолітньому членові її сім'ї або його представникові. Під час проведення обшуку на підприємстві, в установі або організації другий примірник протоколу вручають керівнику або представникові підприємства, установи або організації (ч. 9 ст. 236 КПК) [86].

Важливо, що за результатами обшуку вилучивши речі чи документи з місця зберігання, з тактичних міркувань необхідно запропонувати особі, яка володіє чи користується приміщенням, надати пояснення з приводу того, що це таке, як опинилися в цьому місці, яке мають відношення до події. Такі пояснення фіксують на камеру, й особа, яка не очікувала обшуку, не була готова висунути заздалегідь обмірковану неправдиву версію, може або надати правдиву інформацію, або повідомити дані, які не складно перевірити та спростувати надалі під час досудового розслідування.

З проведенням огляду й обшуку в процесі розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру тісно пов'язане питання затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Класичним для слідства алгоритмом є затримання в порядку ст. 208 КПК підозрюваної особи одразу після одержання неправомірної вигоди.

Положення КПК кореспондуються з пп. «с» п. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, де зазначено, що нікого не може бути

позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом: c) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою доставлення її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення [68].

Щодо визначення «уповноваженої службової особи» законодавець у ч. 6 ст. 191, ч. 3 ст. 207 КПК закріпив положення, відповідно до якого уповноважена службова особа – це особа, якій законом надано право здійснювати затримання.

Затримання одержувача неправомірної вигоди повинно бути ретельно спланованим і здійснюватися відповідно до норм чинного законодавства. Адже, зазначає С. С. Базір, першим і головним чинником, який має значення для всього подальшого розслідування, є підготовка й «реалізація» факту отримання неправомірної вигоди [9, с. 228]. Саме тому під час здійснення тактичної операції у вигляді затримання особи «на гарячому» слідчим необхідно зосереджувати увагу на дотриманні принципу законності під час здійснення такого затримання, оскільки порушення норм процесуального права може стати підставою для визнання судом таких доказів недопустимими, а так само ухвалою слідчого судді за скаргою сторони захисту може бути визнано незаконним факт затримання з подальшим звільненням з-під варти й відповідно надалі будуть визнані судом недопустимими докази, які вилучені внаслідок такого затримання.

Запорукою успішного проведення затримання підозрюваних осіб є завчасне складання детального плану реалізації відповідної тактичної операції із зазначенням місця можливої зустрічі й подальшого одержання неправомірної вигоди, розташування авто фігурантів, задіяних правоохоронців тощо.

Необхідно зауважити, що з метою недопущення витоку інформації щодо обставин кримінального правопорушення відомості щодо особи фігуранта, заявника й інші дані заздалегідь варто доводити лише керівникам груп документування, інших членів груп інструктують щодо порядку й тактики проведення спеціальної операції виключно перед її проведенням [176, с. 95–96].

Слушною є думка Е. О. Ушканенка, що в момент передання неправомірної вигоди слід дотримуватися такого алгоритму дій:

1) визначити коло працівників, які будуть брати участь в операції, зокрема: оперативні працівники, слідчий (детектив), співробітники патрульної поліції, співробітники підрозділів оперативного реагування НПУ, співробітники підрозділів криміналістичного забезпечення та ін.;

2) визначити функції та поставити завдання для кожного учасника групи, скласти план з розміщенням кожного з учасників;

3) встановити наявність автотранспорту в групи затримання, номерів прикриття та вивчення місця ймовірного одержання неправомірної вигоди;

4) маскування дій правоохоронців, розроблення та реалізація легенди;

5) ознайомлення учасників операції з особою фігурантів (надавач й отримувач) (фото, відео, особливі прикмети осіб, супутні речі, автотранспорт).

Слід зосередити увагу на обов'язковому складанні додаткового плану реалізації цієї тактичної операції, ураховуючи всі можливі форс-мажорні обставини [210, с. 141–142].

Л. С. Бєлік зазначає, що після проведення підготовчих заходів для фіксації та забезпечення процесу доказування факту одержання предмета неправомірної вигоди саме під час застосування оперативної комбінації необхідно:

– здійснити затримання злочинця в момент вручення йому предмета неправомірної вигоди чи одразу після його одержання. Важливо одразу забезпечити збереження предмета неправомірної вигоди й можливість його виявлення в затриманої особи. З метою уникнення змови між учасниками злочину необхідно ізолювати учасників злочину від свідків й один від одного;

– обшукати затриману особу, а також приміщення, у якому вона перебуває;

– допитати підозрюваного щодо одержання або надання ним предмета неправомірної вигоди;

– у випадку використання фарбуючої речовини, саме під час затримання злочинця необхідно провести освідування з дотриманням відповідних правил;

– у присутності понятих провести огляд виявлених під час обшуку предметів, документів і грошових коштів [11, с. 9].

Затриманню корупціонера передує ретельна підготовча робота: контролювати точні місце й час надання/одержання неправомірної вигоди; встановити точний предмет неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, зокрема у вигляді документів; здійснити ідентифікацію та вручення предмета неправомірної вигоди (заздалегідь ідентифікованого засобу) заявнику (за його наявності) шляхом складання протоколу огляду в межах контролю за вчиненням злочину; підготувати технічні засоби фіксації, що використовуватимуть під час затримання (фотографування, аудіо-, відеозапис); створити й визначити функції членів групи затримання тощо.

С. В. Олійник стверджує, що на стадії підготовки до затримання слід здійснити такі дії: 1) детально вивчити інформацію, що надійшла від заявника (зокрема, щодо службової особи, з якою було домовлено про одержання неправомірної вигоди, предмета неправомірної вигоди, часу й місця їх зустрічі, наявності посередників тощо); 2) визначити завдання, які мають бути досягнуті в результаті проведення тактичної операції; 3) зібрати інформацію про злочинця; 4) вивчити місце проведення тактичної операції «Затримання на гарячому», зосередити увагу на місцях можливої втечі службової особи (посередника) або знищення предмета неправомірної вигоди; 5) визначитися з учасниками тактичної операції, чітко встановити завдання кожного з них під час її проведення; 6) детально спланувати перебіг проведення такої тактичної операції; 7) підготувати необхідні засоби фіксації тактичної операції (технічні засоби, протокол тощо); 8) проінструктувати заявника щодо його поведінки під час проведення тактичної операції; 9) передбачити й урахувати тактичні ризики, скласти план дій в їх інтерпретаціях; 10) підготувати предмет неправомірної вигоди тощо. Затримання необхідно здійснити раптово, у момент надання (одержання) неправомірної вигоди або ж одразу після цього. Важливо виключити будь-яку можливість правопорушника викинути, знищити тощо. У разі успішного затримання особи «на гарячому» у слідчого з’являється важливий обвинувальний доказ. Факт затримання

стає сильним психологічним чинником, що впливає на поведінку підозрюваного [112, с. 161].

Отже, затримання з доказами фігурантів за одержання неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру, є складним процесом, підвищення ефективності якого залежить передусім від чіткої, злагодженої взаємодії в поєднанні з проведенням слідчих (розшукових) дій, у тому силі негласних, спрямованих на документування фактів протиправної діяльності.

3.2. Проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру

Сучасний етап розвитку наук криміналістики, кримінального процесу й оперативно-розшукової діяльності характеризується нагальною потребою впровадження передових методичних рекомендацій щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності, а так само НСРД під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, водночас виняткової актуальності набуває документування латентних корупційних кримінальних правопорушень, зокрема пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Питання проведення НСРД під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, зокрема пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди, висвітлено в роботах В. І. Василинчука, М. Л. Грібова, О. М. Дроздова, В. А. Журавля, К. П. Задої, С. С. Кудінова, М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєвої, О. С. Тарасенка, М. І. Хавронюка, Ю. М. Чорноус, С. С. Чернявського, Р. М. Шехавцова та інших учених.

Проте в юридичній літературі немає наукових доробків щодо особливостей проведення НСРД під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Тож постає необхідність дослідження типових негласних слідчих (розшукових) дій як засобів отримання доказів під час досудового розслідування цієї категорії кримінальних проваджень, а також з'ясування наявних проблем і надання науково обґрунтованих пропозицій щодо їх подолання.

Процес доказування в кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, здебільшого ґрунтується на доказах, здобутих передусім за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Ретельно сплановані та вчасно проведені негласні слідчі (розшукові) дії забезпечують якісне документування таких кримінальних правопорушень у режимі реального часу, а також їх застосування надає можливість встановити об'єктивну картину події, фіксувати фактичні дані, відомості про кримінальне правопорушення й осіб, які його вчинили, задокументувати обставини одержання певного предмета неправомірної вигоди, відшукати речі та документи й інші докази, а так само запобігти протидії розслідуванню кримінальних правопорушень з боку підозрюваних, інших зацікавлених осіб, забезпечити безпеку учасників кримінального провадження та членів їх сімей тощо.

Саме тому вже на початковому етапі досудового розслідування слід застосовувати інструментарій різних видів НСРД.

У главі 21 КПК визначено процесуальний порядок провадження НСРД. Стаття 246 КПК визначає, що негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. Негласні слідчі (розшукові) дії проводять у випадках, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Негласні слідчі (розшукові) дії передбачені ст. 260, 261, 262, 263, 264 (у частині дій, що проводять на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 269-1, 270, 271, 272, 274 цього Кодексу, їх проводять виключно в кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів [86].

Загальні засади проведення НСРД і використання їх результатів у кримінальному провадженні визначено в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, яку затверджено наказом ГПУ, МВС України, СБУ, Адміністрації ДПСУ, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 (далі – Інструкція) [162]. Також про певні форми й методи їх проведення йдеться в окремих нормативно-правових актах правоохоронних органів, що мають обмежений доступ і не можуть бути предметом аналізу цієї дисертації.

Як вбачається з буквального тлумачення приписів ч. 1 ст. 246 КПК та п. 1.5 Інструкції, головною ознакою НСРД є негласність.

Негласні слідчі (розшукові) дії мають низку й інших особливих ознак, зокрема:

1) нерозголошення факту й методів проведення;

2) забезпечення режиму таємності в процесі їх підготовки, проведення та використання результатів;

3) спеціальний суб’єкт проведення;

4) проведення переважної більшості НСРД у кримінальному провадженні щодо тяжких та особливо тяжких злочинів;

5) особливі повноваження має прокурор: приймає рішення про проведення контролю за вчиненням злочину, продовжує строки такого проведення; має право припинити будь-яку НСРД або заборонити її проведення; вживає заходів щодо збереження отриманих під час проведення НСРД речей і документів, які планує використати в кримінальному провадженні; приймає рішення про негайне знищення відомостей, речей і документів, отриманих у результаті негласних слідчих (розшукових) дій, якщо він не визнає їх необхідними для подальшого досудового розслідування та контролює процес їх знищення; звертається в порядку ст. 257 КПК з клопотанням до слідчого судді про використання отриманої внаслідок НСРД інформації у випадку виявлення ознак іншого кримінального правопорушення тощо.

Корупційні кримінальні правопорушення у своєму спектрі представлені не тільки тяжкими чи особливо тяжкими злочинами, а й кримінальними правопорушеннями, які за ступенем тяжкості до них не належать, що унеможливлює застосування НСРД під час розслідування, наприклад, такого одиничного кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 або ч. 2 ст. 368 КК, з огляду на наявність законодавчої заборони, визначеної в ст. 246 КПК.

Серед НСРД, що проводять під час досудового розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, превалюють (за даними анкетування практиків, додаток А):

– контроль за вчиненням злочину (94,1 % слідчих НПУ, 95,2 % детективів НАБУ, 92,9 % прокурорів);

– аудіо-, відеоконтроль особи (95,6 % слідчих НПУ, 95,2 % детективів НАБУ, 94,6 % прокурорів);

– спостереження за особою, річчю або місцем (88,2 % слідчих НПУ, 85,7 % детективів НАБУ, 83,9 % прокурорів);

– зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (90,4 % слідчих НПУ, 90,4 % детективів НАБУ, 91,1 % прокурорів);

– зняття інформації з електронних інформаційних систем (77,2 % слідчих НПУ, 78,6 % детективів НАБУ, 71,4 % прокурорів);

– аудіо-, відеоконтроль місця (31,5 % слідчих НПУ, 33,4 % детективів НАБУ, 33,9 % прокурорів);

– обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (47,8 % слідчих НПУ, 52,3 % детективів НАБУ, 32,1 % прокурорів);

– виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (12,5 % слідчих НПУ, 16,7 % детективів НАБУ, 11,3 % прокурорів);

– негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (8,1 % слідчих НПУ, 11,9 % детективів НАБУ, 11,3 % прокурорів);

– установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (25,7 % слідчих НПУ, 28,6 % детективів НАБУ, 26,7 % прокурорів);

– арешт, огляд і виїмка кореспонденції (5,1 % слідчих НПУ, 7,1 % детективів НАБУ, 8,9 % прокурорів);

– моніторинг банківських рахунків (3,7 % слідчих НПУ, 4,8 % детективів НАБУ, 3,4 % прокурорів).

Необхідність застосування такого широкого діапазону негласних слідчих (розшукових) дій зумовлена тим, що фігуранти події здебільшого ведуть закритий спосіб життя, під час домовленостей їх зустрічі відбуваються переважно в публічно недоступних місцях, конспіративно спілкуються з використанням електронних комунікаційних мереж й електронних інформаційних систем. Обираючи тактику документування такої протиправної діяльності, перевагу слід надавати комплексу НСРД.

Розглянемо окремі види негласних слідчих (розшукових) дій, які найчастіше проводять під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Аудіо-, відеоконтроль особи регламентовано ст. 260 КПК, у якій визначено, що аудіо-, відеоконтроль особи є різновидом втручання в приватне спілкування, яке проводять без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов’язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування [86].

Аудіоконтроль та відеоконтроль особи є негласними слідчими (розшуковими) діями, пов’язаними з втручанням у приватне спілкування осіб й обмеженням їх конституційних прав, задекларованих ст. 30, 32 Конституції України [69].

Аудіо-, відеоконтроль особи полягає в негласній фіксації із застосуванням технічних засобів її діяльності, про що йдеться в пп. 1.11.2 Інструкції. Це може відбуватися в трьох формах: 1) прихованого фіксування із застосуванням аудіозаписувальних пристроїв розмов або інших звуків, що можуть містити відомості, пов’язані з діяльністю або місцем перебування службової особи або інших осіб, пов’язаних із подією тяжкого чи особливо тяжкого корупційного

злочину, які мають значення для досудового розслідування; 2) прихованого фіксування із застосуванням відеозаписувальних пристроїв рухів, дій, що можуть містити відомості, пов'язані з діяльністю або місцем перебування службової особи або інших осіб, пов'язаних з подією тяжкого чи особливо тяжкого корупційного злочину; 3) комплексного прихованого фіксування із застосуванням відео-, аудіозаписувальних пристроїв розмов службової особи або інших осіб, пов'язаних із подією тяжкого чи особливо тяжкого корупційного злочину, або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з їх діяльністю або місцем перебування тощо, що можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування [162].

Науковці зауважують, що аудіо- та відеоконтроль особи передбачає спостереження за діями й розмовами осіб у житлі, іншому володінні або інших приміщеннях, транспортних засобах, інших місцях. Під час цієї дії здійснюють як спостереження за службовою особою-хабарником, так і відео- й аудіозапис інформації, що засвідчує ознаки вчинення протиправних дій [80, с. 158–159].

Практичний досвід дає підстави стверджувати, що за результатами проведення аудіо-, відеоконтролю осіб слідчий може встановити коло осіб, з якими спілкується підозрюваний, зміст розмов фігурантів між собою та особливості їхньої поведінки, а так само зафіксувати конкретні розмови, дії, що відображають сутність і конкретні обставини злочинних домовленостей; встановити час, місце зустрічей у момент висловлення прохання, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди; з'ясувати умови, на яких досягнуто згоди щодо надання неправомірної вигоди та за які саме дії/бездіяльність/прийняті рішення тощо; предмет і форму неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру, інших осіб (посередників), залучених до вчинення цього кримінального правопорушення.

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи регламентовано ст. 267 КПК.

Обстеження шляхом таємного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи проводять на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст. 246, 248, 249 КПК. Публічно

недоступним є місце, до якого неможливо ввійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб.

Слідчий має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, зокрема з використанням технічних засобів, з метою: 1) виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування; 2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів; 3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину; 4) виявлення осіб, яких розшукують; 5) встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи [86].

Зокрема, проведення обстеження публічно недоступних місць житла чи іншого володіння особи під час досудового розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень надає можливість виявити документи, які можуть бути використані як джерела доказів. Водночас під час такої негласної слідчої (розшукової) дії заборонено вилучати такі документи, можна лише їх копіювати, що й передбачено положеннями ст. 267 КПК, а вилучення надалі доцільно провести під час обшуку.

Здійснюючи підготовчі заходи, слід урахувати доцільність поєднання з проведенням інших негласних слідчих (розшукових) дій, як, наприклад, аудіо-, відеоконтролем особи. Необхідно здійснити ретельну підготовку, що передбачає визначення завдань обстеження, розподіл завдань осіб, яких залучають, вибір сил і засобів, які будуть використовувати в процесі обстеження, встановлення часу обстеження публічно недоступних місць, а за необхідності в комплексі встановлення технічних засобів для проведення інших НСРД (аудіо-, відеоконтроль особи), ужиття вичерпних заходів з недопущення розшифрування проведення обстеження тощо.

Спостереження за особою, річчю або місцем регламентовано ст. 269 КПК. Для пошуку, фіксації та перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця

особа контактує, або певної речі чи місця в публічно доступних місцях можуть проводити візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження. Спостереження за особою згідно з ч. 1 ст. 269 КПК проводять на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст. 246, 248–250 КПК [86].

Слід ураховувати, що в ст. 269 КПК визначено фактично два види спостереження за особою, річчю або місцем: 1) візуальне спостереження (без використання спеціальних технічних пристроїв); 2) візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження. Цю обставину слід ураховувати під час отримання дозволу на проведення цього виду НСРД, оскільки фіксація дій особи технічними засобами становить більшу доказову цінність.

Водночас КПК не вимагає винесення ухвали слідчого судді як підстави проведення спостереження за конкретною річчю або певним місцем, які є публічно доступними.

Здебільшого його проводять з метою отримання відомостей про вчинення кримінального правопорушення та причетних до його вчинення осіб, відомостей про місця реалізації протиправних дій (де реалізується прохання, прийняття пропозиції або одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру), а також отримання відомостей про певну річ (використовувані в протиправній діяльності транспортні засоби, документи), коли в інший спосіб отримати такі дані неможливо, оскільки фігуранти, будучи обізнаними про форми й методи роботи правоохоронних органів, уживають заходів конспірації, використовують певні умовності під час спілкування тощо. Крім того, проведення інших процесуальних дій може обумовити розголошення даних досудового розслідування, сприяти приховуванню злочинної діяльності.

Спостереження здійснюють за особами, які одержають неправомірну вигоду, або співучасниками, їхніми транспортними засобами (з відслідковуванням маршрутів), їх місцями проживання, службовими приміщеннями, офісами, місцями

зустрічей, де відбуваються «перемовини», на яких реалізуються певні домовленості. Фактично за результатами застосування слідчим цього виду НСРД можна встановити фактичні дані, що свідчать: де і коли, з ким у процесі спілкування досягають домовленості щодо неправомірної вигоди за певне діяння; умови, місце та час висловлення прохання; прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди; причетних осіб, їхню роль у події; виявляють зв'язки (пов'язаних осіб), встановлюють місця зберігання певних речей і документів, які мають відношення до події.

На практиці зазначений вид НСРД доцільно проводити також для встановлення місць зберігання майна або грошових коштів, здобутих незаконним шляхом унаслідок їх легалізації, певних документів, які свідчать про протиправну діяльність, встановлення співучасників і свідків-очевидців.

Щодо процесуального оформлення та правильного складання протоколів НСРД, слушно зауважив В. В. Тіщенко, у протоколі послідовно, у хронологічному порядку із зазначенням точного часу, а також місця події викладають опис результатів візуального спостереження. Додатками до протоколу спостереження за особою, річчю або місцем можуть бути фотографії, відеоматеріали, письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні цієї НСРД, стенограми, відеозапис, фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації тощо [78, с. 337].

Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж регламентує ст. 263 КПК. Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (комплекс технічних засобів електронних комунікацій та споруд, призначених для надання електронних комунікаційних послуг) є різновидом втручання в приватне спілкування, що проводять без відома осіб, які використовують засоби електронних комунікацій (телекомунікацій) для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можливо встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження. Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж полягає в проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яку передає особа та яка має

значення для досудового розслідування, а також одержанні, перетворенні й фіксації різних видів сигналів, що передають каналами зв'язку [86].

На думку сучасних учених, зняття інформації з таких мереж поділяють на:

− контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, зокрема встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок), що передають телефонним каналом зв'язку, який контролюють;

− зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні й фіксації із застосуванням технічних засобів, зокрема встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, що передають каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, які контролюють. В ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання в приватне спілкування в цьому випадку повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки, що дають змогу унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання, на якому можуть здійснювати втручання в приватне спілкування (наприклад, номер абонента телефонного зв'язку, міжнародний ідентифікаційний номер мобільного абонента (IMSI), міжнародний ідентифікаційний номер мобільного терміналу (IMEI), адреса електронної пошти, IP-адреса, апаратна адреса пристрою, підключеного до мережі (MAC-адреса)) [77, с. 525–526].

На думку О. В. Баганця, за результатами застосування стороною обвинувачення такого негласного засобу отримання доказів, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, можна встановити: факт передавання інформації в режимі реального часу з фіксацією змісту відомостей, що передають, встановленням їх отримувача, кінцевого обладнання тощо; дані про початок, кінець, тривалість і зміст з'єднання, що передають у режимі реального часу; зміст електронної пошти або SMS чи MMS повідомлень (як відкритих та прочитаних

абонентом, так і невідкритих, і непрочитаних); зміст телефонних розмов підозрюваного або іншої особи [8, с. 193].

Інші вчені стверджують, що практична цінність проведення цієї НСРД визначена змістом зафіксованих розмов і дій, під час яких висвітлюються злочинні наміри. Також можна отримати нову інформацію про місце, час, обставини й форму передавання хабаря, уточнення або підтвердження зобов'язань щодо сприяння особі, яка надає неправомірну вигоду за одержану винагороду, тобто виконання чи невиконання нею конкретних дій. Не виключеною є можливість погроз щодо прав й інтересів заявника в разі неодержання винагороди; порад від посадової особи щодо поведінки заявника, вимог стосовно приховання їх відносин. Така негласна слідча (розшукова) дія щодо основного абонентського номера фігуранта не завжди надає можливість здобути прямі докази його протиправної діяльності, оскільки переважно з метою приховування злочину використовують не основні абонентські номери операторів мобільного зв'язку. З огляду на це, доволі часто постає необхідність у проведенні, відповідно до ст. 268 КПК, негласної слідчої (розшукової) дії – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу [175, с. 64–65].

Однак цей вид НСРД (ст. 263 КПК) як засіб збирання доказів вчинення корупційних кримінальних правопорушень здебільшого втрачає свою актуальність унаслідок низької ефективності, оскільки не дає змоги отримати очікувані результати в документуванні корупційних діянь. Зокрема, через обізнаність суспільства про наявність технічної можливості прослуховування «відкритого» мобільного зв'язку підозрювані та свідки звичайним телефонним зв'язком не скажуть «зайвого». Натомість особи, причетні до одержання неправомірної вигоди, з появою стійкого інтернет-зв'язку на постійній основі користуються під час телефонних злочинних «перемовин» різноманітними зашифрованими месенджерами, повідомленнями з наявним режимом автовидалення, уживають інших заходів конспірації.

Водночас у випадку успішної фіксації таким видом НСРД важливих телефонних розмов фігурантів чи інших осіб між собою слід усіх співрозмовників

(абонентів телефонної розмови) чітко ідентифікувати (процесуально в протоколах із долученням до матеріалів кримінального провадження підтверджувальних документів щодо використання конкретною особою саме певного абонентського номера), чиї важливі бесіди зафіксовано на аудіозаписах.

Слідчо-оперативна практика прямує тим шляхом, коли, не маючи точних даних, у який спосіб буде здійснене спілкування фігуранта-абонента оператора рухомого (мобільного) зв'язку, тобто звичайної голосової телефонії, IP-телефонії або месенджерів, сторона обвинувачення одночасно отримує судові дозволи на проведення НСРД, передбачених ст. 263, 264 КПК.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем регламентоване ст. 264 КПК.

Пошук, виявлення і фіксацію відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача можуть здійснювати на підставі ухвали слідчого судді, якщо є відомості про наявність інформації в електронній інформаційній системі або її частині, що має значення для розслідування. Не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту. В ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання в приватне спілкування в цьому випадку додатково повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки електронної інформаційної системи, у якій можуть здійснювати втручання в приватне спілкування [86].

Нині корумповані чиновники, залучені посередники переважно контактують за допомогою електронних інформаційних систем, передаючи інформацію, фото документів тощо за допомогою гаджетів з відповідним програмним забезпеченням, зашифрованими месенджерами, через соціальні мережі, електронні пошти тощо, розраховуючи, що таке спілкування є найзахищенішим видом зв'язку.

Електронні інформаційні системи (комп'ютер, ноутбук, планшет, телефон) можуть містити електронні документи, а також різноманітні повідомлення

(електронна пошта, месенджери), фото-, відеофайли, соціальні сторінки, нотатки тощо. Такі файли можуть містити доказову інформацію (повідомлення щодо неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, записи щодо схеми вчинення кримінального правопорушення), а також слугувати інформацією для виявлення та вилучення речових доказів (наприклад, відомості щодо наявності банківських рахунків, місце зберігання документів, про залучених співучасників).

Саме під час проведення цього виду НСРД вдається отримати цінну інформацію про протиправну діяльність, а так само ідентифікувати незаконність певної «послуги», будь-якої вигоди нематеріального чи негрошового характеру, наданих чиновнику в обмін на певне діяння, як ретроспективно, так й онлайн, а також у динаміці зафіксувати події, встановивши коло причетних осіб.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем або їх частин можуть здійснювати як шляхом безпосереднього фізичного доступу до них фахівців уповноважених підрозділів правоохоронних органів, так і шляхом програмного проникнення. Негласне зняття інформації із засобів електронно-обчислювальної техніки полягає в застосуванні засобів спеціальної техніки, яка забезпечує повне копіювання інформації з диска (дисків) та інших електронних носіїв інформації підозрюваного (обвинуваченого), що можуть містити інформацію, яка має значення в кримінальному провадженні. Програмне проникнення до електронних інформаційних систем (їх частин) здійснюють шляхом застосування спеціальних програмних продуктів, які забезпечують копіювання інформації, що обробляють на ПЕОМ підозрюваного (обвинуваченого), на віддалений комп’ютер, який знаходиться в користуванні уповноваженого органу, що проводить цю НСРД [77, с. 525–526].

Базові знання у сфері захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах і програмного забезпечення, поєднані з практичним досвідом роботи в правоохоронних органах, засвідчують, що цей вид НСРД можуть здійснювати переважно двома способами – як безпосередньо впливом (фізично) на пристрій, з якого відбувається зняття, так і дистанційно (віддалено), із застосуванням відповідного спеціального програмного забезпечення, що дає змогу

ознайомитися з інформацією в режимі онлайн або копіювати інформацію з носіїв без здійснення прямого контакту з ними. Отримана інформація може містити дані, що свідчать про причетність осіб до вчинення певного корупційного кримінального правопорушення. Зокрема, це можуть бути електронні документи, листування співучасників, фото, відеофайли, що стосуються події кримінального правопорушення тощо.

Водночас складність проведення окресленого виду НСРД зумовлена передусім технічними можливостями підрозділів правоохоронних органів, які їх виконують, і складністю подолання логічного захисту, постійного оновлення програмного забезпечення тощо. Наявність паролів і процедури ідентифікації користувачів у більшості випадків взагалі не дають змоги отримати доступ до електронних інформаційних систем. Однак у випадку успішного проведення зазначений вид НСРД є одним із найінформативніших для викриття та документування протиправної корупційної діяльності.

Контроль за вчиненням злочину регламентований ст. 271 КПК, у якій визначено процесуальний порядок його проведення, що можуть здійснювати у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, і проводять у таких формах: 1) контрольована поставка; 2) контрольована й оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину. Під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона не вчинила б, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі й документи не можуть бути використані в кримінальному провадженні [86].

Обов’язковим аспектом документування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є проведення контролю за вчиненням злочину саме у формі спеціального слідчого експерименту (у переважній більшості випадків, з огляду на слідчо-судову практику), що можуть проводити із

застосуванням спеціальних імітаційних засобів, з огляду на положення ч. 7 ст. 271 КПК.

Сутність контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту, відповідно до п. 1.12.4 Інструкції, полягає у створенні слідчим й оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки справжніх намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину [162].

Деякі науковці стверджують, що якщо неправомірна вигода полягає в наданні безкоштовних послуг або укладенні цивільного договору за заниженою вартістю майна чи робіт, то під час контролю за вчиненням злочину не можуть бути використані імітаційні засоби. Посадова особа, яка вимагала неправомірну вигоду в такій своєрідній формі, повинна бути затримана під час укладення відповідного договору або надання послуг [195, с. 28–29].

Контроль за вчиненням злочину проводять паралельно й у комплексі з іншими негласними слідчими (розшуковими) діями, зокрема це аудіо-, відеоконтроль особи, спостереження за особою тощо. Водночас контроль за вчиненням злочину не охоплений поняттям здійснення аудіо-, відеоконтролю особи та інших НСРД. Якщо вбачається необхідність під час проведення контролю за вчиненням злочину здійснити й інші НСРД, то стороні обвинувачення обов’язково треба отримати дозвіл слідчого судді на їх проведення.

З метою забезпечення повного контролю за пересуванням предмета неправомірної вигоди доцільно використовувати GPS-трекери, а також засоби аудіо-, відеоконтролю, запаковуючи їх разом з предметом неправомірної вигоди.

Здебільшого саме за результатами успішного проведення контролю за вчиненням злочину стає можливим прийняття рішення про затримання особи підозрюваного та співучасників, з огляду на позитивні наслідки фіксації протиправних розмов та дій.

Під час підготовки до проведення таких НСРД, як контроль за вчиненням злочину та аудіо-, відеоконтроль особи, щодо фігурантів попередньо здійснюють

інструктаж осіб, залучених до їх проведення (ч. 2 ст. 275 КПК), щодо: способу активації засобів аудіо-, відеоконтролю; строків тривалості запису; забезпечення необхідного спектру відеофіксації предмета неправомірної вигоди та особи, яка її одержує; дій у разі виявлення техніки; визначення умовних сигналів, що не викликатимуть жодної підозри в правопорушника, які подаватиме, наприклад, заявник правоохоронцям після передачі неправомірної вигоди або у випадку відмови фігуранта її отримати, запідозривши можливе викриття, а також умовні знаки, які означали б, що відбувається, та подальші дії.

Використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК). Визначено, що під час проведення НСРД слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення НСРД у випадках, передбачених КПК; забороняється залучати до конфіденційного співробітництва під час проведення НСРД адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов’язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру [86].

Висвітлені НСРД проводять виключно в кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів і на підставі ухвали слідчого судді. Винятки з цього правила становлять НСРД, передбачені ст. 268 КПК (установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу)), ст. 269 КПК (спостереження за особою, річчю або місцем), які у виняткових невідкладних випадках, визначених ст. 250 КПК, дозволено проводити до постановлення ухвали слідчого судді, а також незалежно від тяжкості кримінального правопорушення. Водночас невідкладно після початку такого виду НСРД прокурор зобов’язаний звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді про надання дозволу на її проведення.

Правильне та своєчасне використання можливостей негласного апарату й оперативно-технічних засобів під час проведення НСРД дасть змогу не тільки встановити всіх причетних до одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, а й якісно задокументувати їхню протиправну діяльність.

Проблемним аспектом використання результатів НСРД як доказів під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є відсутність законодавчих можливостей (без внесення відповідних змін до КПК) проведення НСРД у кримінальному провадженні щодо нетяжких злочинів, передбачених, наприклад, ч. 1 або ч. 2 ст. 368 або ч. 1 або ч. 2 ст. 369 КК тощо.

Отже, вчасно та якісно проведеними негласними слідчими (розшуковими) діями може бути задокументовано факт одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Водночас частина таких кримінальних правопорушень залишається латентними внаслідок: а) браку практичних умінь і навичок щодо виявлення та документування такої категорії кримінальних правопорушень; б) відсутності мотивації практичних працівників їх виявляти через складність документування; в) браку часу в правоохоронців здійснювати цілеспрямований пошук інформації про вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень; г) обізнаності правопорушників про можливості, форми та методи, засоби правоохоронних органів щодо документування, розслідування, а так само застосування ними заходів конспірації під час підготовки та вчинення корупційних кримінальних правопорушень.

3.3. Використання спеціальних знань під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру

На думку сучасних вчених-криміналістів, необхідність у залученні фахівців неюридичного профілю постає тоді, коли власні можливості та знання, доступні методи й технічні засоби пізнання суб’єкта такої діяльності, навички застосування таких засобів і методів виявляються недостатніми для ефективного збирання, аналізу, оцінки й використання інформації, встановлення конкретних фактів, виявлення прихованих зв’язків, властивостей, ознак досліджуваних об’єктів, виконання інших завдань [76, с. 411].

Під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру в слідчого доволі часто виникають питання, для вирішення яких недостатньо професійних знань слідчого чи прокурора, а необхідне використання спеціальних знань.

КПК України оперує поняттям «спеціальні знання», але не надає його тлумачення. Кодекс містить лише посилання щодо можливості використання спеціальних знань шляхом залучення спеціаліста, який володіє відповідними спеціальними знаннями (ст. 71 КПК), а також шляхом проведення відповідної експертизи (ст. 69 КПК); у ч. 1 ст. 69 КПК поруч з визначенням експерта міститься згадка про спеціальні знання.

Стаття 69 КПК також передбачає, що експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи та якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [86]. Тобто законодавець до спеціальних знань, якими володіє експерт, відносить наукові, технічні або інші спеціальні знання.

У ст. 71 КПК зазначено, що спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками й може надавати консультації, пояснення, довідки, висновки, інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання довідок, висновків та інших документів у випадках, передбачених п. 7–9 частини четвертої цієї статті [86]. Водночас,

надаючи визначення поняттю «спеціаліст», законодавець не дає переліку того, які знання можна віднести до спеціальних.

Щодо спроб українського законодавця дати визначення поняттю «спеціальні знання» у Верховній Раді України 30 березня 2017 року було зареєстровано законопроєкт № 6264 «Про судово-експертну діяльність в Україні», у якому зазначено, що спеціальні знання – професійні знання та вміння, якими володіють спеціалісти в певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, отримані в процесі навчання та практичної діяльності за певною спеціальністю (фахом) і необхідні для вирішення питань, які виникають в процесі досудового, судового слідства, виконавчого провадження [166].

Доцільно проаналізувати підходи науковців до визначення поняття «спеціальні знання» та провести наукові розвідки в контексті теми дослідження.

На думку сучасних криміналістів, спеціальні знання – це неправова систематизована інформація з різних галузей наукової та практичної діяльності, якою володіє обізнана особа як результат навчання або практичного досвіду з певної спеціальності й має відповідні вміння та навички її застосування для виконання завдань, пов’язаних з установленням підстав для ухвалення уповноваженими особами процесуальних та організаційно-тактичних рішень у кримінальному провадженні [79, с. 48].

В. Г. Гончаренко спеціальними знаннями в кримінальному судочинстві вважає знання та навички, одержані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовують визначені законом учасники процесу в межах наданих кожному з них повноважень для виконання за певною процедурою процесуальних завдань [29, с. 24].

О. М. Шрамко зазначає, що спеціальні знання в кримінальному процесі – це знання та навички, які властиві різним видам професійної діяльності, за винятком тих, що є професійними для слідчого й судді (тобто в галузі права) та використовуються під час розслідування та судового розгляду кримінального

провадження з метою сприяння встановленню істини у випадках і порядку, визначених чинним кримінальним процесуальним законодавством [239, с. 60].

Використання спеціальних знань у кожному кримінальному провадженні має суттєве значення для встановлення фактів й обставин вчинення кримінальних правопорушень, є мірилом їх об'єктивності.

Основними завданнями залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій слід визнати: сприяння слідчому в пошуку, виявленні та вилученні документів, речових доказів, іншої слідової інформації; сприяння в застосуванні науково-технічних засобів під час підготовки до слідчої (розшукової) дії, фіксації її перебігу та результатів (перевірка справності технічних засобів, фотографування, відеофіксація, дактилоскопіювання, складення письмових додатків до протоколу тощо); отримання консультаційної допомоги або письмових роз'яснень з конкретних питань, які належать до професійної компетенції спеціаліста; сприяння в постановці питань експерту, відборі необхідної кількості порівняльних зразків для проведення відповідної експертизи; недопущення знищення або руйнування можливих або вже виявлених слідів злочину [58, с. 87–88].

За загальним правилом спеціаліст може бути залучений до проведення будь-яких слідчих (розшукових), а в окремих випадках – і процесуальних дій стороною кримінального провадження, однак, акцентуючи на важливості участі спеціаліста в кримінальному провадженні, законодавець виокремлює низку правових приписів, що передбачають пряму можливість, а також обов'язок органів досудового розслідування забезпечити участь спеціаліста під час розслідування кримінального правопорушення [209, с. 13].

Законодавець не обмежує перелік слідчих (розшукових) дій, під час здійснення яких може бути залучено спеціаліста. Здебільшого рішення щодо необхідності залучення спеціаліста покладено на слідчого, прокурора, які приймають таке рішення у зв'язку з потребою застосування в кримінальному провадженні спеціальних знань і навичок у певній сфері, якими представники сторони обвинувачення на належному рівні не володіють.

У більшості випадків порядок проведення процесуальних дій не передбачає обов'язкової участі в них спеціаліста. У таких випадках прийняття рішення про необхідність залучення спеціаліста належить до компетенції суб'єкта розслідування та не є обов'язковим. Право залучення спеціаліста під час досудового розслідування надають також і стороні захисту [70, с. 213].

Водночас законодавець окреслює випадки, коли залучення спеціаліста під час проведення процесуальних дій є обов'язком, а не правом слідчого. До них належать, зокрема, такі (важливі для розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру):

– у разі необхідності слідчий чи прокурор виготовляє за допомогою технічних, програмно-технічних засобів, апаратно-програмних комплексів копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах. Копіювання такої інформації здійснюють *із залученням спеціаліста* (абзац 4 ч. 3 ст. 168 КПК);

– на вимогу володільця особа, яка здійснює тимчасове вилучення комп'ютерних систем або їх частин, залишає йому копії інформації з таких комп'ютерних систем або їх частин (за наявності технічної можливості здійснення копіювання) з використанням матеріальних носіїв володільця комп'ютерних систем або їх частин. Копії інформації з комп'ютерних систем або їх частин, які вилучають, виготовляють з використанням технічних засобів, програмно-технічних засобів, апаратно-програмних комплексів володільця *із залученням спеціаліста* тощо.

П. Є. Антонюк, В. В. Пясковський влучно зазначають, що без участі спеціалістів у цих процесуальних діях усі отримані фактичні дані не можуть бути визнані належними й допустимими доказами. Тобто без застосування знань і навичок, якими володіє спеціаліст, якого залучають до процесуальної дії (переважно це його професійні знання, оскільки законодавець вказує нам професію спеціаліста), усі фактичні дані, отримані з навколишнього середовища (з матеріальної обстановки та від людей), не є такими, що отримані повно й

об’єктивно. І лише ті спеціальні суб’єкти – спеціалісти, обов’язкову участь яких передбачає законодавець, застосовуючи свої професійні (у більшості випадків) знання та навички, використовуючи технічні засоби, прилади та спеціальне обладнання, забезпечують повне й об’єктивне виявлення і збирання доказової інформації та відображення її у відповідних процесуальних формах: протоколах процесуальних дій, додатках до них, одним із яких є письмове пояснення спеціаліста [6, с. 337].

Використання спеціальних знань у межах проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру обумовлено потребою в одержанні обліково-аналітичної інформації. Використовуючи свої професійні знання та навички, а також діючи в тісній взаємодії зі слідчим, спеціаліст допомагає усвідомити всі аспекти спеціальної інформації у відповідній галузі, визначити коло документів й інших об’єктів, що підлягають вилученню та потребують подальшого експертного дослідження, надає суттєву допомогу у виявленні та закріпленні доказів, у правильній фіксації перебігу й результатів таких дій [58, с. 84].

Анкетування практиків (додаток А) засвідчило, що найчастіше під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру спеціалістів залучають до проведення таких слідчих (розшукових) дій:

– огляд комп’ютерних даних (комп’ютерів, ноутбуків, носіїв інформації, мобільних телефонів) (88,2 % слідчих НПУ, 90,5 % детективів НАБУ, 92,8 % прокурорів);

– обшук житла чи іншого володіння особи (72,1 % слідчих НПУ, 76,2 % детективів НАБУ, 80,4 % прокурорів).

Застосована така форма використання спеціальних знань, як проведення експертизи (88,9 % слідчих НПУ, 92,8 % детективів НАБУ, 94,6 % прокурорів).

Надалі розглянемо слідчі (розшукові) дії, під час проведення яких у слідчого постає необхідність залучення спеціалістів.

Такою поширеною слідчою (розшуковою) дією є огляд. Така слідча (розшукова) дія спрямована переважно на дослідження та фіксування матеріальної

обстановки і є незамінним процесуальним засобом отримання доказової й орієнтуючої інформації від об’єктів матеріального світу [57, с. 54].

Згідно з ч. 3 і 7 ст. 237 КПК, з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. Під час огляду слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани й схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі й документи, які мають значення для кримінального провадження [86].

Під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру слідчий має провести огляд речей та документів (зокрема електронних). У більшості випадків слідчий, прокурор можуть самостійно здійснити таку слідчу дію та відобразити її результати в протоколі огляду. Кримінальний процесуальний закон не встановлює обов’язку залучення спеціаліста до проведення оглядів. Однак слідчий або прокурор володіють лише загальними знаннями у сфері комп’ютерної техніки й інформаційних технологій, тож очевидно, що без допомоги спеціаліста будуть помилки, зокрема, у процесі відшукання, копіювання інформації під час огляду. Тому як і в процесі проведення обшуку, консультативна й технічна допомога спеціаліста в процесі огляду є умовою його ефективності та результативності – оперативного відшукання, фіксації знарядь і слідів кримінального правопорушення, які «приховані» для особи, яка не володіє спеціальними знаннями [90, с. 618].

Наприклад, у Національному антикорупційному бюро України спеціалістами у сфері інформаційних технологій є детективи відповідного підрозділу цифрової криміналістичної лабораторії, яких залучають під час проведення слідчих (розшукових) дій, таких як обшук, огляд тощо, метою яких є пошук, виявлення, дослідження і фіксація, зокрема, електронної інформації, електронних документів; за результатами проведення таких слідчих (розшукових) дій складають відповідні протоколи, де відображають перебіг і результати проведення процесуальної дії,

послідовність учинених дій (відшукання, копіювання тощо), характеристику здобутих відомостей та іншу важливу інформацію, а також до протоколу можуть долучати як додатки письмові пояснення спеціалістів відповідно до вимог п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК.

Отже, письмове пояснення спеціаліста як додаток до протоколу, передбачений ст. 105 КПК, є єдиною процесуальною формою викладення пояснень спеціаліста, якого залучають до проведення процесуальної дії як обов'язкового учасника, щодо технології застосування ним: його професійних знань і навичок для виявлення та вилучення криміналістично значущої (доказової) інформації; обрання наукових методів пізнання об'єктивної дійсності, послідовності й результатів їх застосування; властивостей та характеристик виявленої слідової інформації тощо [6, с. 337].

Тривають дискусії вчених і практиків щодо способу/форми фіксації результатів участі спеціаліста в кримінальному провадженні. На перший погляд, відповідь проста та пов'язана з правом спеціаліста привертати увагу сторони, яка його залучила, або суду до характерних обставин чи особливостей речей і документів. Однак у КПК встановлено форми такого «звернення», серед яких висновку спеціаліста немає:

– письмові пояснення як додаток до протоколу слідчої дії (п. 2 ч. 2 ст. 105);

– заяви, які заносять до протоколу (ч. 4 ст. 237);

– зауваження до протоколу (п. 4 ч. 4 ст. 71);

– усні консультації/письмові роз'яснення спеціаліста в суді (ч. 1 ст. 360) [66, с. 320].

У колах наукової спільноти також немає однозначної думки щодо цього питання. Зокрема, М. Г. Щербаковський зазначає, що ні усні, ні письмові роз'яснення спеціаліста не належать до джерел доказів (ч. 2 ст. 84 КПК). Також науковець зазначає, що не є джерелами доказів – «документами» – також письмові пояснення спеціаліста як додатки до протоколів (ч. 2 ст. 99 КПК). У протоколі, а також у додатках слід фіксувати наочні, очевидні дані, що сприймали всі учасники слідчої (розшукової) дії. Такі самі вимоги ставлять до додатка, оформленого

спеціалістом (ч. 2 ст. 105 КПК). У ньому не можуть міститися висновки за результатами попередніх досліджень, а мають бути надані лише рекомендації щодо подальших досліджень [241, с. 46–47].

Ми не поділяємо позицію цього науковця в тому, що письмові пояснення спеціаліста як додаток до протоколу не є джерелом доказів. Адже письмове пояснення спеціаліста, який залучений для проведення відповідної слідчої або процесуальної дії, долучене як додаток до протоколу (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК) і яке відповідає загальним вимогам щодо належного оформлення додатків до протоколу (ч. 3 ст. 105 КПК), є джерелом доказів.

Положення ст. 99 КПК передбачають, що документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюють під час кримінального провадження. До документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених частиною першою цієї статті, можуть належати: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (зокрема комп'ютерні дані); 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України; 3) складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; 4) висновки ревізій та акти перевірок; 5) довідки, висновки й інші документи спеціалістів [86].

У п. 3, 5 ч. 2 ст. 99 КПК зазначено, що до документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених частиною першою цієї статті, можуть належати: складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії, *а так само довідки, висновки й інші документи спеціалістів* [86]. Тобто письмове пояснення спеціаліста, яке є додатком до протоколу, у випадку дотримання умов щодо його належного оформлення, може

бути процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні, а саме документом.

У разі залучення спеціалістів до проведення процесуальних дій слідчому рекомендовано:

– завжди долучати до протоколу відповідної процесуальної дії письмове пояснення спеціаліста (передусім у випадках обов'язкової участі спеціаліста) щодо: методів і технічних засобів, які він застосовував; характеристик об'єктів, які виявлені чи вилучені завдяки його спеціальним знанням та навичкам; його думки щодо взаємозв'язку матеріальних об'єктів з подією правопорушення, яку розслідують, тощо;

– пропонувати спеціалісту писати письмове пояснення власноруч з метою уникнення інтерпретацій його слів і забезпечення логічного й повного викладення фактів, що мають значення для розслідування;

– не обмежувати спеціаліста у формі й обсязі письмового пояснення, що забезпечить повне та всебічне відображення результатів застосування ним спеціальних знань і навичок, дасть змогу отримати кваліфіковане судження (висновок) щодо певних закономірностей існування та плину явищ та їх наслідків у зв'язку з подією, яку розслідують [5, с. 49–50].

Також участь спеціаліста є необхідною для фіксування доказів в електронній формі. У ч. 3, 4 ст. 99 КПК зазначено, що сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, зобов'язані надати суду оригінал документа. Оригіналом документа є документ, а оригіналом електронного документа – його відображення, якому надають таке саме значення, як документу. Дублікат документа (документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал), а також копії інформації, зокрема комп'ютерних даних, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, суд визнає як оригінал документа [86].

Слушною є думка О. Д. Кувшинова про те, що отримання копій (вилучення матеріалів) відеозйомки цифровою камерою відеоспостереження з приміщення, що належить суб'єкту господарювання, на підставі ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів або ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку чи огляду житла або іншого володіння особи необхідно здійснювати із залученням спеціаліста з метою забезпечення допустимості відповідних доказів. Дотримання цієї процедури (залучення спеціаліста) забезпечить визнання судом копії відеозапису з цифрової камери відеоспостереження як оригіналу документа. Це також стосується отримання копій документів в електронній формі з мобільних телефонів, комп'ютерів, планшетів та інших електронних засобів комунікації [90, с. 574].

Водночас, у зв'язку з доповненням окремим пунктом 8 до ч. 4 ст. 71 КПК (Законом України від 15 березня 2022 року № 2137-IX), нині спеціаліст має право надавати довідки з питань, що належать до сфери його знань, у випадках, передбачених ч. 3 ст. 245-1 цього Кодексу (за необхідності, за участю спеціаліста здійснюють зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису на підставі постанови слідчого, прокурора) [86].

Отже, залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру відіграє важливу роль у забезпеченні здійснення повного, об'єктивного й ефективного розслідування. Завдяки наявним спеціальним знанням і навичкам у певній галузі спеціаліст може допомогти слідчому здійснити якісніший збір й аналіз доказової інформації, встановивши важливі обставини.

Повертаючись до питань форм використання спеціальних знань під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, зауважимо, що науковці не дійшли спільної думки щодо цього питання, однак переважна більшість виокремлює дві форми використання спеціальних знань – процесуальну та непроцесуальну.

Основними процесуальними формами застосування спеціальних знань і технічних засобів вважають: 1) безпосереднє використання їх слідчим, прокурором (зокрема криміналістом) і складом суду під час виконання процесуальних функцій збирання, дослідження й оцінки доказів; 2) участь спеціалістів у провадженні слідчих (розшукових) дій; 3) призначення і провадження судових експертиз [61, с. 114].

Непроцесуальними слід вважати спеціальні знання не за межами кримінального процесу, а ті, що прямо не передбачені законом. Такими формами є: а) відомчі розслідування, перевірки технічного стану; б) проведення досліджень об'єктів безпосередньо на місці події; в) консультаційно-довідкова допомога; г) надання технічної допомоги в підготовці технічних засобів, виконанні трудомістких робіт; д) використання допомоги обізнаних осіб під час проведення оперативно-розшукових заходів [116, с. 15].

О. М. Шрамко розглядає ширшу класифікацію форм спеціальних знань. Науковець виокремлює процесуальну, непроцесуальну та змішану форми. До процесуальних форм використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях під час розслідування корупційних правопорушень учений відносить: залучення та участь спеціаліста в проведенні слідчих (розшукових) дій; залучення експерта та призначення судових експертиз; допит експерта. До непроцесуальних форм: ревізії та перевірки; попередні дослідження слідів, речових доказів і перевірку за криміналістичними обліками. Довідково-консультаційну діяльність розглядає як змішану форму (як частково процесуальну, так і непроцесуальну) [239, с. 90–91].

Ю. М. Чорноус й А. В. Лісіцький виокремили такі регламентовані кримінальним процесуальним законодавством форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень:

– залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій (ст. 224, 226, 227, 228, 236, 237, 240, 245 КПК);

– залучення спеціаліста до проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 262, 266 КПК);

– залучення експерта і проведення експертизи (ст. 242, 243 КПК);

– надання консультацій спеціалістом (ст. 71 КПК), зокрема надання письмових пояснень спеціалістом, який брав участь у проведенні відповідної процесуальної дії (згідно з п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК), надання висновку спеціаліста в кримінальних провадженнях про кримінальні проступки (ч. 1 ст. 298-1 КПК) [221, с. 478].

Проаналізувавши різні підходи науковців до виокремлення форм спеціальних знань під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, на наш погляд, слушною видається позиція про виокремлення трьох форм спеціальних знань: процесуальні, непроцесуальні та змішані. З огляду на це, крізь призму теми дослідження вважаємо за доцільне сформувати власний підхід до виокремлення форм спеціальних знань під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

До *процесуальної форми* слід відносити:

– залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій. Наприклад: в особи під час проведення обшуку, огляду або затримання було вилучено мобільний телефон у заблокованому вигляді, у ньому може міститися важлива інформація щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, тому в слідчого постає необхідність із залученням спеціаліста (у сфері інформаційних технологій) здійснення огляду цього мобільного телефону з метою відшукання та збереження слідової картини, а також повного і якісного дослідження та копіювання наявної або видаленої інформації, чому передує подолання системного логічного захисту із застосуванням криміналістичної цифрової лабораторії та відповідного програмного забезпечення;

– надання письмових пояснень спеціалістом, який брав участь у проведенні слідчих (розшукових) дій. Наприклад: під час проведення огляду ноутбука підозрюваного, у якому може міститися важлива інформація щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, здійснюючи повне копіювання інформації (зокрема видаленої) з цього ноутбука на окремий носій інформації,

залучений спеціаліст складає письмові пояснення як додаток до протоколу огляду відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК;

– надання довідок з питань, що належать до сфери його знань, у випадках, передбачених ч. 3 ст. 245-1 КПК. Зокрема, на певній стадії досудового розслідування в слідчого, щоб підтвердити належними доказами факти зустрічей фігурантів або свідків («щодо корупційних перемовин») у різних місцях, де, наприклад наявні камери відеоспостереження (ресторани, торговельно-розважальні центри, бізнес-центри, парки, АЗС тощо), виникає потреба у вилученні копій таких відеозаписів, оскільки подекуди на них здійснюють не тільки відеозапис, а й навіть аудіозапис розмов, тобто доцільно за участю спеціаліста здійснити зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, за результатами чого виготовити (спеціалістом) копії на окремий носій інформації як додаток до протоколу;

– призначення та проведення експертизи. Наприклад: призначення семантико-текстуальної експертизи доволі часто є необхідною слідчою (розшуковою) дією для здійснення повного й неупередженого розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, а також для встановлення справжніх фактичних обставин, що підлягають доказуванню. У сучасному світі для обговорення деталей протиправної діяльності з метою уникнення викриття та відслідковування зустрічей особи вдаються до використання різноманітних прийомів завуальованого спілкування, як під час особистих зустрічей, так під час телефонної розмови, листування тощо. Зокрема, під час такого листування в месенджері або особистого спілкування причетних осіб може бути висловлено прохання, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру за вчинення чи невчинення особою в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії, але таке погодження може мати певний замаскований, прихований контекст. Саме для встановлення ознак підтекстового (або двоякого)

тлумачення слів і висловлювань, зрозуміти значення яких у певному контексті зможе експерт-лінгвіст, проводять таку експертизу.

Необхідність призначення стороною обвинувачення такої експертизи в кримінальному провадженні щодо розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру може виникнути, якщо, наприклад, під час здійснення огляду вилученого мобільного телефону в ньому віднайдено листування, яка містить певні лексеми (сукупність лексем), які, на думку сторони обвинувачення, можуть означати переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, але для встановлення в таких лексемах (сукупності лексем) автентичного змісту постає необхідність застосування спеціальних знань шляхом проведення семантико-текстуальної експертизи.

Об’єкти семантико-текстуальної експертизи різноманітні, проте найчастіше до Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України разом з постановою про призначення семантико-текстуальної експертизи (коли розслідують кримінальні правопорушення щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою) на дослідження надаються скриншоти листувань, зокрема із соціальних мереж, усні мовленнєві повідомлення з їх текстовим відтворенням тощо [16, с. 46–47].

До *непроцесуальної форми* використання спеціальних знань слід відносити:

– надання слідчому, прокурору усних консультацій спеціалістом, який володіє відповідними спеціальними знаннями та навичками;

– за зверненням сторін кримінального провадження відшукання та правильне копіювання спеціалістом інформації з інформаційних, довідкових баз, державних реєстрів, відкритих джерел, зокрема OSINT, тощо.

До *змішаної форми* належить надання висновків ревізій та актів перевірок.

Детально проаналізуємо судові експертизи, адже однією з основних процесуальних форм використання спеціальних знань і надійним джерелом доказів є висновок експерта. За результатами проведення певної експертизи саме висновок

експерта є одним з важливих процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні, який допомагає стороні обвинувачення повно, усебічно й об'єктивно дослідити та встановити фактичні обставини вчинення аналізованої категорії корупційних кримінальних правопорушень.

Значення експертизи для забезпечення повного, усебічного й об'єктивного розслідування злочинів полягає в тому, що вона: забезпечує одержання нових доказів; дає змогу вводити до процесу доказування фактичні дані, які для органолептичного сприйняття та дослідження недоступні; надає можливість перевіряти достовірність фактів, встановлених органолептичними засобами; дає змогу за матеріальними відображеннями розв'язувати проблему ототожнення людей і речей [13, с. 105].

Суть експертизи полягає в проведенні досвідченою особою (експертом) за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду на основі її спеціальних знань самостійного дослідження, необхідного для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, що відображено у висновку експерта [74, с. 40].

Закон України «Про судову експертизу» відіграє ключову роль у питаннях проведення судових експертиз, окресленні правового статусу судових експертів й організації експертної діяльності загалом. Згідно зі ст. 1 цього Закону, судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [167].

У главі 20 «Слідчі (розшукові) дії» КПК регламентовано проведення експертизи та порядку залучення експерта кримінальним процесуальним законодавством, з огляду на законодавчу техніку, ідеться про слідчу (розшуку) дію, яка полягає в дослідженні експертом речових доказів та інших представлених сторонами кримінального провадження відповідних матеріалів, які мають значення для встановлення фактичних обставин справи.

Відповідно до положень ст. 242 КПК, експертизу проводять експертна установа, експерт або експерти, яких залучають сторони кримінального

провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках і порядку, передбачених ст. 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [86].

Розглядаючи залучення експерта як окрему слідчу дію, І. В. Пиріг поділяє його на загальноприйняті етапи: підготовчий, робочий та заключний. До підготовчого етапу науковець відносить такі дії: прийняття слідчим рішення про проведення експертизи; вибір експертного закладу або приватного експерта; визначення виду експертизи та предмета дослідження; визначення черговості призначення експертиз щодо одних і тих самих об'єктів; вибір часу призначення експертизи. До робочого етапу залучення експерта належать такі дії: вибір об'єктів для проведення експертизи, зокрема зразків і проб; винесення постанови про призначення експертизи. Заключний етап, на думку вченого, передбачає такі стадії: визначення кола осіб, що можуть бути присутніми під час проведення експертизи; направлення постанови й необхідних матеріалів до експертної установи [115, с. 198–210].

Під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру слідчий може призначати різні види експертиз. Вирішення питання щодо призначення відповідної експертизи залежить від обставин вчиненого кримінального правопорушення, слідчої ситуації, висунутих версій, отриманих доказів у процесі проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, питань, які необхідно з'ясувати стороні обвинувачення за результатами проведення експертизи [8, с. 163].

На підставі практичного досвіду можна стверджувати, що під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, найчастіше проводять комп'ютерно-технічні експертизи, експертизи звуко-, відеозапису (фоноскопічні), товарознавчі, дактилоскопічні, почеркознавчі, технічні експертизи документів та інші криміналістичні, молекулярно-генетичні, хімічні тощо.

До поставлених перед ними завдань можна віднести: встановлення виконавця рукописного тексту й підписів у письмових документах (почеркознавча); належність слідів рук конкретним особам, що залишені на предметах неправомірної вигоди, зокрема грошах, документах чи інших матеріальних об'єктах (дактилоскопічна); тотожність зразків речовини, якою помічено предмет неправомірної вигоди, з речовиною, наданою для нанесення такої мітки (судово-хімічна); тотожність зразків голосу людини з голосом на фонограмі (фоноскопічна); ринкової вартості транспортних засобів, матеріальних цінностей чи іншого майна (товарознавча) тощо.

До криміналістичних експертиз, які найчастіше призначають, можна віднести: судову техніко-криміналістичну експертизу документів і судово-почеркознавчу експертизу, об'єктами яких є різноманітні документи, оформлені у зв'язку з виконанням певних службових дій, а також рукописні тексти й підписи, виконані службовими особами [119, с. 141].

Д. О. Шумейко зазначає, що із широкого спектру судових експертиз у кримінальних провадженнях цієї категорії найчастіше проводять такі: експертизу матеріалів, речовин і виробів (експертизу нашарувань спеціальних хімічних речовин) (92 %); криміналістичну (дослідження грошових коштів) (87 %); комп'ютерно-технічну (58 %); експертизу звуко-, відеозапису (фоноскопічна) (67 %); експертизу технічного дослідження документів (21 %); дактилоскопічну (38 %); трасологічну (18 %); товарознавчу (17 %); почеркознавчу (22 %). У практиці розслідування досліджуваного кримінального правопорушення поширеними є такі експертизи: а) хімічна; б) криміналістична; в) фоноскопічна; г) комп'ютерно-технічна; д) дактилоскопічна; е) почеркознавча [240, с. 94].

Детальніше розглянемо ті судові експертизи, які найчастіше проводять під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Експертиза звуко-, відеозапису (фоноскопічна). Допомагає дослідити аудіо-, відеозаписи, на яких зафіксовано розмови осіб, предметом яких є обговорення деталей, обставин, умов, іншої інформації щодо одержання неправомірної вигоди.

Об’єктами дослідження фоноскопічної експертизи є фонограми, отримані внаслідок застосування спеціальних звукозаписувальних пристроїв під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а саме здійснення аудіо-, відеоконтролю особи, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж тощо.

Переважно фоноскопічну експертизу призначали для виконання завдань ідентифікації особи за голосом і мовою та з метою виявлення ознак змін, внесених до змісту фонограми в процесі здійснення звукозапису [17, с. 166–167].

У Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень 1998 року зазначено, що для здійснення ототожнення досліджуваної особи з конкретною особою за ознаками мовлення надають: (відео) фонограму досліджуваної розмови, у якій могла брати участь певна особа, і (відео) фонограму зразків усного мовлення особи, яку перевіряють, у формі спонтанного діалогу або монологу [150].

Експерту можуть бути поставлені такі типові питання, які вирішують фоноскопічною експертизою: 1) чи зафіксована фонограма неперервно і чи не підлягала вона монтажу або яким-небудь іншим змінам; 2) чи є мовлення, зафіксоване на фонограмі, завченим, вільним чи прочитаним; 3) який (дослівно) відновлено текст, записаний на представленій фонограмі чи її фрагментах (у разі нерозбірливих записів через інтенсивний шум, перешкоди); 4) скільки осіб брали участь у розмові; 5) які джерела й характер звуків супроводжують предмет основного запису; 6) чи зроблений цей звукозапис за конкретних (описаних у процесуальному акті про призначення експертизи) обставин; 7) які основні характеристики приміщення, де виготовляли запис поданої фонограми; 8) чи придатні фонограми розмов для ідентифікації особи диктора; якщо придатні, то чи належать вони особі, особам, зразки голосу яких надано на експертизу; 9) чи одночасно зафіксовані звук і відеозображення у відеофонограмі; 10) записане джерело звуку було нерухомим чи рухомим [17, с. 167–168].

До Реєстру методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України 2022 року було включено три сучасні методики, розроблені за участю

Національної академії внутрішніх справ (Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України: методики 7.1.17, 7.1.18 та 7.2.09). Вони становили основний інструментарій, необхідний для проведення експертиз матеріалів та апаратури цифрового звукозапису. Це методики проведення ідентифікаційних та діагностичних досліджень цифрових фонограм і цифрової апаратури звукозапису з використанням програмного забезпечення «Фрактал», «Аватар-М» та «Сілентіум», що створені на основі найсучасніших інформаційних технологій, зокрема нейронних мереж глибокого навчання, тобто штучного інтелекту. Наразі методики та програми впроваджено в експертну практику Одеського та Київського НДІСЕ. Їх також упроваджено в практичну роботу Київського НДЕКЦ МВС України. За властивостями й технічним рівнем програми та методики або не мають світових аналогів, або значно перевищують їх. Зокрема, система «Фрактал» єдина у світі, що забезпечує криміналістичну ідентифікацію цифрових звукозаписувальних пристроїв за їх власними шумами. Система «Аватар-М» забезпечує ідентифікацію диктора за фізичними параметрами його голосу з надзвичайно високим ступенем достовірності. Ідентифікацію можна проводити навіть за стислими фонограмами тривалістю від 5 секунд. Це не спроможна забезпечити жодна інша система у світі. Система «Сілентіум» може виявляти сліди цифрового монтажу, зокрема такі, що містять сліди від монтажу способом вирізування та переставлення фрагментів в одній фонограмі. Такі характеристики системи «Сілентіум» забезпечують експертам можливість виявляти найскладніший варіант монтажу та не мають аналогів у світі. Водночас забезпечується високий ступінь автоматизації експертиз і достовірності отриманих результатів [172, с. 116].

Комп'ютерно-технічна експертиза. У сучасному світі комп'ютерно-технічна експертиза є основною процесуальною формою використання спеціальних знань у галузі комп'ютерних технологій, а її результати можуть становити найважливішу частину доказової бази в конкретному кримінальному провадженні [190, с. 308].

Об’єктами експертизи комп’ютерної техніки і програмних продуктів у процесі розслідування корупційних кримінальних правопорушень є вилучені під час процесуальних дій: комп’ютерна техніка (персональні комп’ютери (настільні, портативні), мережеві апаратні засоби (сервери, робочі станції, активне обладнання); носії інформації (дискети, жорсткі диски, CDR-диски, флеш-карти тощо); периферійні пристрої (принтери, сканери, звукові карти); програмні продукти; портативні системи (смартфони, планшети, мобільні телефони тощо); вбудовані системи на основі мікропроцесорних контролерів (відеореєстратори, цифрові камери, бортові комп’ютери); комплектуючі зазначених компонентів (апаратні блоки, плати розширення, мікросхеми тощо); пристрої, що не є комп’ютерами в класичному розумінні (електронні касові апарати, гральні автомати, картридери тощо) [239, с. 203].

На практиці об’єктами дослідження переважно є ті пристрої, які використовують у повсякденні причетні до одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру особи та пов’язані з ними, оскільки в них з високою імовірністю наявні цифрові сліди вчинення кримінальних правопорушень.

Типовими завданнями, які виконують експерти, є: 1) установлення технічного стану (працездатності) комп’ютерної техніки; 2) пошук і виявлення інформації, що міститься на електронних носіях; 3) відновлення видаленої інформації; 4) пошук слідів й історії мережевої активності користувача, відвідування інтернет-ресурсів, пошукових запитів, історії листування (обміну повідомленнями); 5) аналіз дій користувача та програмного забезпечення в комп’ютерній системі (пошук слідів віддаленого втручання в систему, впливу шкідливого програмного забезпечення); 6) аналіз пам’яті мобільного телефону, під час якого дослідженню підлягають: історія листування користувача в застосунках обміну повідомленнями (месенджерах, соціальних мережах), історія використання застосунків, історія завантаження та відправлення файлів, історія викликів, текстові SMS-повідомлення [189, с. 294].

Комп’ютерно-технічна експертиза істотно розширює можливості доказування сторони обвинувачення, адже в умовах діджиталізації комунікація та обговорення злочинних домовленостей відбуваються і в цифровому середовищі.

В. Білоус, К. Латиш пропонують виносити на вирішення комп’ютерно-технічної експертизи смартфонів (мобільних телефонів) такий перелік питань: 1) який заводський номер (IMEI) смартфона (мобільного телефону) з наявними картками мобільного зв’язку оператора; 2) чи наявний у смартфоні (мобільному телефоні), наданому на експертизу, журнал дзвінків, текстові SMS-повідомлення та телефонна книга (у разі наявності зробити з них копію або зазначити назви абонентів та їх абонентські номери); 3) чи наявні в наданому на експертизу смартфоні (мобільному телефоні) повідомлення, передані через програми-месенджери (у разі наявності зробити з них копію); 4) чи є в наданому на експертизу смартфоні (мобільному телефоні) у наявному й видаленому стані текстові, графічні, аудіо-, відео файли (у разі наявності зробити з них копію); 5) чи містяться в пам’яті наданого на дослідження смартфона (мобільного телефону) вебісторії, повідомлення в мережі Інтернет, а також файли користувача (за наявності зазначеної інформації виготовити з них копію); 6) чи міститься на наданому на дослідженні смартфоні (мобільному телефоні) електронне листування за допомогою програмних додатків й інтернет-месенджерів «Viber», «Messenger», «Telegram»», «WhatsApp», «Signal», «Line», зокрема видалена, за номером смартфона (мобільного телефону) (якщо так, то виготовити з них копію). Також рекомендується зазначити назву іншого додатка або номер телефону конкретного абонента, з яким відбувалося листування; 7) чи містяться на наданому на дослідження смартфоні (мобільному телефоні) в інстальованих веббраузерах історія відвідування мережі Інтернет, збережені логіни та паролі; на які вебсайти мережі Інтернет і коли здійснювали вихід з наданого на дослідження смартфона (мобільного телефону) тощо [14, с. 9–10].

За результатами проведення комп’ютерно-технічної експертизи можна віднайти певні дані, які мають доказове значення, у процесі розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Слід зазначити, що, вилучаючи кожний мобільний телефон і надалі призначаючи щодо нього таку судову експертизу, сторона обвинувачення має врахувати, що випадкове підключення до WI-FI такого телефону може призвести до дистанційного видалення всієї або певної інформації з мобільного телефону, зокрема листування з месенджерів, коли така функція попередньо спеціально налаштована або у випадку здійснення певними особами таких способів протидії розслідуванню.

Доступ до інформації, що міститься в смартфонах (мобільних телефонах), можна отримати за допомогою програмно-апаратного засобу для дослідження мобільних пристроїв Cellebrite UFED Touch2, доступ до якого мають також спеціалісти відомчих управлінь оперативно-технічних заходів. У таких випадках призначають комплексну комп'ютерно-технічну експертизу на предмет наявності інформації щодо вмісту телефонної книги, історії дзвінків і текстових повідомлень (SMS, MMS) у мобільних телефонах. Комплексною є експертиза, яку проводять із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки, інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для виконання одного спільного (інтеграційного) завдання (питання) [14, с. 10].

Після проведення експертизи за її результатами експерт складає висновок, який є одним із процесуальних джерел доказів.

Висновок експерта як вид процесуального джерела доказів має певні особливі ознаки. На думку Р. В. Малюги, слід виокремити такі з них: а) його складають на підставі безпосередніх досліджень; б) складає особа, яка володіє відповідними спеціальними знаннями, без використання яких було б неможливим проведення дослідження; в) він ґрунтується на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження; г) обов'язкові елементи змісту висновку експерта регламентовані законом (ст. 102 КПК). Особиста відповідальність експерта, зокрема кримінальна, є однією з гарантій достовірності висновку експерта [98, с 213].

Висновок експерта не має виняткового значення для органів досудового слідства, прокурора та суду й обов'язково на загальних засадах має піддаватися ретельній оцінці, як й інші джерела доказів, за такими критеріями: належність (ст. 85 КПК); допустимість (ст. 86–90 КПК); достовірність; достатність і взаємозв'язок для прийняття відповідного процесуального рішення (у сукупності з іншими зібраними доказами). Таким є підхід законодавця, що цілком відповідає європейським стандартам [40, с. 75–76].

Водночас проведення різних експертиз під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру потребує ретельної підготовки, що передбачає такі основні етапи: 1) збирання необхідних матеріалів; 2) вибір моменту призначення експертизи; 3) визначення предмета судової експертизи; 4) формулювання запитань експерту; 5) вибір експертної установи або експерта. Висновок експерта відіграє важливу роль у встановленні обставин, що підлягають доказуванню.

Висновки до розділу 3

1. Одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру має високий рівень латентності, часто його маскують під нібито правомірні, законні дії, вчиняють шляхом здійснення багатоетапних і складних схем. Тому набуває виняткової актуальності алгоритм їх документування шляхом застосування різних процесуальних дій, поєднаних із негласними слідчими (розшуковими) діями.

Однією з невідкладних слідчих (розшукових) дій є огляд місця події, що може бути ділянкою відкритої місцевості, частиною вулиці чи прилеглої території, публічно доступним місцем з об'єктами слідової інформації (відбитки пальців рук, сліди ДНК, сліди спеціальних хімічних речовин), речами й документами, що можуть бути речовими доказами. Огляд місця події проводять невідкладно в разі

надходження заяви, повідомлення про подію або одразу після затримання підозрюваного в одержанні неправомірної вигоди.

Під час розслідування за таких умов об'єктами огляду можуть бути найрізноманітніші види документів – як письмових, так і електронних. Передусім слідчому необхідно здійснити огляд у порядку ст. 237 КПК України тих документів, які відображають виконання посадовими особами дій/бездіяльності або прийняття відповідних рішень, за які власне одержано неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру. Під час огляду документів слідчий встановлює їх стан, зовнішній вигляд, зміст наявної інформації та призначення, реквізити, наявність підписів чи рукописних/друкованих записів, слідів підроблення тощо.

Метою проведення обшуку під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є: пошук речей і документів, зокрема які можуть безпосередньо стосуватися неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру; виявлення слідів кримінального правопорушення; пошук даних про інших співучасників протиправної діяльності, характер їх взаємин, а також слідів підготовки та приховування кримінального правопорушення; пошук засобів зв'язку та комп'ютерної техніки (де могла зберегтися інформація про контакти між учасниками події та інша інформація, що підтверджує корупційну діяльність службових осіб); пошук підозрюваного, який переховується, тощо.

Окреслено особливості виконання таких завдань, зокрема в межах проведення тактичної операції, пов'язаної із затриманням підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення. Запорукою успішного проведення затримання підозрюваного на «гарячому» є злагоджена взаємодія слідчого з іншими працівниками правоохоронних органів, поєднана з проведенням слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, спрямованих на документування фактів протиправної діяльності.

2. Процес доказування в кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди

нематеріального чи негрошового характеру, побудований на доказах, здобутих за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Ретельно сплановані та вчасно проведені негласні слідчі (розшукові) дії забезпечують якісне документування таких кримінальних правопорушень у режимі реального часу, їх застосування надає можливість встановити об'єктивну картину події, фіксувати фактичні дані, відомості про кримінальне правопорушення й осіб, які його вчинили, задокументувати обставини одержання певного предмета неправомірної вигоди, відшукати речі та документи й інші докази, а так само запобігти протидії розслідуванню з боку підозрюваних та інших зацікавлених осіб, забезпечити безпеку учасників кримінального провадження і членів їхніх сімей тощо.

Саме тому вже на початковому етапі розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень слідчому необхідно застосовувати інструментарій різних видів негласних слідчих (розшукових) дій.

Серед НСРД, що проводять під час досудового розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, превалюють (за даними анкетування практиків, додаток А):

– контроль за вчиненням злочину (вважають 94,1 % слідчих НПУ, 95,2 % детективів НАБУ, 92,9 % прокурорів);

– аудіо-, відеоконтроль особи (95,6 % слідчих НПУ, 95,2 % детективів НАБУ, 94,6 % прокурорів);

– спостереження за особою, річчю або місцем (88,2 % слідчих НПУ, 85,7 % детективів НАБУ, 83,9 % прокурорів);

– зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (90,4 % слідчих НПУ, 90,4 % детективів НАБУ, 91,1 % прокурорів);

– зняття інформації з електронних інформаційних систем (77,2 % слідчих НПУ, 78,6 % детективів НАБУ, 71,4 % прокурорів);

– аудіо-, відеоконтроль місця (31,5 % слідчих НПУ, 33,4 % детективів НАБУ, 33,9 % прокурорів);

– обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (47,8 % слідчих НПУ, 52,3 % детективів НАБУ, 32,1 % прокурорів) тощо.

Необхідність застосування такого широкого діапазону негласних слідчих (розшукових) дій зумовлена тим, що фігуранти події здебільшого ведуть закритий спосіб життя, під час злочинних домовленостей їх зустрічі відбуваються переважно в публічно недоступних місцях, а перебуваючи віддалено в різних місцях, спільно плануючи вчинення кримінального правопорушення, конспіративно спілкуються з використанням електронних комунікаційних мереж й електронних інформаційних систем. Саме тому, обираючи тактику документування такої протиправної діяльності, слід надавати перевагу проведенню комплексу негласних слідчих (розшукових) дій.

3. Слідчий з метою ефективного виконання завдань розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру залучає осіб, які володіють необхідними спеціальними знаннями.

Розглянуто слідчі (розшукові) дії, під час проведення яких у межах досудового розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень слідчий має залучити спеціалістів. Поширеними слідчими (розшуковими) діями, під час проведення яких залучають спеціаліста, є огляд та обшук.

Слідчий може залучити необхідні спеціальні знання в кримінальному провадженні шляхом залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій або призначення експертизи (комп’ютерно-технічної, експертизи звуко-, відеозапису (фоноскопічної), криміналістичної, дактилоскопічної, почеркознавчої, техніко-криміналістичної експертизи документів тощо). Вибір залежить від низки чинників, серед яких основним є складність досліджуваної інформації, об’єкта чи предмета, який потребує дослідження.

Висвітлено експертизи, які найчастіше проводять під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Застосування спеціальних знань може допомогти у встановленні події досліджуваного кримінального правопорушення, обставин його вчинення, а також може бути перевірено інші вже наявні докази в кримінальному провадженні.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано реалізацію нового наукового завдання, суть якого полягає в усебічному дослідженні проблем розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, формуванні на цьому підґрунті теоретичних положень і практичних рекомендацій.

За результатами дослідження було сформульовано такі висновки:

1. Констатовано недостатню ефективність системи протидії корупції, необхідність наукового розроблення та практичного забезпечення діяльності правоохоронних органів щодо розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди, зокрема найбільш латентною і складною для доказування формою – неправомірною вигодою нематеріального чи негрошового характеру.

Розв’язання проблем розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру потребує синергії в наукових розвідках, насамперед у доктринах кримінального права, криміналістики, теорії кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, кримінології, соціології та юридичної психології з метою формування засад їх розслідування.

Теоретичною основою дисертації є наукові роботи вчених, які висвітлюють як загальнотеоретичні, так і прикладні аспекти проблематики протидії корупції: П. П. Андрушка, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, О. Ю. Бусол, В. В. Василевича, О. М. Джужі, Е. О. Дідоренка, В. М. Дрьоміна, З. А. Загиней-Заболотенко, М. І. Мельника, А. А. Музики, Є. В. Невмержицького, В. О. Навроцького, В. Я. Тація, М. І. Хавронюка. Висвітлено зміст основних понять, таких як: корупція, корупційні кримінальні правопорушення, неправомірна вигода тощо.

Проаналізовано й узагальнено результати досліджень як українських, так й іноземних учених. Серед наукових праць іноземних авторів використано як теоретичну основу такі напрацювання: «Корупція в арбітражі – закон і реальність»

(М. Хванг, К. Лім, 2011), «Корупція та публічні послуги» (Д. Хол, 2012), «Корупція в приватному секторі» (Л. Йоганнсен, К. Хільмер Педерсен, М. Ваді, Е. Рейно, М. Шод, 2016), «Корупція і організована злочинність у Європі: нелегальні партнери» (Ф. Гууєв і В. Руджеро, 2012) тощо.

Проблеми розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди (у її класичному вигляді), ґрунтовно досліджували на монографічному рівні українські вчені-процесуалісти та криміналісти. Це Ю. О. Андрейко, О. В. Баганець, О. О. Буряк, Б. Л. Гончарук, В. А. Журавель, Ю. П. Заблоцький, О. А. Льозний, Н. В. Кимлик, І. А. Козак, Я. Є. Мишков, Д. Б. Сергєєва, С. В. Олійник, М. А. Погорецький, А. В. Поплавська, О. В. Пчеліна, Е. О. Ушканенко, А. В. Шевчишин, В.Ю. Шепітько, А. І. Шило, О. М. Шрамко, Д. О. Шумейко та ін.

Актуальність системного дослідження проблем розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру кореспондується з недостатністю наукової розробленості цієї проблематики та необхідністю формування дієвих практичних рекомендацій.

2. Визначено правові засади тлумачення поняття «неправомірна вигода» як предмета корупційного кримінального правопорушення. Комплексний аналіз змісту нормативно-правових актів міжнародного (Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією 1999 року, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року, Конвенція ООН проти корупції 2003 року тощо) і національного рівнів (Кримінальний кодекс України, Закон України «Про запобігання корупції» 2014 року, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» 2015 року) дав змогу підсумувати, що неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав. Поняття «без законних на те підстав» означає, що в особи, яка пропонує, обіцяє, надає зазначені вигоди, так само

як і в особи, яка приймає пропозицію, обіцянку їх надати чи одержує їх, немає визначених безпосередньо в законі підстав для цього у формі прямого дозволу.

Гносеологічне дослідження поняття «неправомірна вигода нематеріального чи негрошового характеру» не обмежується аналізом законодавства, а передбачає врахування думки науковців і практиків. Встановлено, що складовими неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є:

а) переваги (полягають у наданні особі без законних на те підстав певних привілеїв відносно інших осіб, що стосуються одержання грошових коштів, майна, послуг. Однак власне одержання грошових коштів, майна чи послуг може мати законні підстави);

б) пільги (полягають у наданні певній особі без законних на те підстав встановлених законодавством благ для відповідних категорій осіб, що полягають у звільненні їх від виконання певних обов'язків або наданні їм додаткових можливостей майнового чи немайнового або негрошового характеру);

в) послуги (полягають у діяльності, що пов'язана із задоволенням потреб особи, можуть мати вираження матеріального блага або послуги, яка не має майнового вираження, набувається і споживається у процесі її надання, а тому не може бути передана іншій особі);

г) нематеріальні активи (полягають у діяльності, що пов'язана із задоволенням потреб особи, що стосуються права: користування природними ресурсами; користування майном; на комерційні позначення; на об'єкти промислової власності; авторське право та суміжні з ним права; інші нематеріальні активи (право на ведення діяльності, використання економічних та інших привілеїв);

д) будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, до яких належать усі інші вигоди, які не мають матеріального чи грошового вираження, але їх отримання поліпшує стан особи чи інших осіб за її сприяння.

Проведене анкетування засвідчило, що навіть практики, які спеціалізуються на протидії корупційним кримінальним правопорушенням, що пов'язані з одержанням неправомірної вигоди, не мають чіткого уявлення, у чому полягає

відмінність між перевагами, пільгами, послугами, нематеріальними активами, будь-якими іншими вигодами нематеріального чи негрошового характеру. Значні складнощі становить розуміння їх змісту, здійснення правильної кваліфікації протиправних дій (72,1 % слідчих НПУ, 71,4 % детективів НАБУ, 60,7 % прокурорів). Це засвідчує необхідність розроблення теоретичних положень і надання практичних рекомендацій за цим напрямом.

Констатовано, що виокремити кримінальні провадження щодо розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру в «чистому вигляді» доволі складно. Адже ретельне вивчення механізму кримінального правопорушення засвідчує, що неправомірну вигоду в одному кримінальному провадженні може бути надано як у матеріальному, так і в нематеріальному вираженнях. Відповідно до вивчених матеріалів кримінальних проваджень, предметом неправомірної вигоди були: грошові кошти й інше майно (70,2 %), переваги (8,5 %), пільги (4,3 %), послуги (6,4 %), нематеріальні активи (4,3 %), будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру (6,4 %).

3. Криміналістична характеристика ґрунтується на положеннях КК України, визначає склад кримінального правопорушення (ст. 368), а саме прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, висвітлюючи подію з позиції суспільно небезпечного діяння та відповідальності за вчинене. Однак під час побудови криміналістичної характеристики в контексті власного дослідження виокремлено підвид кримінального правопорушення, визначеного ст. 368 КК України, а саме отримання службовою особою неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Криміналістичну характеристику розглянуто відповідно до структури: спосіб вчинення кримінального правопорушення, що складається з підготовки, вчинення та приховування; предмет неправомірної вигоди; обстановка вчинення; слідова картина; особа правопорушника.

Безпосередньо спосіб вчинення досліджуваного виду кримінальних правопорушень полягає в одержанні службовою особою без законних на те підстав переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, будь-яких інших вигод

нематеріального чи негрошового характеру, до яких належать усі інші вигоди, які не мають матеріального чи грошового вираження, але їх отримання поліпшує стан службової особи чи інших осіб за її сприяння.

Аналіз отриманих емпіричних даних засвідчив, що особливостями способу одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є вчинення кримінального правопорушення:

– з попередньою підготовкою (згідно з відповідями 95,6 % слідчих НПУ, 88,1 % детективів НАБУ, 10,7 % прокурорів);

– у співучасті (29,4 % слідчих НПУ, 30,9 % детективів НАБУ, 26,8 % прокурорів);

– із залученням посередників (34,6 % слідчих НПУ, 42,9 % детективів НАБУ, 35,7 % прокурорів);

– у поєднанні з вимаганням неправомірної вигоди (6,6 % слідчих НПУ, 4,8 % детективів НАБУ, 10,7 % прокурорів);

– за допомогою безготівкових платіжних систем (2,9 % слідчих НПУ, 4,8 % детективів НАБУ, 3,8 % прокурорів);

– поєднаного з учиненням інших кримінальних правопорушень, зокрема корупційних (30,9 % слідчих НПУ, 26,2 % детективів НАБУ, 17,9 % прокурорів);

– з використанням власних службових повноважень (55,9 % слідчих НПУ, 54,8 % детективів НАБУ, 64,3 % прокурорів);

– за опосередкованого сприяння внаслідок свого службового становища (44,1 % слідчих НПУ, 45,2 % детективів НАБУ, 35,7 % прокурорів);

– з приховуванням наслідків (58,8 % слідчих НПУ, 83,3 % детективів НАБУ, 85,7 % прокурорів);

– з поєднанням одержання неправомірної вигоди як у матеріальній формі, так і нематеріального чи негрошового характеру (8,8 % слідчих НПУ, 7,1 % детективів НАБУ, 7,1 % прокурорів) тощо.

Щодо обстановки вчинення кримінальних правопорушень з’ясовано, що реалізація протиправних дій з отримання неправомірної вигоди нематеріального чи

негрошового характеру відбувалася в такі часові проміжки: з 06 до 12 год (17,0 % кримінальних проваджень), з 12 до 18 год (48,9 %), з 18 год до півночі (34,1 %).

Встановлено місце реалізації протиправних дій з отримання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру: робоче місце, кабінет службової особи (42,6 % кримінальних проваджень), відкриті ділянки місцевості, парки, сквери, заклади громадського харчування, АЗС (53,2 %), місце проживання хабародавця або хабароотримувача (4,3 %).

Прослідковується тенденція зниження використання службовими особами під час одержання неправомірної вигоди своїх робочих місць (кабінетів), що, на нашу думку, засвідчує, що корупціонери стають дедалі обережнішими й обачнішими, щоб запобігти викриттю за місцем роботи, а також усвідомлюючи можливість встановлення технічних засобів фіксації (аудіопрослуховування, прихованої відеозйомки тощо).

Слідова картина досліджуваних кримінальних правопорушень охоплює три групи слідової інформації: матеріальні сліди (сліди пальців рук, інші трасологічні сліди, документи, зокрема рукописні, біологічні сліди, сліди хімічних речовин); ідеальні сліди (представлені відображеннями в пам’яті людини й мають форму показань підозрюваного (обвинуваченого), свідка, потерпілого); електронні (цифрові) сліди (відображення, що може бути виявлено, зафіксовано й досліджено за допомогою цифрових електронних пристроїв і збережене на електронних (цифрових) носіях).

Окреслено нормативно-правовий, психологічний, функціональний та криміналістичний аспекти особи правопорушника – службової особи, що одержує неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру.

Виокремлено основні ознаки особи правопорушника: наявність в особи правового статусу службової особи; встановлення на рівні нормативно-правових актів системи прав й обов’язків такої особи у відповідній сфері службової діяльності, її компетенції та повноважень; закріплення в законодавстві відповідальності за корупційні дії.

Мотиви корупціонера є корисливими, метою є незаконне збагачення, зокрема шляхом одержання неправомірної вигоди, у тому числі нематеріального чи негрошового характеру. Мета одержання неправомірної вигоди може бути: 1) особиста, коли правопорушник за допомогою неправомірної вигоди намагається одержати певні блага для себе; 2) для задоволення інтересів третіх осіб, зокрема членів сім'ї, близьких родичів, у добробуті яких зацікавлена особа; 3) корпоративна, коли завдяки неправомірній вигоді набувають блага для групи осіб чи організації.

Криміналістичне дослідження особи корупціонера має бути комплексним, охоплювати всі групи ознак з огляду на їх взаємозв'язок.

4. Важливість дослідження досвіду іноземних держав щодо розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру пов'язана з низкою обставин. Фактично брак національної судової практики (яка ґрунтувалася б на вироках суду, які набрали законної сили) у кримінальних провадженнях, де предметом неправомірної вигоди є переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, призводить до серйозних складнощів, оскільки без такої практики стороні обвинувачення складно забезпечити доказування факту одержання неправомірної вигоди, яка не виражена в матеріальній формі. Саме тому без належного правозастосування та відсутності судових прецедентів як в Україні, так і в юрисдикціях різних країн питання оцінки наявності в діях осіб складу корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, залишається на суб'єктивний розсуд суб'єктів правозастосування.

Вивчення практики США засвідчило, що Закон про корупцію за кордоном (FCPA, 1997) визнає, що хабарі можуть мати різні форми, зокрема нематеріальні, незалежно від розмірів неправомірних вигод, й охоплювати «будь-що цінне» (подорожі, розваги, знижки, інвестиційні можливості, пропозиції роботи, благодійні пожертви, внески на політичні кампанії, матеріальні речі).

У Великій Британії Закон Сполученого Королівства про хабарництво (Bribery Act, 2010) визначає хабарництво як злочин, у якому фінансову чи іншу вигоду пропонують, обіцяють або надають іншій особі, щоб спонукати цю особу виконувати відповідну функцію чи діяльність належно або винагородити особу за неналежне виконання такої функції чи діяльності. Аналіз терміна «інша вигода» дає підстави для висновку, що нематеріальні вигоди також підпадають під його дію. Конкретні рекомендації задля запобігання фактів корупції містяться в урядових роз'ясненнях, наприклад, у Керівництві «Прийняття подарунків, переваг та гостинності» (Guidance Acceptance of gifts, benefits and hospitality).

Досвід боротьби з корупцією в Південній Кореї засвідчує, що в законодавстві цієї країни немає чіткого визначення хабарництва. Однак цей термін потлумачено широко, і неправомірною може бути будь-яка матеріальна чи нематеріальна вигода (гроші, подарунки, продукти, подорожі, розваги). Щоб вигода стала неправомірною (хабарем), вона має бути надана чи отримана у зв'язку з виконанням посадовою особою службових обов'язків. Суди широко тлумачать таку вимогу.

На основі аналізу положень міжнародних нормативно-правових актів, законодавства іноземних держав підсумовано, що як у теорії кваліфікації, так і в правозастосовній діяльності поняття неправомірної вигоди охоплює як її матеріальні, так і нематеріальні форми.

Розглянуто судову практику іноземних держав з метою її залучення до національного правозастосування.

Приклади судової практики США (Справа United States of America v. Jack Abramoff) продемонстрували, що межа між нематеріальними й матеріальними вигодами в контексті корупції є доволі умовною. Надання таких нематеріальних вигод, як організація подорожей, надання квитків на спортивні заходи, частування в ресторанах, можуть бути обчислені в грошовому вираженні й бути визнані предметом неправомірної вигоди.

У справі JP Morgan Chase (США) предметом неправомірної вигоди було визнано пропозиції роботи та стажування. Нематеріальною вигодою стало забезпечення вигідних ділових угод через преференційне ставлення.

Цікавою є справа United States v. Porat (США), яка стосувалася схеми шахрайського завищення університетських рейтингів, де нематеріальною вигодою було збільшення кількості студентів і зміцнення престижу.

Підсумовано, що американські суди розглядають нематеріальні вигоди у справах про корупцію. Прямі фінансові вигоди є очевидними, але справи, пов'язані з впливом, репутацією та преференційним ставленням, потребують ретельного аналізу наміру та зв'язку з офіційною дією.

Проаналізовано позитивний досвід таких країн, як Сінгапур, Сполучені Штати Америки, Китайська Народна Республіка, Французька Республіка, Велика Британія, Південна Корея, Індонезія, Йорданія тощо.

Згідно з результатами проведеного опитування, 80,9 % слідчих НПУ, 85,7 % детективів НАБУ, 76,8 % прокурорів вважають, що позитивні аспекти правового регулювання та досвіду слідчо-судової практики зарубіжних країн щодо розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру необхідно імплементувати до національного законодавства та впровадити до правозастосовної практики.

Вивчення і залучення особливостей законодавства та правозастосовної практики іноземних держав щодо розслідування корупційних кримінальних правопорушень і їх судового розгляду є підґрунтям для реформування національного законодавства України, що відповідатиме стандартам і вимогам країн ЄС, а також програмі розвитку України.

5. Під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру епіцентром є обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України), ключові з позицій науки кримінального процесу, а з погляду науки криміналістики – ідеться про обставини, що підлягають встановленню, які в юридичній літературі не тотожні.

З’ясування обставин, які підлягають доказуванню згідно зі ст. 91 КПК України, є обов’язковим у кримінальному провадженні. Обставини, що підлягають встановленню, розширюють зміст обставин, які підлягають доказуванню, адже враховують специфіку механізму одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, розширюють змістове наповнення таких обставин.

Обґрунтовано внесення доповнень до кримінального процесуального законодавства. З огляду на те, що в п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України предмет не визначено як структурний елемент події кримінального правопорушення, не вказано як обов’язкову обставину, що підлягає доказуванню, обґрунтовано доцільність усунути цю законодавчу прогалину. Під час розслідування переважної більшості кримінальних правопорушень встановлення предмета кримінального правопорушення є обов’язковим. Це стосується і кримінальних проваджень щодо розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Без встановлення предмета неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру принципово неможливо довести як подію такого кримінального правопорушення, так і винуватість особи у вчиненні таких деліктів.

Встановлення форми вираження, ознак неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, факту її незаконного одержання є важливим не лише для криміналістичної характеристики, вибору ефективних засобів документування, організації і тактики слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, а є принциповим для розгляду складу відповідного корупційного кримінального правопорушення зі всіма необхідними ознаками, без чого неможливим є притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Таку думку підтверджено результатами емпіричних досліджень. Зокрема, на запитання: чи вважають практики доцільним доповнення п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України – щодо визначення предмета кримінального правопорушення як структурного елементу події кримінального правопорушення, обов’язкової обставини, що підлягає доказуванню, – 88,2 % слідчих НПУ, 78,6 % детективів НАБУ, 75,0 % прокурорів відповіли ствердно.

Згідно з емпіричними даними, у контексті обставин, які підлягають встановленню, практики постають перед такими проблемами під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру:

– висока латентність цієї категорії кримінальних правопорушень унаслідок вчинення в умовах неочевидності та застосування прийомів конспірації під час готування та вчинення таких кримінальних правопорушень;

– складність виявлення документів, зокрема електронних, які підтверджували б факт вчинення кримінального правопорушення та свідчили б про причетність певних осіб;

– протидія розслідуванню з боку учасників кримінального правопорушення та залучених осіб, що полягає в намаганнях перешкоджати розслідуванню, ужитті різних заходів з метою знищенню доказів, документів тощо;

– обізнаність правопорушників про можливості, форми, методи, засоби правоохоронних органів під час розслідування.

Серед обставин, які підлягають встановленню в кримінальному провадженні, важливе значення має з’ясування стороною обвинувачення вини (психічного ставлення) осіб, причетних до одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру. З’ясування цієї обставини має значення для: встановлення наявності складу певного кримінального правопорушення як юридичної підстави для кримінальної відповідальності; правильної кваліфікації конкретного кримінального правопорушення; встановлення суспільної небезпечності кримінального правопорушення для подальшого призначення відповідного виду та міри покарання. Обов’язковим є встановлення корисливого мотиву в діях отримувача неправомірної вигоди.

Проведені дослідження надали підстави стверджувати, що найсуттєвішими під час досудового розслідування/судового розгляду є такі складові предмета доказування, які в окремій криміналістичній методиці нерозривно пов’язані зі складом конкретного кримінального правопорушення, а саме:

– визначені в п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України – подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення), а також предмет посягання, які за своїм змістом є фундаментальними відомостями, що характеризують його об'єктивну сторону й об'єкт посягання;

– визначені в п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України – винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення, які безпосередньо стосуються суб'єкта делікту та фундаментально відображають суб'єктивну сторону кримінального правопорушення.

6. Під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру наявна повторюваність певних слідчих ситуацій, що своєю чергою створює передумови для їх типізації залежно від етапів розслідування.

За результатами наукової дискусії констатовано, що розслідуванню одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру притаманно виокремлення двох етапів розслідування – початкового й наступного (вважають 99,3 % слідчих НПУ, 97,6 % детективів НАБУ, 99,3 % прокурорів).

Початковий: з моменту внесення відомостей до ЄРДР і до моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Наступний: з моменту повідомлення особі про підозру й до моменту звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження.

Сформовано класифікацію типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру початкового етапу розслідування відповідно до таких критеріїв:

1) залежно від своєчасності отримання правоохоронними органами інформації про одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, реалізації протиправного умислу:

– одержання предмета неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру вже відбулося, нових епізодів вчинення не планують;

– між причетними до вчинення кримінального правопорушення особами триває комунікація щодо умов надання та одержання предмета неправомірної вигоди, протиправна діяльність триває;

2) залежно від джерела та змісту інформації, що надійшла до правоохоронних органів про факт одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру:

– заява (повідомлення) про кримінальне правопорушення надійшла від особи, якій про нього стало відомо ще на етапі підготовки;

– заява (повідомлення) про кримінальне правопорушення надійшла від особи за фактом отримання службовою особою неправомірної вигоди;

– інформація про підготовку чи факт одержання неправомірної вигоди службовою особою надійшла за результатами оперативно-розшукової діяльності;

3) залежно від безпосереднього способу одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру:

– неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру одержала безпосередньо службова особа;

– неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру одержано з використанням допомоги посередника;

– неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру одержано опосередковано, службова особа надалі розпоряджалася одержаними благами;

– зафіксовано неодноразові випадки отримання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Спільним щодо всіх слідчих ситуацій є необхідність використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в процесі доказування, окреслено проблемні питання за таких умов. Вивчено судову практику Верховного Суду, яка засвідчила,

що фактичні дані, отримані в результаті проведення оперативно-розшукових заходів до внесення відомостей до ЄРДР, можуть бути визнані належними й використані як допустимі докази (документи) у кримінальному провадженні (на прикладі аналізу постанови від 10 червня 2023 року у справі № 303/305/18, постанови від 15 лютого 2018 року у справі № 239/621/15-к Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду).

З огляду на дані практики, виокремлено найпоширеніші слідчі ситуації досудового розслідування одержання неправомірної вигоди, де предметом є переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру:

1) досудове розслідування розпочинається у зв'язку із заявою (повідомленням) про факт готування або вчинення (у цей проміжок часу) одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (63,8 % кримінальних проваджень), наприклад:

– надходить інформація щодо висловлення прохання надати неправомірну вигоду, прийняття пропозиції, обіцянки або її подальше одержання службовою особою (зокрема із залученням посередників). Така інформація може надійти від заявника – фізичної особи, який є безпосередньо учасником події, опинився в таких обставинах, але добровільно звернувся із заявою про це ще до моменту отримання правоохоронними органами з інших джерел інформації про таку протиправну діяльність. Така ситуація складається, коли за вчинення або невчинення службовою особою певних діянь, на противагу, тобто в обмін, «ребром» ставиться питання про надання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру у вигляді прийняття (погодження) важливих документів (ліцензія, дозвіл, сертифікат, наказ тощо), які не мають грошового вираження і не можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті;

– інформація щодо факту протиправних вимог щодо надання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру надійшла від заявника, який є очевидцем (свідком) події, зокрема, під час розмови в кабінеті, на спільній зустрічі фігурантів, або підслухана очевидцем тощо;

– інформація щодо таких фактів надійшла від медіа, журналістів, громадян, підприємств, установ чи організацій, з анонімних джерел, але яка потребує ретельної перевірки на предмет достовірності;

2) оперативно-розшукова діяльність, досудове розслідування розпочинається у зв'язку із самостійним виявленням працівниками правоохоронних органів ознак вчинення (готування) корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (перевірка отриманої оперативної інформації; за результатами інформаційно-аналітичної роботи, з відкритих джерел, державних баз даних і реєстрів (25,5 % кримінальних проваджень);

3) досудове розслідування розпочинається за результатами виявлення такого кримінального правопорушення під час досудового розслідування іншого кримінального правопорушення або в межах оперативно-розшукової діяльності (10,6 % кримінальних проваджень).

Типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру формуються після повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення і пов'язані з тим, що: підозрюваний визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення (4,3 % кримінальних проваджень), підозрюваний визнає свою вину частково (57,4 %), підозрюваний не визнає своєї вини й надає аргументи щодо своєї невинуватості (21,3 %), підозрюваний не визнає своєї вини, протидіє розслідуванню (17,0 %).

7. За даними емпіричних досліджень, під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру поширеними й складними щодо тактики проведення слідчими (розшуковими) діями є огляд (95,6 % слідчих НПУ, 90,5 % детективів НАБУ, 94,6 % прокурорів) й обшук (97,0 %, 97,6 %, 98,2 % опитаних відповідно).

Особливості має тактика різних видів огляду, зокрема його невідкладний різновид – тактика огляду місця події. Окремі елементи події (зокрема зустрічі осіб,

які причетні до реалізації протиправної діяльності) відбуваються в різних місцях. Тому постає необхідність провести огляд:

– місця, де відбувалися зустрічі під час «перемовин» між фігурантами;

– місця надання/одержання неправомірної вигоди;

– місця, де фігуранти намагалися позбутися речей і документів, що пов'язані з предметом неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру (документи, спрямовані на одержання переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру), або приховати їх одразу після одержання тощо.

Об'єктами огляду можуть бути: житло чи інше володіння особи; публічно доступні місця, приміщення (державні установи, хол у них, коридор); відкрита місцевість на вулиці, у парку, у дворі багатоповерхового будинку; службові приміщення, кабінети в них, службові та приватні автомобілі тощо.

Огляд комп'ютерних даних згідно зі ст. 237 КПК України має певну специфіку й стосується огляду електронних документів. Поширеною є практика огляду слідчим мобільних телефонів, планшетів, комп'ютерів, ноутбуків, іншої електронної техніки, різних носіїв інформації, відшуканих під час огляду, обшуку чи затримання в причетних до вчинення кримінального правопорушення осіб. До проведення огляду електронних документів слід залучати спеціалістів у галузі комп'ютерної техніки, інформаційних технологій або програмування.

Огляд документів спрямований на встановлення законності та правильності оформлення службовою особою документації, спрямованої на отримання певною особою переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, а також будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру, а також з'ясування того, чи належить видання такого документа до посадових обов'язків службової особи, чи не порушила вона надані повноваження. Метою огляду документів може бути також встановлення справжності документів, пошуку тих із них, які відображають виконання певних дій на користь особи, яка надала неправомірну вигоду, правомірність їх здійснення та оформлення тощо.

Огляд предмета неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, який становить документ, здійснюють до моменту реалізації тактичної операції, а також після затримання/обшуку фігурантів, коли вдається відшукати такий документ. У протоколі огляду необхідно описати всі індивідуальні ознаки документа. На виконання постанови прокурора про контроль за вчиненням злочину такий документ може бути оброблено спеціальною хімічною речовиною, у процесі чого також відбирають контрольний зразок такої речовини, який упаковують окремо (для проведення подальшої судово-хімічної експертизи), що має бути описано в протоколі огляду.

Аргументовано, що в низці випадків на початковому етапі розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру доцільно проводити обшук без ухвали слідчого судді, за правилами невідкладного обшуку. Завданнями такого невідкладного обшуку є своєчасне відшукання та вилучення майна, тобто речових доказів, речей, документів, носіїв інформації, щоб запобігти їх знищенню, спотворенню, приховуванню. Зрештою, у виняткових і термінових випадках звернення до суду з клопотанням про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи може призвести до втрати часу, за який може бути вже знищено слідову інформацію, або за цей час відбудеться витік інформації про початок документування кримінального правопорушення.

Обґрунтовано доцільність удосконалення ч. 3 ст. 233 КПК України з метою підвищення ефективності проведення невідкладного обшуку під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Доведено, що слід доповнити ч. 3 ст. 233 КПК України таким положенням: «Слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді ввійти до житла чи іншого володіння особи лише в невідкладних випадках, за наявності обґрунтованих підстав вважати, що є реальна загроза знищення конкретних речей або документів, які мають значення речових доказів». Таку думку поділяють практики (94,1 % слідчих НПУ, 92,8 % детективів НАБУ, 96,4 % прокурорів).

Напрацювання криміналістики щодо особливостей тактики проведення обшуку мають бути враховані в процесі розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Обшуки доречно проводити:

– у місцях надання/одержання неправомірної вигоди (наприклад, службовий кабінет, житло чи інше володіння, зокрема транспортні засоби фігурантів);

– у місцях можливого зберігання речей та документів, чорнових записів, елементів упакування та інших предметів, що мають значення речових доказів, а також документів, пов’язаних із реалізацією службовими особами своїх повноважень щодо вчинення/невчинення в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища;

– у місцях перебування фігурантів та інших залучених осіб.

За змістом дисертації висвітлено особливості виконання цих завдань, зокрема в межах тактичної операції, пов’язаної із затриманням підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення в порядку ст. 208 КПК України.

Запорукою успішної тактичної операції із затримання підозрюваних осіб є завчасне складання детального плану із зазначенням місця можливої зустрічі та подальшого одержання неправомірної вигоди, розташування авто фігурантів, задіяних правоохоронців тощо. Слід контролювати точні місце й час надання/одержання неправомірної вигоди; встановити точний предмет неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, зокрема, у вигляді документів; здійснити ідентифікацію та вручення предмета неправомірної вигоди (заздалегідь ідентифікованого засобу) заявнику (за його наявності) шляхом складання протоколу огляду в межах контролю за вчиненням злочину; підготувати технічні засоби фіксації, що використовуватимуть під час затримання (фотографування, аудіо-, відеозапис); визначити функції членів слідчо-оперативної групи тощо.

8. Окреслено особливості проведення окремих видів негласних слідчих (розшукових) дій, які найчастіше проводять під час розслідування одержання неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру:

– аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України, так вважають 95,6 % слідчих НПУ, 95,2 % детективів НАБУ, 94,6 % прокурорів). Практичний досвід засвідчує, що за результатами проведення аудіо-, відеоконтролю осіб слідчий може встановити коло осіб, з якими спілкується підозрюваний, зміст розмов фігурантів між собою та особливостей їх поведінки, а так само зафіксувати конкретні розмови, дії, що відображають сутність і конкретні обставини злочинних домовленостей; встановити час, місце зустрічей у момент висловлення прохання, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди; встановити умови, на яких досягнуто згоди щодо надання неправомірної вигоди та за які саме дії/бездіяльність/прийняті рішення тощо; предмет і форма неправомірної вигоди, інших осіб (посередників), залучених до вчинення цього кримінального правопорушення;

– обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України, 47,8 % слідчих НПУ, 52,3 % детективів НАБУ, 32,1 % прокурорів). Надає можливість виявити документи, які можуть бути використані як джерела доказів. Водночас під час такої негласної слідчої (розшукової) дії заборонено вилучати такі документи, можна лише їх копіювати, що й передбачено положеннями ст. 267 КПК України, а вилучення надалі доцільно провести під час обшуку.

Здійснюючи підготовчі заходи, слід урахувати, що її доцільно поєднувати зі здійсненням інших НСРД, як, наприклад, аудіо-, відеоконтроль особи. Підготовка передбачає визначення мети обстеження, розподіл завдань осіб, яких залучають, вибір сил і засобів, які буде використано, встановлення часу обстеження публічно недоступних місць, а за необхідності в комплексі встановлення технічних засобів для проведення інших НСРД (аудіо-, відеоконтроль особи), ужиття заходів із недопущення розшифрування обстеження тощо;

– спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України, 88,2 % слідчих НПУ, 85,7 % детективів НАБУ, 83,9 % прокурорів). Проводять з метою отримання відомостей про вчинення кримінального правопорушення та причетних до його вчинення осіб, відомостей про місця реалізації протиправних дій (де реалізують прохання, прийняття пропозиції або одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру), а також отримання відомостей про певну річ (використовувані в протиправній діяльності транспортні засоби, документи), коли в інший спосіб отримати такі дані неможливо, оскільки фігуранти, будучи обізнаними про форми й методи роботи правоохоронних органів, уживають заходів конспірації, є певні умовності під час спілкування тощо;

– зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України, 90,4 % слідчих НПУ, 90,4 % детективів НАБУ, 91,1 % прокурорів). Попри активне проведення, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж як засіб збирання доказів вчинення корупційних кримінальних правопорушень здебільшого втрачає свою актуальність унаслідок низької ефективності, оскільки не дає змоги отримати очікувані результати в документуванні корупційних діянь, оскільки через обізнаність більшої частини суспільства про наявність технічної можливості прослуховування «відкритого» мобільного зв'язку, звичайного телефонного зв'язку не скажуть «зайвого». Натомість особи, причетні до одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, з появою стійкого інтернет-зв'язку на постійній основі користуються під час телефонних злочинних «перемовин» різноманітними зашифрованими месенджерами, повідомленнями з наявним режимом автовидалення, а також уживаючи інших заходів конспірації.

Водночас під час досудового розслідування у випадку успішної фіксації цим видом НСРД важливих телефонних розмов фігурантів чи інших осіб між собою про обставини вчинення кримінальних правопорушень доцільно обов'язково всіх співрозмовників (абонентів телефонної розмови) чітко ідентифікувати (процесуально в протоколах із долученням до матеріалів кримінального провадження підтверджувальних документів щодо використання конкретною

особою саме певного абонентського номеру), чиї важливі бесіди зафіксовано на аудіозаписах, отриманих унаслідок цієї негласної слідчої (розшукової) дії.

Слідчо-оперативна практика прямує тим шляхом, коли, не маючи точних даних, у який спосіб буде здійснено спілкування фігуранта – абонента оператора рухомого (мобільного) зв'язку, тобто звичайної голосової телефонії, IP-телефонії або месенджерів, сторона обвинувачення одночасно отримує судові дозволи на проведення НСРД, передбачених ст. 263, 264 КПК України;

– зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України, 77,2 % слідчих НПУ, 78,6 % детективів НАБУ, 71,4 % прокурорів).

Нині корумповані службові особи, залучені посередники контактують переважно за допомогою електронних інформаційних систем, передаючи інформацію, фото документів тощо за допомогою гаджетів з відповідним програмним забезпеченням, зашифрованими месенджерами, через соціальні мережі, електронну пошту тощо, розраховуючи, що таке спілкування є найзахищенішим видом зв'язку, у процесі чого досягають злочинних домовленостей. Саме під час проведення цього виду НСРД вдається отримати цінну інформацію про протиправну діяльність, а також ідентифікувати незаконність певної «послуги», будь-якої вигоди нематеріального чи негрошового характеру, наданих службовій особі в обмін на певне діяння, як ретроспективно, так й онлайн, а також у динаміці зафіксувати події, встановивши коло причетних осіб.

Водночас складність проведення окресленого виду НСРД зумовлена насамперед технічними можливостями підрозділів правоохоронних органів, які їх виконують, і складністю подолання логічного захисту, постійного оновлення програмного забезпечення тощо. Наявність паролів і процедури ідентифікації користувачів у більшості випадків взагалі не дозволяють отримати доступ до електронних інформаційних систем. Однак у випадку успішного проведення зазначений вид НСРД є одним з найінформативніших і найкорисніших для викриття та документування протиправної корупційної діяльності.

Також окреслено особливості проведення під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру таких НСРД, як контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України), використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК України) тощо.

10. Під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру в слідчого постають питання, для вирішення яких недостатньо власних професійних знань, тож необхідним є використання спеціальних знань.

Анкетування практиків засвідчило, що найчастіше під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру слідчий залучав спеціалістів до проведення таких слідчих (розшукових) дій: 1) огляд комп'ютерних даних (комп'ютерів, ноутбуків, носіїв інформації, мобільних телефонів) (88,2 % слідчих НПУ, 90,5 % детективів НАБУ, 92,8 % прокурорів); 2) обшук житла чи іншого володіння особи (72,1 % слідчих НПУ, 76,2 % детективів НАБУ, 80,4 % прокурорів). Застосовано таку форму використання спеціальних знань, як проведення експертизи (88,9 % слідчих НПУ, 92,8 % детективів НАБУ, 94,6 % прокурорів)

Наприклад, поширеною є практика залучення до проведення слідчих (розшукових) дій спеціалістів у сфері інформаційних технологій, яких залучають до проведення обшуку, огляду тощо, метою яких є пошук, виявлення, дослідження і фіксація, зокрема, електронної інформації, електронних документів; за результатами проведення складають протокол, до якого можуть долучати як додатки письмові пояснення спеціалістів відповідно до вимог п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України.

За результатами наукової дискусії з'ясовано, що письмове пояснення спеціаліста, яке є додатком до протоколу, у випадку дотримання умов щодо його належного оформлення може бути процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні, а саме документом.

Щодо форм спеціальних знань під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру обґрунтовано

позицію про виокремлення трьох форм спеціальних знань: процесуальну, непроцесуальну та змішану.

Процесуальна форма: залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій; надання письмових пояснень спеціалістом, який брав участь у проведенні слідчих (розшукових) дій; надання довідок з питань, що належать до сфери його знань, у випадках, передбачених ч. 3 ст. 245-1 КПК України; призначення та проведення експертизи.

Непроцесуальна форма: надання слідчому, прокурору усних консультацій спеціалістом, який має відповідні спеціальні знання та навички; за зверненням сторін кримінального провадження відшукання та правильне копіювання спеціалістом інформації з інформаційних, довідкових баз, державних реєстрів, відкритих джерел, зокрема OSINT тощо.

Змішана форма: надання висновків ревізій та актів перевірок.

У дисертації детально проаналізовано питання призначення та проведення судових експертиз. Під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру найчастіше проводять комп'ютерно-технічні експертизи, експертизи звуко-, відеозапису (фоноскопічні), товарознавчі, дактилоскопічні, почеркознавчі, технічні експертизи документів та інші криміналістичні, молекулярно-генетичні, хімічні тощо.

До завдань, які перед ними ставлять, можна віднести: встановлення виконавця рукописного тексту й підписів у письмових документах (почеркознавча); належність слідів рук конкретним особам, що залишені на предметах неправомірної вигоди, зокрема, грошах, документах чи інших матеріальних об'єктах (дактилоскопічна); тотожність зразків речовини, якою помічено предмет неправомірної вигоди з речовиною, наданою для нанесення такої мітки (судово-хімічна); тотожність зразків голосу людини з голосом на фонограмі (фоноскопічна); ринкової вартості транспортних засобів, матеріальних цінностей чи іншого майна (товарознавча) тощо.

Акцентовано на важливості проведення семантико-текстуальної експертизи під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи

негрошового характеру. За сучасних умов для обговорення деталей протиправної діяльності з метою уникнення викриття та відслідковування зустрічей корупціонери вдаються до використання різноманітних прийомів завуальованого спілкування як під час особистих зустрічей, так під час телефонної розмови, листування тощо. Зокрема, під час такого листування у месенджері або особистого спілкування причетних осіб може бути висловлено прохання, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру за вчинення чи невчинення особою в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії, але таке погодження може мати певний замаскований, прихований контекст. Саме для встановлення ознак підтекстового (або двоякого) тлумачення слів і висловлювань, зрозуміти значення яких у певному контексті зможе експерт-лінгвіст, проводять цю експертизу.

Розглянуто особливості використання висновку експерта в процесі доказування під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумов О. Ю. Тактичні операції під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2024. 305 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/dd7bfae0-d2dc-4f8c-bca6-85d7b60d3552.

2. Акімов О. О. Психологічні аспекти проявів корупції в державному управлінні. *Державне управління: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 181–188.

3. Аналітика. 6,8 тис. вироків корупціонерам було винесено за час великої війни. *Опендатабот :* [сайт]. URL: https://opendatabot.ua/analytics/corrupted-officials-2024.

4. Андрейко Ю. О. Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою : дис. … канд. юрид. Наук : 12.00.09. Київ, 2020. 283 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/d0c9f50f-b9d8-4e53-9435-9e1c10852452/content.

5. Антонюк П. Є. Щодо сутності письмового пояснення спеціаліста у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу :* матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.). Київ, 2020. С. 47–50. URL: https://kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/5fd09ad02772c.pdf.

6. Антонюк П. Є., Пясковський В. В. Письмове пояснення спеціаліста в системі процесуальних джерел доказів на досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. № 66. С. 332–341. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.32.

7. Бабіков О. П. Кримінально-правова характеристика пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі юридичної особи приватного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 219 с.

8. Баганець О. В. Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у

досудовому розслідуванні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 269 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/dbf/dis_Baganets%20O..pdf.

9. Базір С. С. Негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальних провадженнях щодо одержання неправомірної вигоди суддями. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2016. № 3. С. 226–230. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/3/50.pdf.

10. Барабаш Т. М. Проблемні питання етапності досудового розслідування в кримінальному провадженні України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 5. С. 115–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_5_25.

11. Бєлік Л. С. Деякі аспекти планування оперативних комбінацій при документуванні злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди. *Форум права*. 2016. № 5. С. 5–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_5_3.

12. Бєлік Л. С. Проблемні аспекти визначення предмету неправомірної вигоди як одного з елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди. *Вісник ОНДІСЕ*. 2017. № 2. С. 6–10. URL: http://ondise.od.ua/DOC/vipusk2/nepravvigoda.pdf.

13. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2007. 512 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi80/0060087.pdf.

14. Білоус В., Латиш К. Судові експертизи радіоелектронних засобів як форма використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Серія «Юридичні науки»*. 2022. № 1 (61). С. 5–11. DOI: https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.

15. Бондаренко О. С. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 290 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/83fd1049-f012-48bd-9d5e-2dae51a56a41.

16. Бондарчук В. В., Босак І. А. Особливості проведення семантико-текстуальної експертизи в розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Криміналістичний вісник*. 2023. № 40 (2). С. 43–52. DOI: https://doi.org/10.37025/1992-4437/2023-40-2-43.

17. Борусовський М. В. Основи методики розслідування зловживання владою або службовим становищем суддею під час здійснення правосуддя : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Львів, 2021. 234 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3734.

18. Брайко Ю. В. Неправомірна вигода як предмет зловживання владою або службовим становищем. *Актуальні проблеми політики*. 2022. № 69. С. 132–137. DOI: https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1313.

19. Бруссо К. М. Криміналістична характеристика особи злочинця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення у сфері житлового будівництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 476–479. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/119.

20. Буряк О. О. Процесуальне керівництво розслідуванням прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 241 с.

21. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 131 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0402U002356.

22. Веліканов С. В. Підходи до типізації слідчих ситуацій. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2011. Вип. 21. С. 210–219. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/sbirnik_21.pdf.

23. Вереша Р. В. Вина і норми Загальної частини КК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13. № 1. С. 35–40. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vaau_2016_13_1_6.

24. Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 583 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/d80aca34-1e1a-4f0d-bc16-70fb83ffba36.

25. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / [М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.] ; за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доповн. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8e9e5637-7b62-475c-8c41-9850e317bfc4/content.

26. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 19 серп. 2019 р., справа № 335/9433/17, провадження № 1-кп/335/99/2019. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83709150.

27. Волошанівська Т. В. Типові позитивні слідчі ситуації, які виникають в процесі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 582–585. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/138.

28. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та світської / пер. з англ. Київ : Дух і літера, 2000. 606 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnovazhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi/.

29. Гончаренко В. Г., Курдюков В. В., Легких К. В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 22–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2007_2_5.

30. Гончарук Б. Л. Методика розслідування пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 250 с.

31. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text.

32. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Ін Юре, 2006. 568 с.

33. Гусєва В. О., Прокопенко О. Ю. Теоретичні передумови формування криміналістичної характеристики захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника. *Право і безпека.* 2023. № 2 (89). С. 121–132. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.11.

34. Гуцуляк М. Я., Костюк Л. О. Поняття, зміст та ознаки суб'єктивної сторони складу злочину. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*. 2014. С. 57–60. URL: http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/hutsulyak,%20kostyuk.pdf.

35. Давиденко В. С. Криміналістичне забезпечення з'ясування обставин одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 40–42. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/2677.

36. Давиденко В. С. Реалізація завдань досудового розслідування хабарництва в системі наступних слідчих дій. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. № 6. С. 176–179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2012_6_34.

37. Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади : розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 жовт. 2016 р. № 803-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2016-p#Text.

38. Додатковий протокол до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією (ETS-191) : міжнар. док. від 15 трав. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_172#Text.

39. Доказування у кримінальних провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: кримінальний, кримінально процесуальний та криміналістичний аспекти : метод. рек. / [В. Г. Дрозд, Ю. М. Чорноус, Л. В. Гаврилюк та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ ; Держ. наук.-досл. ін-т ; 7БЦ, 2023. 222 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4396763f-9542-48b8-bde5-4522107505f5/content.

40. Дуфенюк О. М. Суб'єктивізм експерта у кримінальному провадженні. *Соціально-правові студії*. 2019. № 4 (6). С. 74–81. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2789.

41. Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення. *Національне агентства з питань запобігання корупції :* [сайт]. URL: https://corruptinfo.nazk.gov.ua.

42. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2021 – І півріччя 2025 року. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.

43. Желік М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 258 с.

44. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостіль, 2012. 304 с.

45. Журавель В. А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. 2008. Вип. 8. С. 102–108.

46. Журавель В. А., Павлюк Н. В., Резнікова О. І. Поняття та засоби криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. № 32. С. 13–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2016_32_4.

47. Заблоцький Ю. П. Виявлення та розслідування одержання службовою особою неправомірної вигоди : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 255 с.

48. Загиней З. А. Окремі недоліки нормотворчої техніки розділу XVII Особливої частини КК «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» та їх вплив на тлумачення кримінально-правових норм. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 39–43. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/6975.

49. Зловживання службовим становищем у формі сексуальних домагань з боку викладачів чи адміністрації університету за позитивні оцінки чи протекторат («сексторція»). *Національне агентство з питань запобігання корупції* : [сайт]. URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/risks/79/?utm_source=chatgpt.com.

50. Іванчик І. А. Характеристика кримінальної корупції в розрізі законодавства України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16). С. 211–223. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/aa2dd334-a667-42c4-88f7-c166ffa53228.

51. Ілляшова К. В. Етимологія поняття: корисливий мотив, окремі питання. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Право»*. 2012. Вип. 19. С. 202–208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2012_19_35.

52. Казанська Л. М. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із корупцією. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. *Серія «Юриспруденція».* 2014. № 10-2. Т. 2. С. 169–172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_10-2%282%29__51.

53. Карпушин С. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 210 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0416U002631#google_vignette.

54. Кимлик Н. В., Кимлик Р. В., Жерж Н. А. Розслідування корупційних правопорушень у кримінальному процесі : монографія. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2014. 226 с.

55. Кимлик Н. В. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2012. 222 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14003.

56. Клімова С. М., Ковальова Т. В. Організація запобігання та протидії корупції в Україні : навч. посіб. Харків : Магістр, 2012. 283 с.

57. Коваленко А. В. Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2023. № 4. С. 53–58. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-9.

58. Ковальов Ю. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Харків, 2021. 251 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0821U100819.

59. Ковальова І. С. Суб'єктивна сторона підкупу працівника підприємства, установи чи організації. *Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică*. 2016. № 6. Т. 2. С. 126–130. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/6/part_2/27.pdf.

60. Когутич І. І. Криміналістика: особливості методики розслідування окремих видів злочинів : лекція. Львів : Тріада плюс, 2006. 456 с.

61. Когутич І. І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. № 2. С. 112–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2015_12_2_16.

62. Козак І. А. Доказування у кримінальних провадженнях про одержання службовою особою неправомірної вигоди : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2024. 233 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/dis/12-00-09/disertacya-kozak.pdf.

63. Козак І. А. Особливості початкового етапу досудового розслідування одержання службовою особою неправомірної вигоди. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. № 5. С. 292–298. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2023/5/51.pdf.

64. Комар В. В. Поняття та види підкупу за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2020. 249 с.

65. Комарницька М. О. Відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди за кримінальним правом України : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Львів, 2021. 203 с.

66. Компанець Є. М. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні про порушення прав інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 318–323. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2020.60.

67. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : міжнар. док. від 15 листоп. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.

68. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

69. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

70. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика : навч. посіб. Одеса : Гельветика, 2022. 286 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/40899/1/КРИМІНАЛІСТИЧНА%20ТЕХНІКА.pdf.

71. Корж В. П. Криміналістична характеристика корупційних злочинів: теоретичні та практичні аспекти. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. № 66. С. 211–221. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.22.

72. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка, О. М. Москаленко. Київ, 2019. 464 с. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/22/koruptsiy-ni-shemy-i-h-kryminalno-pravova-kvalifikatsiya-i-dosudove-rozsliduvannya.pdf.

73. Кравчук В., Науменко Д., Глибовець А. Електронні гроші в Україні. Київ : Альфа-ПІК, 2012. 64 с.

74. Кравчук О. В., Циганюк Ю. В. Порядок призначення судових експертиз у сфері інтелектуальної власності за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 2 (20). С. 34–45. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/2043.

75. Крайник Г. С. Неправомірна вигода як предмет корупційних злочинів в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2014. № 27. С. 192–201. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7324/1/Kraynik_192_201.pdf.

76. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2015. 544 с. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/pyaskovskiy__chornous.pdf.

77. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2020. 752 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/19880.

78. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Гельветика, 2017. 556 с.

79. Криміналістика : підручник : у 2 т. / [А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. Т. 1. 384 с. Т. 2. 312 с.

80. Криміналістика : підручник : у 2 т. / [В. Ю. Шепітько, А. В. Журавель, В. О. Коновалова та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Т. 2. 328 с.

81. Криміналістика : підручник / [кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2008. 464 с. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf.

82. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с. URL: https://buklib.net/books/30935/.

83. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) : міжнар. док. від 27 січ. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text.

84. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [П. С. Матишевський, П. П. Андрушко, С. Д. Шапченко та ін.]. Київ : Юрінком, 1997. 512 с.

85. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

86. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

87. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

88. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Я. Тація. URL: http://westudents.com.ua/glavy/63506-stattya-91-obstavini-yak-pdlyagayut?dokazuvannyuu-krimnalnomu-provadjenn.html.

89. Кримінологія : підручник / [О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

90. Кувшинов О. Д. Правові засади участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 616–621. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/147.

91. Кудерміна О. І., Казміренко Л. І., Андросюк В. Г., Фодчук А. Б. Психологічні засади запобігання корупційним правопорушенням в органах державної влади та місцевого самоврядування : навч. посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 168 с.

92. Кушнарьов І. В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Юрид. думка, 2018. 408 с.

93. Лі Куан Ю. На шляху з третього світу в перший. Історія Сінгапуру. 1965–2000 рр. / пер. Е. Сагайдак. Київ : КМ-БУКС, 2016. 760 с.

94. Ліщенко В. М. Доказування на досудових стадіях кримінального процесу у справах про одержання хабара : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 261 с.

95. Логінова В. В. Поняття та значення слідчих ситуацій в методиці розслідування злочинів. *Форум права*. 2010. № 3. С. 278–283. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/da9fa671-9c8b-43fb-b4b3-e4a2d15b82bd.

96. Льозний О. А. Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності : монографія. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 243 с.

97. Малахова О. В. Питання розподілу тягаря доказування між сторонами кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного*

університету. *Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 10-1. Т. 2. С. 161–163. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9233d7fe-2339-4acf-a7ad-339b1018a312/content.

98. Малюга Р. В. Експертизи як засоби доказування в кримінальному провадженні щодо контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів. *Форум права*. 2014. № 4. С. 210–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_4_38.

99. Мартенко О. Психологічний аналіз проблеми мотиву злочину. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 9. С. 144–147. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2010/09_2010.pdf.

100. Мартиненко В. О. Кримінологічна характеристика особи державного службовця, який зловживає владою або службовим становищем. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (102). С. 99–110. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/2272.

101. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальні сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія. Київ : Юрид. думка, 2004. 400 с.

102. Методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / [О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, О. В. Захарова та ін.] ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 2-ге вид., переробл. та доповн. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 312 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2746/1/%D0%9C%D0%A0%D0%9E%D0%92%D0%97-%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%202019.pdf.

103. Михайлов М. В. Підкуп у законодавчих конструкціях корупційних кримінальних правопорушень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 250 с.

104. Михалусь М. М. Неправомірна вигода як предмет, засіб і мета корупційних правопорушень. 2020. URL: http://lutsk.dsp.gov.ua/неправомірна-вигода-як-предмет-засіб/.

105. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 179 с.

106. Мусієнко А. Про причини корупції або корупціогенні фактори. 2019. URL: https://kr.dsp.gov.ua/index.php/4696-%20ko17-09-19.

107. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / за заг. ред. М. І. Хавронюка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Дакор, 2017. 522 с.

108. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

109. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія. Київ : КНТ, 2008. 368 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001932.

110. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 2. С. 120–125. DOI: https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.358.

111. Овод К. К. Кримінально-правова характеристика підкупу працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 207 с.

112. Олійник С. В. Початковий етап та основні напрями розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 220 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/10/3.pdf.

113. Особливості розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : метод. рек. /

[С. С. Чернявський, О. Ф. Вакуленко, О. М. Толочко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 92 с.

114. Павленко С. О. Аналіз сучасного стану наукових досліджень проблем оперативно-розшукової тактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 105–122. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/e48f06d7-d99d-4002-a7ed-2cdbad4556ed/content.

115. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/monogr.pdf.

116. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навч. посіб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с. URL: https://cutt.ly/Fnx4oXX.

117. Питання запобігання та виявлення корупції : постанова Кабінету Міністрів України від 4 верес. 2013 р. № 706. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2013-п#Text.

118. Питання запобігання та протидії корупції в органах виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 8 груд. 2009 р. № 1422. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-2009-%D0%BF#Text.

119. Пілюков Ю. Судова експертиза як форма використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4. С. 139–143. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/33329.

120. Побережний В. В. Сутність та причини корупції в системі органів державної влади. *Державне управління: теорія і практика*. 2010. № 2. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10pvvodv.pdf.

121. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63–79. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Pogoretskyi.pdf.

122. Податковий кодекс України : Закон України від 10 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.

123. Поплавська А. В. Особливості підтримання публічного обвинувачення прокурором у справах про кримінальні правопорушення, вчинені у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Кропивницький, 2024. 228 с. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/06/dysertacziya-poplavska.pdf.

124. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 серп. 2023 р., справа № 303/305/18, провадження № 51-725км22. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112775704.

125. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 лют. 2018 р., справа № 239/621/15-к, провадження № 51-862-км-18. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72269232.

126. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 16 верес. 2020 р., справа № 335/9433/17, провадження № 51-1167-км-20. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91702554.

127. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 18 верес. 2023 р., справа № 991/2030/22, провадження № 51-1046ск23. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113590977.

128. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні / [О. С. Старенький, О. В. Баганець та ін.] ; за ред. М. А. Погорецького, С. С. Чернявського. Київ : НАВС, 2017. 250 с.

129. Про боротьбу з корупцією : Закон України від 5 жовт. 1995 р. № 356/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80#Text.

130. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 7 серв. 2018 р. № 2447-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text.

131. Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень : Закон України від 11 черв. 2009 р. № 1507-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1507-17#Text.

132. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 13 трав. 2014 р. № 1261-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1261-18#Text.

133. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1701-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-18#Text.

134. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України від 11 черв. 2009 р. № 1508-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-17#Text.

135. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України від 7 квіт. 2011 р. № 3207-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3207-17#Text.

136. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції : Закон України від 2 жовт. 2019 р. № 140-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/140-20#Text.

137. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закону України від 12 лют. 2015 р. № 198-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19#Text ; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-17#Text.

138. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 18 квіт. 2013 р. № 221-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-18#Text.

139. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 18 квіт. 2013 р. № 222-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-18#Text.

140. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні : Закон України від 21 груд. 2016 р. № 1797-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1797-19#n51.

141. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14 верес. 2006 р. № 143-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text.

142. Про державну службу : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text.

143. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1629-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text.

144. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

145. Про запобігання та протидію корупції : Закон України від 7 квіт. 2011 р. № 3206-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#Text.

146. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1699-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18#Text.

147. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України від 20 черв. 2022 р. № 2322-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text.

148. Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України від 11 черв. 2009 р. № 1506-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1506-17#Text.

149. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 4 берез. 2023 р. № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-п#Text.

150. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n14.

151. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : наказ Міністерства фінансів України від 7 лют. 2013 р. № 73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text.

152. Про затвердження плану першочергових заходів з подолання корупції : розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 лип. 2014 р. № 647-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647-2014-р#Text.

153. Про затвердження Положення про випуск електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними : постанова Правління Національного банку України від 29 верес. 2022 р. № 210. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0210500-22#n7.

154. Про затвердження Порядку проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад з підвищеним корупційним ризиком, і внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 25 берез. 2015 р. № 171. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/171-2015-п#Text.

155. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 трав. 1991 р. № 1023-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text.

156. Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998–2005 роки : Указ Президента України від 24 квіт. 1998 р. № 367/98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367/98#Text.

157. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 21 листоп. 2002 р. № 228-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-IV#Text.

158. Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» : Указ Президента України від 11 верес. 2006 р. № 742/2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742/2006#Text.

159. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 листоп. 2015 р. № 772-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text.

160. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text.

161. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки : Указ Президента України від 21 жовт. 2011 р. № 1001/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011#Text.

162. Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» : наказ ГПУ, МВС України, СБУ, Адміністрації ДПСУ, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text.

163. Про платіжні послуги : Закон України від 30 черв. 2021 р. № 1591-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#n1249.

164. Про Порядок проведення спеціальної перевірки відомостей щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов’язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування : Указ Президента України від 25 січ. 2012 р. № 33/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33/2012#Text.

165. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції : Закон України від 18 жовт. 2006 р. № 251-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251-16#Text.

166. Про судово-експертну діяльність в Україні : проект Закону України від 30 берез. 2017 р. № 6264. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61469.

167. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text.

168. Проєкт нового Кримінального кодексу України станом на 19 жовтня 2020 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/10/21/kontrolnyj-proekt-kk-19-10-2020.pdf.

169. Пряхін Є. В. Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 164 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4380/1/Пряхін%20Є.В.--КЗіМ%20РКП---верстка.pdf.

170. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 40 с.

171. Пчеліна О. В. Структура методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2014. Вип. 10-2 (2). С. 122–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_10-2%282%29__37.

172. Рибальський О. В., Соловйов В. І., Журавель В. В. Новий інструментарій проведення фоноскопічної експертизи. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 20 квіт. 2022 р.) / упоряд. Є. Письменський. Дніпро, 2022. С. 116–118. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/9845/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-20.04.2022.pdf.

173. Ризак Я. В. Предмет комерційного підкупу за Кримінальним кодексом України. *Вісник Національної академії прокуратури України: проблеми сьогодення, теорія, практика, життя академії*. 2012. № 1. С. 121–127.

174. Ризак Я. В. Кримінальна відповідальність за підкуп службової особи юридичної особи приватного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 20 с.

175. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : метод. рек. / [С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, Р. М. Дудорець та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 96 с.

176. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : навч. посіб. / [С. С. Чернявський, В. Г. Дрозд, А. П. Запотоцький та ін.]. Київ : 7БЦ, 2023. 252 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/15a5b0b9-f0e0-45e7-878a-37983e9a6543/content.

177. Роуз-Аккерман С. Корупція та урядування: причини, наслідки та зміни / пер. С. Кокізюк, Р. Ткачук. Київ : К.І.С., 2004. 296 с.

178. Рощупкін С. В. Співвідношення понять «одержання подарунку» та «неправомірна вигода». *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 8. С. 197–202. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.37.

179. Савченко А. В. Особливості тлумачення поняття «неправомірна вигода» під час учинення корупційних злочинів. *Корупційна злочинність у міжнародному вимірі: форми, методи та засоби протидії* : матеріали Міжнар. круглого столу (Київ, 9–10 листоп. 2017 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/3782.

180. Савченко А. В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика) : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2016. 168 с.

181. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с. URL:

https://lib.univer.km.ua/sites/default/files/Право/Салтевський%20М%20В%20Криміналістика%20у%20сучасному%20викладі.pdf.

182. Самойленко С. В. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування провокації підкупу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 353–357. DOI: https://doi.org/10.33270/03233302.151.

183. Сергєєва Д. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні / за ред. М. А. Погорецького, С. С. Чернявського. Київ : НАВС, 2017. 250 с.

184. Спусканюк А. Ю. Винуватість обвинуваченого у вчиненні злочинів, пов'язаних з проведенням державних закупівель даної категорії: форма вин, мотив та мета. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 4. С. 143–146. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2017/6/tom_4/29.pdf.

185. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Київ : Правник, 1997. 41 с.

186. Статистика. *Офіс Генерального прокурора :* [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika.

187. Степанюк Р. Л., Гусєва В. О. Сучасні криміналістичні засоби та методи протидії злочинності : навч. посіб. Харків : ХНУВС, 2024. 232 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/970221bb-7bea-4b60-9afa-986b3a9ea8eb/content.

188. Степанюк Р. Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 236–245. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/75816546-f9a4-4f45-ba93-2c761d12645b/content.

189. Степанюк Р. Л., Колесник В. Г. Судова комп'ютерно-технічна експертиза: стан і перспективи розвитку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 2 (102). С. 289–305. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.102.289-305.

190. Стецик Б. В. Завдання експерта при проведенні судової комп'ютерної-технічної експертизи. *Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя :* матеріали XI Міжнар. наук.-практ. Інтернет конф. (Львів, 28 груд. 2021 р.) / відп. ред. П. О. Куцик. Львів : Растр-7, 2021. С. 308–311. URL: https://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdily/Naukovo_Doslidna_Chastyna/Docs/Zbirnik_konferenciji_2021_JUF.pdf.

191. Суворов О. М. Взаємодія підрозділів "К" Служби безпеки України із слідчими під час виявлення й досудового розслідування корупційних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 20 с.

192. Таркан О. М. Методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2021. 244 с. URL: http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/16775.

193. Таркан О. М. Ситуаційний підхід у методиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 312–317. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.52.

194. Таркан О. М. Структура криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*. Харків, 2019. С. 188–190. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20191210/article/view/tarkan/pdf.

195. Теремецький В. І., Білінська Л. В. Правові засади контролю за вчиненням злочину під час розслідування одержання неправомірної вигоди. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. № 121. С. 23–31. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/04/teremetskyi_bilinska_121.pdf.

196. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

197. Топорецька З. М. Криміналістична характеристика незаконного збагачення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. № 64. С. 305–319. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.27.

198. Трепак В. М. Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми : монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 444 с.

199. Трепак В. М. Розкриття та розслідування хабарництва суддями, та подолання протидії засобами оперативно-розшукової діяльності : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2011. 218 с.

200. Трепак В. М. Розкриття хабарництва, що вчиняється суддями : монографія. Київ : Атіка-Н, 2012. 200 с.

201. Третьяков Д. А. Кримінальна відповідальність за пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 261 с.

202. Тютюгін В. І., Городецький Ю. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг: загальна характеристика. *Вісник Асоціації Кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 272–295. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/8523.

203. Удалова Л. Д. Деякі проблемні питання правозастосування кримінального процесуального законодавства. *Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України* : зб. матеріалів міжвуз. наук. конф. (Київ, 26 квіт. 2013 р.). Київ : Алерта, 2013. С. 8–12.

204. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / [П. С. Берзін та ін.] ; за заг. ред. В. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 711 с.

205. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 19 черв. 2023 р., справа № 991/2030/22, провадження № 11-кп/991/93/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111604893.

206. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 5 черв. 2023 р., справа № 991/2030/22, провадження № 1-кп/991/31/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111491903.

207. Ухвала Запорізького апеляційного суду від 27 листоп. 2019 р., справа № 335/9433/17, провадження № 11-кп/807/1655/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85953888.

208. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті провадження за конституційним зверненням громадянина Яковенка Андрія Олександровича щодо офіційного тлумачення положень статей 108, 234, 235, 309 Кримінального процесуального кодексу України у системному зв'язку з положеннями частини першої статті 3, частини першої статті 8, частини другої статті 19, частини другої статті 30 Конституції України від 6 лют. 2014 р. № 21-у/2014. URL: http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=238684.

209. Участь спеціаліста-криміналіста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій : навч. посіб. / [Є. Ю. Свобода, А. В. Кофанов, А. В. Самодін та ін.]. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2018. 432 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/16325.

210. Ушканенко Е. О. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2024. 273 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/2024/3/5/d.pdf.

211. Федоренко І. Л. Щодо сутності та значення криміналістичної характеристики провокації підкупу. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2019. № 6. Спецвип. Т. 2. С. 208–211. URL: https://cusu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/6_spec_II_2019/208-211_21.pdf.

212. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Атіка, 2009. 236 с.

213. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». Київ : Атіка, 2011. 424 с.

214. Хадієва Е. Р., Головко М. Б. Криміналістична характеристика одержання неправомірної вигоди. *Збірник наукових праць ΛΌГОΣ*. 2020. № 64. С. 68–70. DOI: https://doi.org/10.36074//24.04.2020.v5.25.

215. Цехан Д. М., Горобець Є. В. Напрями оперативно-розшукового забезпечення організаційної складової розслідування організованих форм злочинної діяльності. *Юридичний бюлетень*. 2024. Вип. 32. С. 100–107. DOI: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.14.

216. Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією : міжнар. док. від 4 листоп. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text.

217. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

218. Чернега Ю. О. Відповідальність за підкуп за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 223 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3502/3/chenega_d.pdf.

219. Чорноус Ю. М. Особливості тактики слідчих (розшукових) дій за участю іноземців. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 62–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2015_2_10.

220. Чорноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 245 с.

221. Чорноус Ю. М., Лісіцький А. В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Електронний юридичний журнал*. 2023. № 1. С. 477–480. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112.

222. Чорноус Ю. М., Шмітько В. В. Теоретико-методологічні засади дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 2 (26). С. 61–72. DOI: https://doi.org/10.33270/02232602.61.

223. Шакун В. І. Корупція як деформація правосвідомості. *Корупційна злочинність у міжнародному вимірі: форми, методи та засоби протидії* : матеріали Міжнар. круглого столу (Київ, 9–10 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 19–22. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/3800.

224. Шевчишен А. В. Доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 42 с.

225. Шевчук В. М. Виявлення ознак корупційних кримінальних правопорушень як структурний елемент криміналістичної методики розслідування. *Юридичний науковий журнал*. 2022. № 7. С. 425–430. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/103.

226. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.

227. Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Розслідування злочинів корупційної спрямованості : наук.-практ. посіб. Харків : Харків юрид., 2013. 220 с.

228. Шепітько В. Ю., Шепітько М. В. Доктрина криміналістики та судової експертизи: формування, сучасний стан і розвиток в Україні. *Право України*. 2021. № 8. С. 12–27. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001416993.

229. Шило А. І. Методика розслідування хабарництва в контексті нового антикорупційного законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 244 с.

230. Шмітько В. В. Організаційно-правові та психологічні основи взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 100–111. DOI: https://doi.org/10.33270/03243502.100.

231. Шмітько В. В. Винуватість обвинуваченого у вчиненні корупційного кримінального правопорушення, пов'язаного з одержанням неправомірної вигоди, форма вини, мотив та мета як визначальні обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 151–162. DOI: https://doi.org/10.33270/03233302.151.

232. Шмітько В. В. Встановлення винуватості особи, форми вини, мотиву й мети як визначальних обставин, які підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень. *Актуальні*

питання криміналістики та судової експертизи : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 415–419. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/0f098bb7-aa24-43b5-a249-a8df35e7c661.

233. Шмітько В. В. Криміналістичні та психологічні ознаки особи правопорушника-державного службовця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди. *Юридична психологія*. 2022. № 2 (31). С. 94–105. DOI: https://doi.org/10.33270/03223102.94.

234. Шмітько В. В. Криміналістичні та психологічні ознаки особи правопорушника – державного службовця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди. *Юридична психологія*. 2022. № 2 (31). С. 94–105. DOI: https://doi.org/10.33270/03223102.94.

235. Шмітько В. В. Окремі криміналістично значущі ознаки особи правопорушника-державного службовця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 231–236. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/22942.

236. Шмітько В. В., Томма Р. П. Особливості використання спеціальних хімічних речовин та інших засобів оперативно-розшукової діяльності під час документування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 147–152. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/24036.

237. Шмітько В. В., Чорноус Ю. М. Окремі питання методології дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Проблеми формування правової держави в Україні* : матеріали круглого столу (Черкаси, 7 груд. 2023 р.). Черкаси : ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. С. 145–147. URL: https://nuczu.edu.ua/ukr/nutszu/arkhiv-novyn/predstavnik-nutszu-vzyav-uchast-u-kruglomu-stoli-problemi-formuvannya-pravovoji-derzhavi-v-ukrajini.

238. Шовкун Ю. І. Характеристика обмежень щодо використання службових повноважень чи становища для отримання неправомірної вигоди та подарунків. *Київській часопис права*. 2024. № 2. С. 222–228. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2024.2.32.

239. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2021. 272 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/9b6028ae-9d27-4d09-9dfc-5109ca2b70eb.

240. Шумейко Д. О. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2015. 256 с.

241. Щербаковський М. Г. Консультаційна функція спеціаліста у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. № 62. С. 43–51. URL: https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/24bbfb97-b273-4bca-871d-27d600530f9b , http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_8.

242. Юрків Р. Р. Особливості виявлення та розслідування підкупу медичних працівників : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2021. 254 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/dis_yurkiv-r.pdf.

243. Ярошенко О. Д. Кримінальна відповідальність за пропозицію та надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 267 с.

244. Bálint M., Bálint M. Post-communist predation: modeling reiderstvo practices in contemporary predatory states. *Public Choice*. 2020. No. 187. P. 247–273. DOI: 10.1007/s11127-019-00772-7.

245. Beguiristain M. J., Madrid S. Bribery & Corruption Laws and Regulations 2025 – USA. 2024. URL: https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/bribery-and-corruption-laws-and-regulations/usa/.

246. Bribery Act 2010, UK Public General Acts. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/pdfs/ukpga_20100023_en.pdf.

247. Bribery Act 2010: Joint Prosecution Guidance of The Director of the Serious Fraud Office and The Director of Public Prosecutions. URL: https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/bribery-act-2010-joint-prosecution-guidance-director-serious-fraud-office-and.

248. Case Information: In the Matter of Nu Skin Enterprises. URL: https://fcpa.stanford.edu/enforcement-action.html?id=619.

249. Convention on the Fight against Corruption involving Officials of the European Communities or Officials of Member States of the European Union, 26th May 1997. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A41997A0625%2801%29.

250. Corruption and Organized Crime in Europe: Illegal Partnerships / by P. Gounev, V. Ruggiero. 1st Edition. London : Routledge, 2012. 240 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203117965.

251. Corruption Perceptions Index – 2024. Transparency International Ukraine. URL: https://www.transparency.org/en/cpi/2024.

252. Corruption, Drug Trafficking and other Serious Crimes (Confiscation of Benefits) Act 1992. URL: https://sso.agc.gov.sg/Act/CDTOSCCBA1992.

253. Dávid-Barrett E., Fazekas M. Grand corruption and government change: an analysis of partisan favoritism in public procurement. *Eur J Crim Policy Res.* 2020. No. 26. P. 411–430. DOI: 10.1007/s10610-019-09416-4.

254. Fišar M., Krčál O., Staněk R., Špalek J. Committed to Reciprocate on a Bribe or Blow the Whistle: The Effects of Periodical Staff-Rotation in Public Administration. *Public Performance & Management.* 2020. Vol. 44. Issue 2. P. 404–424. DOI: 10.1080/15309576.2020.1812410.

255. Fisman R., Golden M. A. Corruption: What Everyone Needs to Know. New York : Oxford University Press, 2017. DOI: 10.1111/1475-4932.12432.

256. Foreign Corrupt Practices Act of 1977. Public Law 95–213; enacted December 19, 1977. URL: https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-91/pdf/STATUTE-91-Pg1494.pdf.

257. Former Lobbyist Jack Abramoff Sentenced to 48 Months in Prison on Charges Involving Corruption, Fraud, Conspiracy and Tax Evasion: Immediate release Department of Justice, September 4, 2008. URL: https://www.justice.gov/archive/opa/pr/2008/September/08-crm-779.html.

258. French Penal Code. URL: https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/french_penal_code_33.pdf.

259. Gray S., Dao A. Imprisoned for Shirts, Sex and a Mont Blanc Pen: The Corruption Case of Singapore Legal Academic Tey Tsun Hang. *Australian Journal of Asian Law*. 2014. Vol. 15. No. 1. P. 69–86. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2458757.

260. Guidance Acceptance of gifts, benefits and hospitality. URL: https://www.gov.uk/government/publications/acceptance-of-gifts-benefits-and-hospitality/acceptance-of-gifts-benefits-and-hospitality.

261. Hall D. Corruption and public services. November 2012 Public Services International Research Unit (PSIRU). URL: https://www.epsu.org/sites/default/files/article/files/HallCorrupZagreb2012-2.pdf.

262. Hwang M., Lim K. Corruption in Arbitration – Law and Reality. Paper presented at the Singapore Management University. Singapore, 2011. URL: http://www.arbitrationcca.org/media/0/13261720320840/corruption_in_arbitration_paper_draft_248.pdf.

263. JP Morgan Pays $264 Million to Resolve «Princelings» FCPA Investigation, December 20th, 2016. URL: https://cmmllp.com/jp-morgan-pays-264-million-resolve-princelings-fcpa-investigation/#:~:text=Last%20month%2C%20JP%20Morgan%20entered,the%20underwriting%20of%20Chinese%20state%2D.

264. Mahrus Ali, Al Halim, WahyuPriyanka Nata Permana. Differences between Bribery and Gratification: A Review of Anti-Corruption Act of Indonesia. *Medico-legal Update*. 2021. Vol. 21. No. 1. P. 497–502. URL: https://ijop.net/index.php/mlu/article/download/2359/2060.

265. Moore C. Psychological processes in organizational corruption. *Psychological Perspectives on Ethical Behavior and Decision Making.* 2009. P. 35–71. URL: https://www.researchgate.net/publication/290858988_Psychological_perspectives_on_corruption.

266. Parliament (Privileges, Immunities and Powers), 1962. URL: https://sso.agc.gov.sg/Act/PPIPA1962?ProvIds=P11-#P11-.

267. Penal Code of Jordan, 1960. URL: https://ahtnc.org.jo/sites/default/files/penal_code.pdf

268. Penal Code of the People's Republic of China. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/chn/1987/criminal-law-of-the-peoples-republic-of-china_html/China_Criminal_Code_Full_text.pdf.

269. Prevention of Corruption Act, 13 January 1960. URL: https://faolex.fao.org/docs/pdf/sin202752.pdf

270. Private-to-Private Corruption. A survey on Danish and Estonian business environment / [L. Johannsen, K. Hilmer Pedersen, M. Vadi et al.]. Aarhus, Tartu, Tallinn, 2016. URL: Johannsen_Pedersen_Vadi_Reino_S_t_private_to_private_corruption_2016.pdf/

271. Seong-Jin Choi, Tak-Kyun Hong. Anti-Corruption in South Korea. URL: https://www.globalcompliancenews.com/anti-corruption/anti-corruption-in-south-korea/.

272. Singapore Penal Code, 1871. URL: https://sso.agc.gov.sg/act/pc1871?ProvIds=P41_1-#P41_1-.

273. Sukirno T., Hirdarisvita R. Anti-Corruption in Indonesia. URL: https://www.globalcompliancenews.com/anti-corruption/anti-corruption-in-indonesia/.

274. Tey Tsun Hang v Public Prosecutor [2014] SGHC 39, Case Number : Magistrate's Appeal No. 114 of 2013. Decision Date: 28 February 2014. URL: https://www.elitigation.sg/gd/s/2014_SGHC_39.

275. United States of America v Jack A. Abramoff: 06cr001 (ESH): Government's Sentencing Memorandum. URL:

https://s3.amazonaws.com/propublica/assets/docs/abramoff_gov_sentencing_080828.pdf.

276. United States v. Porat. August 07, 2023. URL: https://caselaw.findlaw.com/court/us-3rd-circuit/114816224.html.

277. Vijay S. Sampath Determinants of the Invisible and Visible Hands of Punishment: An Examination of Corporate Bribery Prosecution : Dissertation Submitted to The Faculty of the Lubin School of Busines. New York City, December 2013. URL: https://www.proquest.com/docview/2137550165.

ДОДАТКИ

Додаток А

Окремі результати анкетування 136 слідчих органів Національної поліції, 42 детективів НАБУ, 56 прокурорів, зокрема прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури

№	Запитання анкети	Відповіді слідчих НПУ (136 осіб), %		Відповіді детективів НАБУ (42 осіб), %		Відповіді прокурорів (56 осіб), %	
1. Ваш стаж роботи:							
	менше ніж 1 рік	16	11,8	–	–	–	–
	1–3 роки	56	41,2	6	14,3	8	14,3
	4–10 років	51	37,5	22	52,4	29	51,8
	понад 10 років	13	9,6	14	33,3	19	33,0
2. Від чого, на Вашу думку, залежить успіх розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру?*							
	взаємодія слідчого та інших компетентних суб'єктів	120	88,2	36	85,7	49	87,5
	результати проведення слідчих (розшукових) дій	122	89,7	39	92,8	52	92,8
	результати проведення негласних слідчих (розшукових) дій	123	90,4	41	97,6	54	96,4
	результати використання спеціальних знань у різних формах	119	81,9	37	88,1	48	85,7
3. Чи розумієте Ви відмінність між такими категоріями, як: переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, що дає змогу зрозуміти їхню справжню сутність, надати правильну кваліфікацію складу корупційного кримінального правопорушення?							
	так	8	5,9	3	7,1	11	19,6
	ні	98	72,1	30	71,4	34	60,7
	складно відповісти	30	22,0	9	21,4	11	19,6
4. Яка, на Вашу думку, структура криміналістичної характеристики одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру?							
	спосіб вчинення кримінального	136	100,0				

	правопорушення, що складається з підготовки, безпосереднього вчинення та приховування			41	97,6	55	98,2
	предмет неправомірної вигоди	135	99,3	41	97,6	53	94,6
	обстановка вчинення кримінального правопорушення	134	98,5	39	92,8	52	92,8
	слідова картина кримінального правопорушення	133	97,8	39	92,8	53	94,6
	особа правопорушника	135	99,3	42	100,0	55	98,2
	інший варіант	8	5,9	3	7,1	4	3,8
5. Чи вважаєте Ви, що позитивні аспекти правового регулювання та досвіду слідчо-судової практики зарубіжних країн щодо розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, зокрема нематеріального чи негрошового характеру, необхідно імплементувати до національного законодавства й упровадити до національної правозастосовної практики?							
	так	110	80,9	36	85,7	43	76,8
	ні	6	4,4	2	4,8	3	5,4
	складно відповісти	20	14,7	4	9,5	10	17,9
6. Ознаками способу одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру є:*							
	вчинення кримінального правопорушення у співучасті	40	29,4	13	30,9	15	26,8
	вчинення кримінального правопорушення із залученням посередників	47	34,6	18	42,9	20	35,7
	вчинення кримінального правопорушення в поєднанні з вимаганням неправомірної вигоди	9	6,6	2	4,8	6	10,7
	вчинення кримінального правопорушення за допомогою безготівкових платіжних систем	4	2,9	2	4,8	2	3,8
	вчинення кримінального правопорушення з попередньою підготовкою	130	95,6	37	88,1	50	89,3

	вчинення кримінального правопорушення, поєднаного з учиненням інших кримінальних правопорушень, зокрема корупційних	42	30,9	11	26,2	10	17,9
	вчинення кримінального правопорушення з використанням власних службових повноважень	76	55,9	23	54,8	36	64,3
	вчинення кримінального правопорушення за опосередкованого сприяння внаслідок свого службового становища	60	44,1	19	45,2	20	35,7
	вчинення кримінального правопорушення з приховуванням наслідків	80	58,8	35	83,3	48	85,7
	вчинення кримінального правопорушення, що поєднує одержання неправомірної вигоди як у матеріальній формі, так і нематеріального чи негрошового характеру	12	8,8	3	7,1	4	7,1
	інше	2	1,5	1	2,4	2	3,6
7. З огляду на те, що процес одержання неправомірної вигоди службовою особою зовні має вигляд законної операції, чи ускладнюється у зв'язку з цим процес документування та подальшого доказування події кримінального правопорушення?							
	так	126	92,6	38	90,5	52	92,8
	ні	5	3,7	1	2,4	1	1,9
	інший варіант	5	3,7	3	7,1	3	5,4
8. Чи вважаєте Ви доцільним доповнення п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України щодо встановлення предмета кримінального правопорушення як структурного елементу події кримінального правопорушення, визначення предмета кримінального правопорушення як обов'язкової обставини, що підлягає доказуванню?							
	так	120	88,2	33	78,6	42	75,0
	ні	10	7,4	7	16,7	11	19,6
	інший варіант	6	4,4	2	4,7	3	5,4

9. У контексті обставин, які підлягають встановленню, практики постають перед такими проблемами під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру:*							
	висока латентність цієї категорії кримінальних правопорушень унаслідок вчинення в умовах неочевидності й застосування прийомів конспірації під час готування та вчинення таких кримінальних правопорушень	105	77,2	28	66,7	42	75,0
	складність виявлення документів, зокрема електронних, які підтверджували б факт вчинення кримінального правопорушення та свідчили б про причетність певних осіб	67	49,3	18	42,8	36	64,3
	протидія розслідуванню з боку учасників кримінального правопорушення та залучених осіб, що полягає в намаганнях перешкоджати розслідуванню, ужитті різних заходів з метою знищенню доказів, документів тощо	114	83,8	32	76,2	45	80,4
	обізнаність правопорушників про можливості, форми й методи, засоби правоохоронних органів під час розслідування	87	63,9	34	79,1	44	78,6
	інший варіант	5	3,7	3	7,1	1	1,8
10. Чи поділяєте Ви позицію про виокремлення двох етапів розслідування – початкового й наступного – відповідно до такого тлумачення:							
	початковий: з моменту внесення відомостей до	135	99,3	41	97,6	54	96,4

	ЄРДР і до моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення						
	наступний: з моменту повідомлення особі про підозру й до моменту звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження	135	99,3	41	97,6	54	96,4
	інший варіант	1	0,7	1	2,4	2	3,4
11. Під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру поширеним є проведення таких слідчих (розшукових) дій:*							
	допит	135	99,3	41	97,6	55	98,2
	огляд	130	95,6	38	90,5	54	94,6
	обшук	132	97,0	41	97,6	55	98,2
	залучення експерта та проведення експертизи	128	94,1	39	92,8	53	94,6
	пред’явлення для впізнання	38	27,9	11	26,2	17	30,4
	слідчий експеримент	35	25,7	10	23,8	16	28,6
	освідування особи	20	14,7	7	16,7	7	12,5
	інші слідчі (розшукові) дії	40	29,4	11	26,2	15	26,8
12. Чи доцільним, на Вашу думку, є внесення змін до ч. 3 ст. 233 КПК України, а саме: «Слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді ввійти до житла чи іншого володіння особи лише в невідкладних випадках, за наявності обґрунтованих підстав вважати, *що існує реальна загроза знищення конкретних речей або документів, які мають значення речових доказів*»?							
	так	128	94,1	39	92,8	54	96,4
	ні	2	1,5	1	2,4	1	1,8

	інший варіант	6	4,4	2	4,8	1	1,8
13. Чи потрібно, на Вашу думку, внести доповнення до КПК України щодо закріплення статті, яка регламентувала б процесуальний порядок проведення обшуку особи як окремої слідчої (розшукової) дії, підстави його проведення тощо, а також визначити процесуальний порядок розгляду слідчим суддею клопотань про надання дозволу щодо обшуку особи й постановлення відповідної ухвали?							
	так	130	95,6	41	97,6	53	94,7
	ні	3	2,2	1	2,4	1	1,8
	інший варіант	3	2,2	–	–	2	3,6
14. Серед негласних слідчих (розшукових) дій, що проводять під час досудового розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру, превалюють:							
	контроль за вчиненням злочину	128	94,1	40	95,2	52	92,9
	аудіо-, відеоконтроль особи	130	95,6	40	95,2	53	94,6
	спостереження за особою, річчю або місцем	120	88,2	36	85,7	47	83,9
	зняття інформації з електронних комунікаційних мереж	123	90,4	38	90,4	51	91,1
	зняття інформації з електронних інформаційних систем	105	77,2	33	78,6	40	71,4
	аудіо-, відеоконтроль місця	24	31,5	38	33,4	19	33,9
	обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи	65	47,8	22	52,3	18	32,1
	виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	17	12,5	7	16,7	10	11,3
	негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження	11	8,1	5	11,9	10	11,3
	установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу	35	25,7	12	28,6	15	26,7
	арешт, огляд і виїмка кореспонденції	7	5,1	3	7,1	5	8,9

	моніторинг банківських рахунків	5	3,7	2	4,8	2	3,4
15. Під час розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру слідчий залучав спеціалістів до проведення певних слідчих (розшукових) дій та було проведено судові експертизи:*							
	огляд комп'ютерних даних (комп'ютерів, ноутбуків, носіїв інформації, мобільних телефонів)	120	88,2	38	90,5	52	92,8
	обшук житла чи іншого володіння особи	98	72,1	32	76,2	45	80,4
	застосована така форма використання спеціальних знань як проведення експертизи	121	88,9	39	92,8	53	94,6

* – *питання, які передбачають кілька варіантів відповідей*

Додаток Б

АНКЕТА
узагальнених результатів вивчення 47 кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких за ст. 368 КК України здійснювали протягом 2020–2024 років
(представлені результати охоплюють усі регіони України)

№	Запитання анкети	Результати аналізу кримінальних проваджень (47), %	
1	**З огляду на аналіз матеріалів кримінальних проваджень, чи стосувалися матеріали розслідування поєднання одержання неправомірної вигоди в «класичному вигляді» й нематеріального чи негрошового характеру:**		
	так	47	100
	ні	–	–
	інший варіант	–	–
2	**Предметом неправомірної вигоди були:**		
	грошові кошти й інше майно	33	70,2
	переваги	4	8,5
	пільги	2	4,3
	послуги	3	6,4
	нематеріальні активи	2	4,3
	будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру	3	6,4
	інший варіант	–	–
3	**Час реалізації протиправних дій з отримання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру:**		
	06 год до 12 год	8	17,0
	12 год до 18 год	23	48,9
	з 18 год до півночі	16	34,1
	нічний час доби	–	–
4	**Місце реалізації протиправних дій з отримання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру:**		
	робоче місце, кабінет службової особи	20	42,6

	відкриті ділянки місцевості, парки, сквери, заклади громадського харчування, АЗС	25	53,2
	місце проживання хабародавця або хабароотримувача	2	4,3
5	**Стать і вік службової особи, що отримала неправомірну вигоду нематеріального чи негрошового характеру:**		
	чоловік	41	87,2
	жінка	6	12,8
	до 30 років	5	10,6
	30–50 років	31	65,9
	понад 50 років	11	23,4
6	**Завдання, які ставили на вирішення під час проведення судових експертиз у межах розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру:**		
	ідентифікаційні	41	87,2
	діагностичні	20	42,6
	класифікаційні	11	23,4
7	**Поширені слідчі ситуації досудового розслідування одержання неправомірної вигоди, де предметом є переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру:**		
	досудове розслідування розпочинається у зв’язку із заявою (повідомленням) про факт готування або вчинення (у цей період) одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру	30	63,8
	оперативно-розшукова діяльність, досудове розслідування розпочинається у зв’язку із самостійним виявленням працівниками правоохоронних органів ознак вчинення (готування) корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру	12	25,5
	досудове розслідування розпочинається за результатами виявлення такого кримінального	5	10,6

	правопорушення під час досудового розслідування іншого кримінального правопорушення або в межах оперативно-розшукової діяльності		
	інший варіант	–	–
8	**Типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру формуються після повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення і пов'язані з тим, що:**		
	підозрюваний визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення	2	4,3
	підозрюваний визнає свою вину частково	27	57,4
	підозрюваний не визнає своєї вини та надає аргументи щодо своєї невинуватості	10	21,3
	підозрюваний не визнає своєї вини, протидіє розслідуванню	8	17,0
	інший варіант	–	–

** – позначено питання, відповіді на які можуть передбачати декілька варіантів, які не є взаємовиключними*

Додаток В

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України – начальник управління організації роботи та методичного забезпечення, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, полковник поліції

Артем ШЕВЧИШЕН

_____ 2025 року

АКТ № 55148-2025

Про впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження

Уклала комісія у складі:

Голови: заступника начальника управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України – начальника 1-го відділу, полковника поліції Володимира Ананченко

членів комісії: начальника 3-го відділу управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, доктора філософії, майора поліції Максима Романова

старшого слідчого в особливо важливих справах 3-го відділу управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, капітана поліції Яни Петрової

Комісія відповідно до доручення Національної поліції України № 34684/24/4/3-2022 від 20.12.2022 «Про впорядкування процедури видання актів впровадження наукових досліджень у діяльність органів досудового розслідування Національної поліції України», склала цей акт, щодо розгляду основних положень та результатів дисертаційного дослідження Шмітька Валентина Вікторовича на тему: «Розслідування одержання неправомірної

вигоди нематеріального чи негрошового характеру», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Установлено, що висновки, які містяться у дисертаційному дослідженні, можуть використовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України під час проведення занять у системі службової підготовки, а також при проведенні нарад, семінарів, а викладені у них пропозиції та рекомендації можуть бути корисними під час досудового розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру.

Матеріали, викладені у висновках до дисертаційного дослідження, можуть використовуватись під час підготовки листів-роз'яснень до органів досудового розслідування територіальних підрозділів Національної поліції України, оскільки мають як необхідний теоретичний та методологічний рівень, так і практичну цінність, що сприятиме вдосконаленню їх процесуальної діяльності.

Голова комісії: **Володимир АНАНЧЕНКО**

Члени комісії: **Максим РОМАНОВ**

Яна ПЕТРОВА

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції
_____ **Олег ТАРАСЕНКО**
29 05
_____ 2025 року

АКТ

29.05. 2025 м. Київ № 99-нд

Впровадження результатів дисертації Шмітька В.В. «Розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру» в наукову діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

– т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук старшого лейтенанта поліції Горбенко Дар'ї Андріївни;

– завідувача кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Таран Олени Вікторівни;

– завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента майора поліції Антощука Андрія Олександровича;

– начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;

– завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації Шмітька Валентина Вікторовича на тему: «Розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право, а також наукові праці здобувача, та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій спрямованих на удосконалення діяльності з досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Проаналізовано основні результати дослідження Шмітька В.В., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

– Шмітько В.В. Криміналістичні та психологічні ознаки особи правопорушника-державного службовця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди. *Юридична психологія*. 2022. № 2 (31). С. 94-105;

– Шмітько В.В. Винуватість обвинуваченого у вчиненні корупційного кримінального правопорушення, пов'язаного з одержанням неправомірної вигоди,

форма вини, мотив та мета як визначальні обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. *Юридична психологія*. 2023. № (33). С. 151-162.

– Чорноус Ю.М., Шмітько В.В. Теоретико-методологічні засади дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. №2 (26). С.61-72;

– Шмітько В.В. Організаційно-правові та психологічні основи взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Юридична психологія*. 2023. № (33). С. 151-162;

– Шмітько В.В. Окремі криміналістично значущі ознаки особи правопорушника-державного службовця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 листопада 2022 р., НАВС), С. 231-236;

– Шмітько В.В., Томма Р.П. Особливості використання спеціальних хімічних речовин та інших засобів оперативно-розшукової діяльності під час документування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану». *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 березня 2023 р., НАВС), С. 147-152;

– Шмітько В.В. Встановлення винуватості особи, форми вини, мотиву й мети як визначальних обставин, які підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 листопада 2023 р., НАВС). С. 415-419;

– Шмітько В.В., Чорноус Ю.М. Окремі питання методології дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Проблеми формування правової держави в Україні*: матеріали круглого столу. ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України (м. Черкаси, 7 грудня 2023 р.), С. 145-147.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок про те, що матеріали дисертаційного дослідження Шмітька В. В. застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обгрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії: **Дар'я ГОРБЕНКО**

Олена ТАРАН

Андрій АНТОЩУК

Олена ТИХОНОВА

Людмила ГАЙДАР

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ
_____ 2025 року

АКТ

29 . 05 . 2025 м. Київ № 98-ОП

Впровадження результатів дисертації Шмітька В.В. «Розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру» в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

– начальника відділу організації освітнього процесу лейтенанта поліції Бойчук Вікторії Олександрівни;

– т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук старшого лейтенанта поліції Горбенко Дар'ї Андріївни;

– завідувача кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Таран Олени Вікторівни;

– завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента майора поліції Антощука Андрія Олександровича;

– начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;

– завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації Шмітька Валентина Вікторовича на тему: «Розслідування одержання неправомірної вигоди нематеріального чи негрошового характеру», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право, а також наукові праці здобувача, та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій спрямованих на удосконалення діяльності з досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Проаналізовано основні результати дослідження Шмітька В.В., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

– Шмітько В.В. Криміналістичні та психологічні ознаки особи правопорушника-державного службовця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди. *Юридична психологія*. 2022. № 2 (31). С. 94-105;

– Шмітько В.В. Винуватість обвинуваченого у вчиненні корупційного кримінального правопорушення, пов'язаного з одержанням неправомірної вигоди,

форма вини, мотив та мета як визначальні обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. *Юридична психологія*. 2023. № (33). С. 151-162.

– **Чорноус Ю.М., Шмітько В.В. Теоретико-методологічні засади** дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. №2 (26). С.61-72;

– Шмітько В.В. Організаційно-правові та психологічні основи взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Юридична психологія*. 2023. № (33). С. 151-162;

– Шмітько В.В. Окремі криміналістично значущі ознаки особи правопорушника-державного службовця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 листопада 2022 р., НАВС), С. 231-236;

– Шмітько В.В., Томма Р.П. Особливості використання спеціальних хімічних речовин та інших засобів оперативно-розшукової діяльності під час документування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану». *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 березня 2023 р., НАВС), С. 147-152;

– **Шмітько В.В. Встановлення винуватості особи, форми вини, мотиву й** мети як визначальних обставин, які підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 листопада 2023 р., НАВС). С. 415-419;

– Шмітько В.В., Чорноус Ю.М. Окремі питання методології дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Проблеми формування правової держави в Україні*: матеріали круглого столу. ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України (м. Черкаси, 7 грудня 2023 р.), С. 145-147.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Шмітька В.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування кримінальних правопорушень», під час підготовки навчально-методичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії: **Вікторія БОЙЧУК**

Олена ТАРАН

Андрій АНТОЩУК

Олена ТИХОНОВА

Людмила ГАЙДАР

Додаток Г

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Шмітько В. В. Криміналістичні та психологічні ознаки особи правопорушника – державного службовця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди. *Юридична психологія*. 2022. № 2 (31). С. 94–105. doi: https://doi.org/10.33270/03223102.94

2. Шмітько В. В. Винуватість обвинуваченого у вчиненні корупційного кримінального правопорушення, пов'язаного з одержанням неправомірної вигоди, форма вини, мотив і мета як визначальні обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 151–162. doi: https://doi.org/10.33270/03233302.151

3. Чорноус Ю. М., Шмітько В. В. Теоретико-методологічні засади дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 2 (26). С. 61–72. doi: https://doi.org/10.33270/02232602.61

4. Шмітько В. В. Організаційно-правові та психологічні основи взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 100–111. doi: https://doi.org/10.33270/03243502.100

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Шмітько В. В. Окремі криміналістично значущі ознаки особи правопорушника – державного службовця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. С. 231–236. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/22942

6. Шмітько В. В., Томма Р. П. Особливості використання спеціальних хімічних речовин та інших засобів оперативно-розшукової діяльності під час документування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2023 р.). Київ, 2023. С. 147–152. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/24036

7. Шмітько В. В. Встановлення винуватості особи, форми вини, мотиву й мети як визначальних обставин, які підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2023 р.). Київ, 2023. С. 415–419. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/0f098bb7-aa24-43b5-a249-a8df35e7c661

8. Шмітько В. В., Чорноус Ю. М. Окремі питання методології дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Проблеми формування правової держави в Україні* : матеріали круглого столу (Черкаси, 7 груд. 2023 р.). Черкаси, 2023. С. 145–147. URL: https://nuczu.edu.ua/ukr/nutszu/arkhiv-novyn/predstavnik-nutszu-vzyav-uchast-u-kruglomu-stoli-problemi-formuvannya-pravovoji-derzhavi-v-ukrajini

які засвідчують впровадження результатів дисертації:

9. Доказування у кримінальних провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : кримінальний, кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти : метод. рек. / [В. Г. Дрозд, Ю. М. Чорноус, В. В. Шмітько та ін.]. Київ : 7БЦ, 2023. 222 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4396763f-9542-48b8-bde5-4522107505f5/content ; https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/23139